

Axirət Sevdası

Sabir Əhmədli

© Sabir Əhmədli, "Axirət sevdası" (romanlar). Bakı. "Ozan". 2003.

ÖN SÖZ

SABİR ƏHMƏDLİNİN SON ROMANLARI

Kitaba yazıçının son əsərləri salınmışdır. Azərbaycan istiqlaliyyətə çatdıqdan, azadlıq qazandıqdan sonra, on ildən artıq bir müddətdə bu, Sabir Əhmədlinin ilk kitabıdır. Ədib yenə məhsuldarlıqla çalışmaqda, yazıb yaratmaqdadır. Lakin onun yetirdiyi ədəbi məhsulun ictimaiyyətə çatdırılması, nəşri çətinliklə başa gələn, müşkül bir işə çevrilmişdir.

Sabir Əhmədli on altı romanın müəllifidir. Çap olunmuşlardan savayı, yazıçının bir neçə də qapalı qalan romanı var. Hələ bitməmiş, işığa çıxmamış əsərlər barədə danışmağı, söz deməyi, o günah sanır.

Keçən əsrin sonu, səksən səkkizinci ildən yeni yüzilliyin ilkinədək doğma Azərbaycanda ciddi siyasi-ictimai hadisələr baş vermiş, cəmiyyət gərgin mənəvi-psixoloji sarsıntılar yaşamışdır. Tariximizin ziddiyyətlərlə dolu çağdaş mənzərəsi Sabir Əhmədlinin yeni kitabındakı romanlarda inikasını tapmışdır.

Kitabdakı birinci roman "Axirət sevdası" adlanır. Burada Azərbaycan Ermənistan toqquşmaları, uzun sürən Qarabağ savaşı, silahlı döyüşlər təsvir olunur.

Azərbaycanın düşdüüyü müharibələr Sabir Əhmədlinin birbaşa ailəsinin içindən keçmişdir.

Ötən Böyük Vətən Müharibəsində onun böyük qardaşı Cəmil Əhmədov qəhrəmanlıqla həlak olmuşdur. 20 yaşlı gənc bölük komandiri Sovet İttifaqı Qəhrəmanı kimi yüksək ada layiq görülmüş, Polşada Qəhrəmanlar xiyabanında dəfn edilmişdir. Bütün bunlar barədə biz Sabir Əhmədlinin "Dünyanın arşını" əsərində oxumuşuq. Azərbaycanın içində öz torpağımızda gedən müharibədə isə Sabir Əhmədlinin sevimli əsgər oğlu şəhid olmuşdur. Kitabdakı ilk romanı yazıçı qeyrət timsalı oğlunun faciəli taleyinə həsr etmişdir.

"Kef" romanı gülüş və istehza təkisi səslənir. Bu roman başdan-başa sarğı, dolağıdır. Romanda acınacaqlı həyat sürən yoxsul bir ziyalının halından, dolanışığından söhbət gedir. Nəşriyyatda çalışan ziyalı xülya aləmində təsvir olunur. Onun könlündən keçənlər olmuş hadisələr təkisi əks etdirilir. Kişinin xəyalən düşdüyü macərə və olaylar indiki cəmiyyətdə zənginlərin kefi və eys-işrətlə dolu yaşayışlarının bənzəritək canlandırılır.

Üçüncü roman da əzəlki iki əsər təkisi öncə "Azərbaycan" jurnalında çıxmışdır. Bu əsər məzmun, yazı tərzi ilə birgə, adı ilə oxucuları cəlb etmiş, maraq oyatmışdır. Saf, qədimdən-qədim, ulu dilimizi yaxşı bilməyənlərə romanın adı anlaşılmaz görünmüşdür. Halbuki, el içində, xalq arasında "ura" sözü olduqca geniş yayılmışdır. Əsərin başlanğıcında, girişdə müəllif romanın adı barədə bir-neçə söz deməyi zəruri bilmişdir.

"Ömür urası"—Qarabağın Aran bölgələrində "ura" yerinə "uru" da deyilir. Şumerdən başlamış "Dədə Qorqud" dastanında, Mahmud bəy Kaşğarının "Divani-lügət-it-türk", daha bir sıra sözlüklərdə "ura", "ur" sözü işləmiş, aydınlaşdırılmışdır. "Ura"—əslində türk sözü olan bu deyim hücum, son döyüş, axır, qələbə, alqış, salam, sevinc nidası təkisi dünya xalqlarının dilinə keçmişdir. El arasında məsəl var: "Gedər bostan urası, qalar üzün qarası".

On ildən artıqdır namərd qonşu—ermənilər torpağımızın böyük bir parçasını tutmuş, orada yaramaz əməllər törətmiş, mədəniyyət nişanələrimizi, tarixi abidələrimizi yox etmişlər. Romanda acı, kədərli hadisələrdən, doğma yer-yurdundan, ev-eşiyindən ayrı düşmüş, qaçqın-köçkün Qarabağ əhlinin başına gətirilən dözülməz bələlərdən söz açılır...

Bizim silahla görə bilmədiyimiz işi yazıçı qələmlə görmüşdür. Romanda Qarabağın işğal edilmiş bölgələri erməni yağılardan qurtulmuş, gerçəkdən azad edilmiş təkisi göstərilmişdir.

AXİRƏT SEVDASI

Yay ağır istilərlə gəldi. Hələ yenicə girib, dam-daş qızıb. Hərdən elə bürkü olur, bircə yarpaq qımıldanmır. Kür-külfət mənzillərdən həyəət enir. Həyəət azacıq sərin. Kişilər nərd çırpır, domino düzür. Simavarı ağacların altına çıxarıb, çay da qoyurlar. Bununla guya, istidən qurtulurlar.

Mən getmirəm. Bizimki bu üz Balaşgilin həyətiydi. Allah rəhmət eləsin, Balaş müəllimə. Onun getməyilə oradakı məclis də dağıldı. Masanı-oturacağı bizim keçmiş suçu-motorçumuz Nəcibə xalanın oğlu İlqar sökdü. Məhlədə beş-altı əyyaş var, axşamlar oraya yığılıb içir, səs-küy salırdılar.

Yel əsir, qapıdan asılmış narıncı pərdəni əsdirir, pərdədən od qopur. Qanlı göl, ondan o yana Badamdar yamaqları, oradan enişə dəniz; gömgöy, yamyaşıl, ucsuz-bucaqsız Xəzər.

Bakı-Abşeron bağları yayda, elə qışda da əvəzsiz yerlərdir. Quma sərilmiş tənəklər, incir ağacları, dəniz ətri, çöllərin rayihəsi insanı əndişələrdən alar, can-cəsad dincələr...

Bir ev tikdim Cəbrayılda, birçə gün yaşamadıq. Üst qatın eyvanın tavanını... O, yağlamış, əlif çəkmişdi. Ermənilərin əlinə keçdi. Allah bilir, taxtapuşun ağ dəmirini, qapı-pəncərəsini söküb apardı quldurlar.

Sarı-qaya, Bilgəh, dənizin yaxasında bir parça torpaq, bir daxmam... ola idi. Abşeron bağlarında genişlik, mehribanlıq duyulur. Ağaclar, meynələr, kollar, dirriklər adama isnişir. Buradakı bağlar meşə təki qalın, basırıq deyil, zərif, açıqdı. Abşeron bağlarında insan itmir.

Televizoru qoşuruq. İraqın Azərbaycanda səfiri çıxış edir. Ekranı bir alatoran otaqdı, bir qadınla kişi əyləşib. Qadının cod, qıvrım saçı çamçaldır, kişi şlyapanın çətirini kəsib, ortasını papaq tək qoyub başına. Səfirin səsi eşidilir. O öyünür, İraq inqilabının 9 illik bayramıdır:

– Bu inqilab sayəsində biz–deyir səfir,–ölkəmizi xarici inhisarların caynağından qurtarmışıq.

– Bizsə ölkəni xarici inhisarlara verməyimizlə öyünürük,– deyir ekrandakı arığaz kişi onunla üz-üzə əyləşmiş qadına–hər gün yeni-yeni şirkətlər, maliyyə-kapital maqnatları, firmalar gəlir. Neft mədənləri, tikinti, torpaqlar onların ixtiyarına keçir, Vətəndə vətənsizlərə çevrilirik.

Bozumtul, tutqun sifətli qadın bu sözlərə qulaq asır, dinmir. Kişi döşəyir:

– Bir sürü qansoran daraşib millətin canına. Ölkəni soyur, hərəcə qoyurlar. Bütün sərvətimiz, varyətimiz, neftimiz, mədənlərimiz böyük şövq, həvəslə xarici inhisarların ixtiyarına verilir. Bir gün ayılıb görəcəyik doğma Qarabağı ermənilərə verdiyimiz tək, qalan yerlərimizi, şəhər və kəndlərimizi də dənizimiz, çaylarımızla birlikdə əcnəbilərə satmışıq.

"Rekord–714", geniş ekranı bir kişilə bir qadın əyləşib. Televizor onları ağ-qara göstərir, ona görə yox ki, rəngsizdir, qadınla kişi hər ikisi ev libasında, solğun geyimdədirlər, üz-gözlərindən qəm-kədər yağır. Diktor qızın səsi eşidilir. O, son xəbərləri oxuyur...

Bərk istidir, gecələr bürkü basır, otaqda qalmaq olmur. Balkon azacıq sərin. Gecə saat 3-də boğanaqdan oyanmışam, kardiomin içmişəm.

Göy suların, bəyaz ləpələrin çırpıldığı hədd; sinənə dalğalardan qopan çisək çilənir, gözlərin asudə suların ucqarlarına dikilir. Dənizin geniş meydanı qəlbini alır. Şirələnməkdə olan qoraların, ballanan əncirlərin ətri, tamı, qızmar qum həniri...

MƏNİ ÖLÜM DÜŞÜNDÜRÜR.

Oğlumun iki qızı, qızımın iki oğlu var. Oğlanlardan kiçiyinin altı yaşı başa gəldi. Onun "yubileyi"ni Aslan babasıgildə, "vağzal evi"ndə keçirdik. Yaxın adamlar, qohum-əqraba toplanmışdı. Qızım Yaqut yaxşı süfrə açmışdı: "stoliçni salat", təzə pomidor-xiyar, "acı", bol göyerti. Sonra xörəklər gəldi: yarpaq dolması, toyuqplov.

Malik müəllim zövcəsilə gəldi. O, universitetin ilahiyət fakultəsinin müəllimi, kafedra başçısıdır. Xaricdə,– Livanda, Suriya, Yəməndə işləyib. Ərəb dilini ana dili tək bilir. Quranı əzbər söyləyir. Malik müəllim Tərlanın-Yaqutun ərinin dayısıdır. Onunla məclislərdə, yığıncaqlarda görüşürük, söhbətimiz tutur, bəzən kəskin şəkil alsada.

– Malik müəllim! Dünya, varlıq, əməllər barədə YENİ BİR BAXIŞ-a ehtiyac duyulur. Müsəlmanların ömür və Axirət kitabı Quran mənə keçilmiş mərhələ, köhnəlmiş tək görünür. Məhəmməd peyğəmbər dərin düşüncə, yüksək ağıl yiyəsi olsada, indiki gözlə baxdıqda "ilahi vəhyələr" bəsitdir. Təbii hadisələr, insanın bütün əməllərinin Tanrının istəyilə baş verdiyi sübuta yetirilməliyə, kən,

sübut olunmuş tək göstərilir. Məntiq çatmır. "Quran"da eləcə də, bütün şəxslərdən, insanın başına gələn müsibətlərdən Allahın xəbəri olduğu, hətta bunları onun törətdiyi söylənir:

"Odur göylərin, yerin yiyəsi. Can verən, can alan olur. Hər şeyə qadirdir. O, Əvvəl O-dur, axır O-dur, aşkar O-dur, gizli O-dur. Hər şeyi biləndir O. O-dur göyləri, yeri altı gündə yaradan, sonra erşdə qərar tutan. Torpağa nə girirsə, torpaqdan nə çıxırsa, səmədan nə enirsə, səmaya nə qalxırsa, bilən O-dur. Harada olsanız sizin yanınızdadır. Tutduğunuz işləri görəndir Allah.

– "Hadid" surəsi 2-4-cü ayələr.–dedi Malik müəllim!

– İnsan inana bilmir ki, yer üzündə baş verən bütün haqsızlıqların, fəlakət və dağıntıların, milyonlarla günahsız insan qanının tökülməsinin... bəisi ALLAH-dır.

Dində zor yoxdur, adamı güclə dindar etmək, mömünlüyə sürükləmək doğru deyilsə, onda peyğəmbəri və onun gətirdiyi "Quran"ı bəyənəməyənlər niyə qılincdan keçirilməliymişlər? "Onlar mü səlmanlığı qəbul eləyincə savaşımalı olacaqsınız"–"Fəth" surəsi 16-cı ayə.

Bütün aləmlərin ilahi bir qüdrətdən yaradıldığına inanmaq olar. Lakin həmin Yaradan dini, elmi kitablarda göstəriləndən qat-qat güclüdür. O, bəşər düşüncəsilə qavranmaz. Gələcəkdə, Yer və aləmlər barədə bilik, informasiyaların indikindən qat-qat dərinə gedib, hüdudları aşdığı halda bizim Yaradan sarıdan anlayışlarımız da dəqiqləşəcək, zənginləşəcəkdir.

"Biz "Quran"ı Sənin doğma dilində göndərdik, dedik bəlkə, öyüd alalar (ərəblər)". "Duxən" surəsi.

Başlıcası, ərəblərdən ötrü məişət, şəriət, cəmiyyət qanunlarıdır. Düzlük, halallıq, təmiz ürək, səliqədir bu kitabın qayəsi. O dünya–AXİRƏT–də gerçəkliyin adi təsvirlərilə verilir. İnsan öləndən sonrakı həyat, Ruhlar aləmi inandırıcı açıqlanmır, heyrətamiz görüntülərlə ortaya çıxarılmır.

"Bütün dinləri puç və əfsanə sayan" Mirzə Fətəlini qınamamalıyıq. O, Tanrını danmır, onun barəsində uydurma-yozmaları dağıdırdı.

Allahı mən danmıram, Malik müəllim! Onun varlığına inanıram. Amma böyük Yaradan-Rəbbin varlığı bütün dini kitablarda dayaz, üzəndən yazılmışdır.

Qadınlar, Malik müəllimin zövcəsi-o da universitetdə işləyirdi, əl saxladılar, tikə ağızlarında qaldı. Qızımsa əmək çəkib, ortaya çıxardığı xörəyin, yeməklərin ovsanadan çıxacağından qorxmuş tək yalvarışla mənə baxdı:

Malik müəllim dedi:

– Siz Quranı tərcümədən oxumusunuz. Əslində, o qat-qat dərin kitabdır.

– Soruşuram Sizdən: İnsan öldükdən dərhal sonramı Cənnətə, Cəhənnəmə göndərilir?

Malik müəllim acdı. İşdən gəlmiş, bəlkə, özünü qonaqlığa saxlamışdı. Bilirdi, burada yeməli şeylər olacaqdı. İndi, bu kişi onu dərinə çəkirdi. O, müəllimliklə birgə həm də dindar-mömündü və etiqada toxunan hər hansı sözü cavabsız qoymamalıydı.

– Kimin Cənnətə, kimin Cəhənnəmə gedəcəyi Qiyamət günü aydınlaşır. Onda haqq-hesab başlayır. Hər kəs əməllərinə görə öz yerinə, Cənnətə, Cəhənnəmə göndərilir.

– Qiyamət günü haçandır?

– Bilinmir.

– Qiyamətdək ölümlər necə olur?

Nəvələr məni istədilər. Onlar mənimlə əyləşəndə bəhə girir, yaxşı yeyirlər. Bizdə, evimizdə də belədir. Odur ki, qızım onları ötürdü mənim üstümə. Gəldilər, başladılar məndən şərbət, gözəl şüşələrdə naringi suyu, "Borcom" istəməyə. Anlamaq olardımı qızı qonaqların onun bışirdiyi xörəkləri, tamları ürəyincə yeməklərini, qiymətləndirməklərini istəyir. Atanın açdığı söhbət iştahlarını küsdürə bilər. Nəvələri göndərməklə mənim başımı qatmaq istəmişdi.

Malik müəllim son sual qarşısında tutulmuşdu, yoxsa, onsuz da rəngi kül təkidi. Yeməkdən ayrılmaq istəmirdi. Müsəlman aləmində yemək əsnasında danışmaq günahdı.

– İNSAN ÖLDÜKDƏN SONRA RUHUN YAŞAMASI NECƏ BAŞA DÜŞÜLSÜN?

Qiyamət günü Tanrının yenidən diriltiyi insanla onun öldüyü anda ağzından çıxan CAN-RUH arasında ünsiyyət necədir? Ömrü elə bitənlər var, onlar dəfn olunmur. Bircə tilfə sümüyü qalmır, yanır, yandırılır, külü sovrulur. Bəs, Qiyamətdə onları haradan, necə toplayıb, yenidən ölüdən diri yaradır Tanrı?

– Heçdən insanı necə yaradıb, onu da elə!

– ABŞ-da "BOİNG-747" təyyarəsində 299 (başqa saya görə 230) insan yandı. Sərnişinlərin arasında 14 cocuq vardı. Onlar məktəbliydilər, Fransaya, Parisə gəzməyə gedirdilər, tətillərini gəlirdi...

Təyyarə torpaqdan üzüldükdən üç dəqiqə sonra partlamış, oradakıların hamısı tələf olmuşdu. Hər işi Allah törədir. Təyyarənin içində bir, iki cəzalandırılmalı, günahkar vardısı, daha hamını niyə, elə onuca cəhənnəmlik eləmək olardı.

Malik müəllim aydınlaşdırır:

– Görünür, haman on dörd uşağın günahı varmış.

– Üstəlik: İnsan öləndə təki deyirlər: Onun yeri Behiştədir. İndi Cənnətdə xoşbəxtcasına ömür sürür. Yaxud, getdi Cəhənnəmə! Qiyamat qopmayıbsa, kimin Cənnətə, kimin Cəhənnəmə gedəcəyi də haqqın ədalət sorğusu ilə ayırd edilməyib, bilinmir. Hələ ona var–Qiyamata. Nə zaman bilinəcək, Cənnət, Cəhənnəm sakinləri nə zaman aydınlaşa, o da qalır yalnız Tanrının hökmüylə baş verəsi Qiyamat gününə.

Dini anlayış və yozumlarda inandırıcı olmayan, uyuşmaz ehkamlar çoxdur; bəzən də gülünc sözlər söylənir.

Malik müəllim dedi:

– "Düşünüb daşınırlarını Quran barədə. Allahdan yox, başqasından gəlsəydi o, içində çox ziddiyyətlər tapardılar". "Nisə" surəsi 82-ci ayə.

– Gənclər elə bilirlər dünya durduqca yaşayacaqlar. Qabaqda əlli, altmış il var, bu, tükənməzdir. Ahılığa üz qoyanlar, qocalarsa günlərini sayırlar. Ölüm, o dünya Cənnət, Cəhənnəm onları hər gün düşündürməkdədir. O dünya varmı?

ÖLDÜN–YOXSAN! Hər şey qalır, sən yoxsan. İndi, bu an, bu gün, varsan. Canlı, dirigözlü insan birdən yox olur.

"HAMİ ÖLƏCƏK!".

ÖLÜM KABUSU yarandığı gündən bəşər övladını təlaşlandırır. Bütün bəşər yoxluğa yürüyür. Doğrudanmı, ÖLÜM ÇARƏSİZ-dir? Bu əbədi sualı arayırıq. Guya son anda ömrün axıra çatdığı yerdə bu sualın cavabı da tapılacaq.

İnsanı kainatın sirri, ömürdən oyankı tale düşündürür. Bəşər hələ o biri aləmləri görə bilmir. İntəhasız göylər, fələyin qatları bizim aqlımızın işləmədiyi yerlərdir. Bəlkə, oralar yerdəkindən də aydın, anlaşılıqdır. Milyon illərdən bəri GÖZÜNÜ GÖYLƏRƏ DİKİB, qalan İnsanlıq özgə aləmlərin varlığına inansa da, onu görməkdən, anlamaqdan acizdir. Bəşəri əlacsızlıq budur!

– "Heç elə bilməyin elədiyinə sevinənlər, eləmədiyinə görə təriflənməyi sevənlər qurtulacaqlar əzabdan. Ağrılı bir əzab gözləyir onları". "Əl-i İmran" surəsi, 188-ci ayə.

Yerin, göyün yaradanı odur! Aləmlərin hökmdarı rəbbimizdir! Yapış Allahın ətəyindən. Yaradan, yaşadan, öldürən və dirildən ODUR! Hər iş onun əlindədir.

– Ey Allahın qulları! Bu aləmdə yalnız Allah azaddır. Kimsədən asılı deyil, kimsə ilə hesablaşmır-yalnız Allah. Biz hamımız Tanrının köləsi, onun qullarıyıq. Yer üzündə heç bir mədəniyyət, azadlıq, demokratiya bizi onun ölüm hökmündən qurtarmağa qadir deyil.

Tanrının əbədi qulları, Allah kölələriyik!

Sevimli kölələr. Onun yolundan çıxmayanlar, Ona ömür boyu səcdə qılıb, əmr və öyüdlərini yerinə yetirənlər Behiştə götürüləcəkdir. Dikbaş, itaətsiz qullar Cəhənnəmdə yandırılacaqlar.

– Hər şey O-nun, Böyük Allahın iznilə olur. Onun qüdrətilə yaranır, ölür, yenidən yaranır!

ÜÇ-DÖRD MİLYARD İL yaşayı olan İNSAN özünü və yuvası YER-in sirlərini öyrənə bilməmişdir. Düşüncə haradan törənir? Bunlar onun körpəlikdən qocalanadək duyub eşitdikləri, görüb götürdükleridirmi? Öz yaşantısından əmələ gələn idrak, anlam? Yoxsa, qıraqdan verilmə, "gəlmə"dir? Bizi elə deyil, belə tərpənməyə, o işi yox, bu işi görməyə yönəldən ağıl və düşüncə "ali dərəcədə inkişaf etmiş materiyanın məhsulu", öz beynimizin yetirməsidir, yoxsa, bizi bu sayaq davranmağa vadar edən qüvvə var?

Bəşərin milyon illik yaşantı-təcrübəsi bir beyinə toplansa da, aləmlərin sirrini açmağa gücü çatmır. Anlamazlıq dumanında vurnuxmamaqdan ötrü bir çıxış yolu qalır: Allaha inam. Onun barəsində biliyimiz olduqca tutqunsa da, O-nu görməsək də, bu MÜCƏRRƏD İNAM-a sığınmaqdan ayrı qurtuluş tapılmamışdır.

Bu dünyada ömür başa çatır. Hənək, ya dəyənek. Ölümün milyon çeşidi var: bunun birilə getdin bu dünyadan. Oldun kül, torpağa qarışdın. Ətin, iliyin, sümüklərin qovuşdu bitki köklərinə, daş kəsəyə. Sən, sənin tikən, bircə gimriyin bitki, ağac, ot-ələf varlığında yenidən canlandı. Bu da var olmaqdır: nə fərqi var, bir damla yağış içində, bir udum havada, ya bir tumurcuqda.

Bu söylənənlər: "Materiya yox olmur, şəklini dəyişir, bir cildədən başqasına girir" iddiası, əsla pan-teizm deyil. Məni yalnız insan ruhu deyil, cismən də maddi-mənəvi aləmə yenidən, başqa-başqa şəkillərdə qayıdıb yaşaması, həmişəlik, ƏBƏDİ SAKİN-lik ehtimalı düşündürür. Bu, ağılabatan, inandırıcıdır; yaşamağın uydurma deyil, gerçək gələcəyidir.

Mənim duyduğum nədirsə -bu, bizə qədərki hər hansı zehni cərəyan və təsəvvürlərdən, təbiətə -dönərlik, maddilik, sufilik və təsəvvüfdən bilmərrə ayrı duyğudur.

Dün kaşı küzəmi əlimdən saldım,

Sərxoşdum, bilmədim daşlara çaldım.
Küzə dilə gəlib dedi ki, mən də
Sənin kimi idim, bu günə qaldım.

YOX! Mən insanı daşa, dəmirə, saxsı qırığına çevrilməkdən, ÖLÜM DƏHŞƏTİ-ndən qurtarmaq istəyirəm.

* * *

Gecə yata bilməmişik. Bircə yarpaq tərənmir, ağcaqanadlar dinclik vermirdi. Saat 3-də eyvana çıxıb, orada əyləşdim. İki qonşu kişi həyətin ortasında, fanarın altında nərd oynayırdı. O yan, həmişə əyləşdikləri ağacların altı, görünür bürküydü, ağcaqanad doluşmuşdu, onun üçün də masanı bəri, dayanacağı işıqlandıran lampanın altına gətirib, burda oynayırdılar. Mirağa çəliyinə söykəlib dayanmışdı. Axşam o, bir oğlanla savaşırmışdı. Oğlan nə aparmış, nə dolaşmaq vardısı, gəldi Mirağanın üstünə. Mirağa onu yaxaladı, dartışdırdı. Hövsələsi yoxdu. Çəliyi qaldırdı, çırpdı oğlanın çiyinə. Oğlan içmişdi, çəkilmədi: "Məni vurursan?! Atam yaşında kişi, mənə əl qadırırsan?!"—deyib, gözlənilmədən tüpürdü Mirağanın üzünə. Mirağa çəliyi qaldırdı, təpəsinə endirəcəkdi, oğlan duruş gətirməyib götürüldü, Mirağa qovdu. Dayanacaqda saxladıqları itlər də cumdular. Axsayırdı, gördü çata bilməyəcək, çəliyi tolazladı onun ardınca.

Oğlan dolanıb bir də gəldi. Hələ ayılmamışdı.

Maşın dayanacağında üç itdir, biri qancıq, biri tula, böyükləri quyruğu dibdən kəsilmiş sarı köpəkdir.

Həyət dayanacağına çevriləndən şirnikləşib. Gecə saat 2,3-dək kart oynayır, nərd vurur, domino düzülür.

Gecə çox isti oldu. İndi, gündüz qovaqların yarpaqları azacıq mehdən tərpeşir. Dam-daş qızıb. Küçədə az adam gözə dəyir.

Gün günortadan keçir, hava sərinləmir. Əbrişimlər topa-topa gülləyib; bu ağaclar çox sava, yayın axırına doğru çiçəkləyir. Qurd qapısı—heybət dərəsindən qalxan maşınlar böcəkçə seçilir; arabir, seyrək-seyrək görünür, şəhərə gəlir, şəhərdən çıxırlar. Yalın başında maşınlar günün şoxuna düşüb, əlgüzgüsü tək parlayır.

Damlarda əldəqayıрма, Daşkənd antenna payaları yəqin, od təkidir, tutsan əlini qarsar. Qovaqların qoynunda tək-tək yarpaq titrəşir, çevrikir, ala, astar-üzləri qovrulur, istidən tıncıxırlar.

Abşeron bağlarında alt-üst imarətlərdə, səpsərin otaqlarda dincəlirlər. Axşam ər-kişilər şəhərdən dönür; yar-yaraşlıq maşınlar magistraldan çıxıb, evlərin arası ilə qum cığırlara düşürlər. Hündür barırlarla qapanmış, uca dəmir darvazalı həyət önündə toxdayıb, tənək-sarmaşlıq bürümüş kanda sürülür. Maşınların yüklüyü açılır, oğul-uşaq, nəvə-nüvə gətirilmiş pay-ürüşü içəri daşıyır.

İri, caydaq manqallar alovlanır, qalxan tüstülər həndəvərə sütül kabab ətri yayır, şən-şux səslər eşidilir. Buz içində şampanlar, əla araqlar... Al-əlvan rənglərilə göz oxşayan televizorlar işləyir.

Yeni burcuylar, biznesmenlər bağ geyimində, şort-alabəzək köynəklərdə gur işıqlı, meynəli talvarlar altında qurulmuş tennisdə yarışa başlayır, nərd qızıdır: tası min... şeş qoşa on min dollar. Xoşbəxt xanımlar, qayğısız balalar videoların önündə istədiklərinə baxırlar.

Kross-antennalar saca bənzəyir, onların içində iç-ciyər, "poxlu qovurma" da bişirmək olar.

Mil, Muğan çöllərində brezent çadırlar od tutub yanır. Dİtdili, mözələk neştər təkİ sancır. Dəyələrin həndəvərində ilanlar dolaşır, qaçqın uşaqlar mələşir, köçkün analar zəhər qusur.

Allahın yerdəki naibi—KQB polkovniki qalaça bağında, uca barı arxasında gəzinir. Əynində bircə ağ İştandı. Onun qapısında hər gün neçə qurbanlıq qoyun kəsilir. Qarnı dizlərinə dirənmiş, pöləş dodaqlarından şirə süzülən, dombagöz dindar, mömünlərlə birgə axşam namazına başlayır.

Televizoru qoşuruq. "Rekord-714"ün geniş ekranında bir müəllimədir, bir də kişi. Alatoran otaqda oturlar. "Günün xəbərləri" eşidilir.

"BU DÜNYADA YAŞAMAQ ALDADICI ZÖVQ-SƏFADAN BAŞQA BİR ŞEY DEYİLDİR".

Gecə bürküdən boğulmuşuq. Səhəreyaxın azacıq külək başlayıb.

Səhər gec yeyirik; yağ, şor, kəmşirin çay, 6 "məmmədəmin" qalib mənim cibimdə. Müəllimə dördünü götürüb gedir. Çörək, pomidor alıb qayıdır.

Səhər yeməyi başa çatır. Biz yola verərik, qayğı Etibargildir. Müəllimə zəng çalır, bildiyi təkİ, orada quraqlıqdı. Etibar işə nə yeyib gedib, fasiləyə gələndə nə yeyəcək.

Müəllimə mənim təqaüdümü almaqdan ötrü poçta, özününkünü almaqdan ötrü məktəbə getməli olur. Məktəbdən soraq tutmuşdu, orada təqaüd verirdilər: üç "şirvan", dörd "məmmədəmin".

Ayaqla poçta, oradan məktəbə yollanacaqdı. Poçtda təqaüdü evlərə gətirən Çingizlə görüşür, pul yoxdur. Poçt rəisi tanışdı, söz verir ki, günortadan sonra, pul gəlsə, bizimkini göndərəcəkdir.

Müəllimə öz təqaüdünü məktəbdən alıb gəlir. Etibargillə danışır. Üç gün qabaq onlara 1 kq ət alıb, onunla dolanırlar. Bildirir ki, axşam gələcək onlara, heç olmasa, bir "şirvan" verər. Etibarın maaşı 5 "şirvan"dı. Onunla dolanmaq olar? Başqa qazancı, gəliri yoxdur.

Gileylənirəm. Elə bilsinlər biz ölmüşük.

Div kəsib suyun başını, elə sümürür, bircə gilə qoymur aşağı gəlsin. Bir dəstə quldur daraşib yeyir, yığır. Xalq, ziyalı qalib yaman günə... Soyhasoy, götürhagötürdür. Milyonçu, milyarder olurlar. Əlli cür fırıldaq işlədir, ölkəni talayır, xarici banklara toplayırlar. Bir gün bir qəza baş versə, erməni, rus gəlib lapca Bakını da tutsa, onlara zaval yoxdur. Qaçıb gedib, dünyanın harasında istəsələr yaşayacaqlar.

Gün dönür, meh var, dünənki bürkü azalıb, nəfəs almaq olur. Balkon qapısından asılmış narıncı pərdə azacıq yellənir.

Müəllimə Etibargilə yığışır. Bir "məmmədəmin"ə aldığı iki bozağ yemişin birini aparacaq.

Mən qalib evdə neyləyəcəyəm, heç özüm də bilmirəm. İndi bax, keçmişə yanır, Sovet hökumətinin xiffətini çəkirik. Sabaha ümid qalmayıb. Bəlkə O–GÖZLƏNƏN SABAH bu gündən də acınacaqlı olacaq.

Abşeronun səfəli guşəsi Bilgəhdə, dənizə yaxın həyətlərin birində bir imarət tikilməkdə idi. Uca tağlar qoyulmuş, hamar beton sütunlar qaldırılmışdı. Üstdə otaqlar, salon olacaq, mansard qurulacaqdı. Səhərdən axşama qızgın iş gedirdi. Tikilməkdə olan imarətin içərisində, eşikdə əsgərlər görünürdü. Yaşıl-yarpaq geyimli oğlanlar can-başla çalışır, hərbi maşınlar bir ucdan avadanlıq daşıyıb tökürdü. Döyüşçülər "qara fəhlə" olmuşdular.

Bu imarəti bir OMON polkovniki tikdirirdi. O, Ağdam, Füzuli, Tərtər döyüşlərində ad-san çıxarmış, qorxmaz, bacarıqlı sərkərdə kimi tanınmışdı. Görəsən, bu sərkərdənin başçılığı ilə bu əsgərlərin qoruduğu kəndlərdə, obalarda indi hansı quruculuq baş almaqda idi? Oralar ermənilərin əlində idi. Sökür, dağıdır, aparırdılar. Taxtapuşlarını evlərin vertolyotlarla qoparıb, götürürdülər. Tikirdilərsə... Ağdamdan Horadizədək bir dərin səngər xəndər qazmışdı ermənilər. Oraya su buraxacaqdılar, heç bir tank, PDM keçə bilməzdi.

Bilgəhdə bağ ev tikdirənin, Badamdarda bundan da uca qəsrlər qaldıranların ucbatından yüzlərlə kənd, minlərlə ev-eşik alt-üst edilmiş, yurd-yuvalar dağıdılmışdı. Bunlar indi hansı ürəklə burada daşı daş üstünə qoyur, özlərinə kaşanə qururdular.

Bu əsgərlər bu gün, sabah partlayacaq cəbhə xəttində səngər qazmalı, dəmir-beton atəş mövqeləri, sığınacaqlar tikməliydilər. Yoxsa, Abşeron bağlarında döyüş komandirlərinə malikanə ucaltmaqda onların borcu?!

...OMON başçısı, şan-şöhrətli komandir faciəli halda, öz gülləmişə gəldi. Bilgəhdə ucalan qəsrxaraba qaldı.

Mömünlər yer təpir, alağ eləyir, həyəti çayırdan təmizləyir, ləkləri becərirlər. Mülkün yiyəsi, qaracılçıq, pəzəvəng din başçısının şişmiş gözlərinə qan sağılıb. Qanlı kababdan sonra nöker-naiblə dirrik arasında gəzinir, həzmə getsin yediyi saytal tikələr.

Gün qarşı-qənşər evlərin üstə əyilib, batmağa yönəlir. Mömünün başına qoyduğu, ehsanlıq kəllə qəndə bənzəyən çalması yoxdur, əmgəyi dazlayıb.

Manqalda hələ köz var. Mömün tavadakı ala-səkil tikələrdən birini götürür, şişə taxır. Toxdur, gözü doymur, yox elə deyil. Hər dəfə ləyən üstünə əyilib qalxmaqla özü-özüylə məzələnin. Əlindəki şişə baxır: ciyər-ürək parçaları taxılmış şiş təsbehə oxşayır.

Mömünlər meynə budaqları sarmaşmış cağlı eyvan önündə başçıları ilə axşam namazına düzlülür.

– Gün batsın, gedim bazara. Ucuzundan tapsam bir kilo mal eti alım. Yarisını aparım verim onlara, yarısı da özümüzün... Bu vurulmuş da gəlib çıxmadı!–təqaüd paylayan Çingizi qarğayır müəllimə.

– Başımıza corab hörür, ziyalıları yaman günə qoyublar. Bəstəkar, musiqiçi, müğənni baş götürüb gedir. Nə çətin işdir, axı. Çox olsa beş Xalq yazıçısı, şairi, on-on beş də gəl üstünə. Hərəsinə ayda iyirmi "şirvan" ver. Nədir, qırx dollar eləyir. Qoy, dolansınlar.

– Vallah, dediklərinə baxma! Onun heylə pulu yoxdur. Olanı da verir, o qədər gəlib-gedən var, onlara xərcləyir.

– Xarici dövlətlərin sözükeçən adamlarına rüşvət verir. Azərbaycanın xeyrinə işləsinlər. Büdcədə belə işlərə pul ayrılır. Gərək başqa yerdən alsın versin.

Müəllimə getdi, bazara. Bir kilo ət alsın, yollansın "Ayna Sultanova"ya–Etibargilə. Çıxanda soruşdu: Qayıdım? Dedim, saat yarım gedib çıxarsan ora, oldu doqquzun yarısı. Necə çatdırıb qayıdarsan?

Qaçacaq, poçta, məktəbə baş vurub, gəlib uzanlı qalmışdı çarpayıda, apendisit ağrısı başlamışdı.

QALDIM MƏN–TƏK.

Qapıda, balkonda hərdən Məhəmmədi görərdim. Gəlirdi mənim sevimli balam, dünyanın yaraşığı. Daha görünmür.

Həyətdən nərd səsi gəlir, başlayıblar. Badambar, Heybət batmaqda olan günəş işığı altında parlayır. Yeni Yasamaldan salınmış, tərənin üstü ilə uzanan, Qanlı gölün ayağından dolanan yoldan maşın şütüyür. Hara tələsirlər? Biri olsa idi, indicə, axşamçağı əyləşib, Yasamaldanca enərdik dənizə, Şıxa.

Əyləci basıb, zamanın axınını saxlaya bilməzsən. Budur amansızlıq! Sən–canlı bir insan yox olacaqsan. Övlad–uşaq, nəvələr səndən danışacaq, yad edəcəklər. Sonra onlar da... deməyə qıymıram.

Axşam düşür, hava qaralır. Uca fanarlar erkən söndürülür, küçə qaranlığa gömülür. Ötüb keçən maşınlardan işıq zolaqları qopur. Saat–8...

Ekranı qaranlıq bir otaq, bir kişi bir qadınla əyləşib. Qadın sıxıntı içində, boyasız, saçı bomboz. Kişinin başında kasaya oxşayan bir papaq; şlyapanın qıraqlarını kəsib, ortasını qoyub başına. Prezidentin səsi eşidilir. Səs görünməz.

– Buradadır!–deyir müəllimə. Əlini havaya uzadır, boşluqda nəyisə tutmaq istəyir.

Qapı-pəncərə bağlı olsa da, onlar hər hansı maneədən keçir–şüşədən, daşdan. Havada gəzir, otaqda dolaşır. Bizim televizor onu göstərmir. Əkslər, surətlər, mənzərələr... çox şey dolaşır bu otaqda... Daha kim var burada? Telemərkəzin ötürdüyü, göndərdiyindən savayı, başqa varlıqlar, ruhlar dolaşır otaqda. Televizorumuz verilişləri tutmadığı tək, bizim özümüz də bizimlə görüşə gəlmiş qonaqları görmürük.

Qonşuda cümə axşamları çadır qurulur. Bir maşın əsgər gəlir, çadırı onlar gətirir. Ağlaşma başlayır. Bir arvad ağ deyir, kənd yasına oxşayır. Ölən kimdir?

Üç gündür müəllimə poçtla ictimai-təminat idarəsi arasında get-gəldədir. Mənim təqaüdümü almaq istəyir, pul olmur. Fəxri adıma görə təqaüdə artım gəlməlidir. Baxdılar, yoxladılar: minimum

əməkhaqqının 50 faizini gəlməlidirlər üstünə. İlahi, Azərbaycanda minimum əmək haqqı 5 min-dir. Bu beş minlə necə yaşasın ailə, insan?

– Yanvardan üzübəri hesablasalar, bir qədər gələcək üstünə.–müəllimə götür-qoy edirdi.

– Milləti yalanla ovundururlar. Bu da bir üsuldür. Əhalini ümüd eliyən bir vəd verirlər. Bununla iki, üç ay ötüşürlər. Bu yalan köhnədikdə, yenisini atırlar ortaya. Kütlənin başını belə qatırlar.

Keçid dövrü! Bəyəm keçid o deməkdir, var-yoxumuz talansın?! Rüşvət, oğurluq bürüsün ölkəni?! Bu mərhələni düzlüklə, adam kimi, vicdanla keçmək olmazmı? Axı, "keçid dövrü" deyib, istər sovet vaxtı, istər sonralar nə qədər aldadıblar bu yazıq milləti!

Avqust yarı olur. Havalar bir qədər sərinləyib. Günlər yel təkisi əsib ötür. Zaman heç bir mahiyyəti olmayan anlayışa çevrilib.

Kəsək-daşlardan qalaq-hasarlı on-on beş sotluq–elə Cəbrayıldakınca kiçik bir bağ; meynələr quma sərilib, əncir ağacları dillərini sallayıb ləhləyir. İkiotaqlı, bir yığcamca evciyəz... Əlli-yüz addımlıqda, aşağıda dəniz başlayır, baxdıqca göyərir. Sərin, şoran meh əsir, ağ ləpələr qıvrılıra, cərgə-cərgə gəlir, quma çatır, sorulur. Bir taxt, üstünə bir döşəkcə atıb əyləşmişəm. Səksinə güllər-çiçəklər bitmiş dibçəklər düzölmüş, tənək zoğları sarmaşmış kiçikcə hovuz baxıram.

Çeçenlər Yeltsinin tacqoyma mərasimini yasa çevirdilər. Birdən, gözlənmədən cumub, doğma paytaxtı Qroznını, Qudermesi, Arqunu ələ keçirdilər. Əhsən belə millətə! Rus imperiyasına diz çökdürür Qafqazın igid övladları!

– Sənin bayramını yasa döndərək!–dedilər və elədilər.

Moskva radiosu utanmadan deyir: "Çeçen əhalisini azad etməkdən ötrü fəda olmuş döyüşçülərin xatirəsinə matəm keçirir".

Ay vicdansızlar! Budur il yarımır siz dünyanın gözü qabağında kiçik bir millətin qanını sel təkisi axıdırınız, qırıb tökürsünüz dinc əhalini, körpələri. Sizin bombardman-qırıcı təyyarələriniz bir gündə Qroznıya yüz kərədən çox basqın edir, od-alov yağdırırsınız göydən insanların başına. Nəyə görə?

Sənin nə işin var orada? İstəmir səni! Vəssalam. Əfqanıstan dərs olmadımı? Həyasızcasına soxuldunuz müstəqil bir ölkəyə. Əhaliyə min bir əzab verdiniz. Özünüz də ondan artıq qırılıb, biabırçı kökdə, quyruğunuzu qısıb qaçdınız oradan...

O boyda əraziniz var, niyə çəkilib oturmursunuz xarabanızda?! Niyə hər milləti istədiyi təkisi yaşamağa qoymursunuz? Qaniçən köpəklər!

Rus imperiyası və ABŞ–dünyanı qarışdıran bu ikisidir.

Bizim millət də çeçenlər kimi döyüşə bilərdi, döyüşmüşdü də. Satqınlar, alçaqlar qoymadılar. Nə erməni, nə rus, başımıza nə gəldi, ÖZ BAŞÇILARIMIZ törətdi. Ölkəni şəhər–şəhər, mahal-mahal hərəcə qoydular, torpaqlarımızı torq elədilər. İgid, qeyrətli, hər biri elin dayağı olan qorxmaz, qoçaq oğlanları, zabitlərimizi arxadan vurdular, güdazə verdilər. Görmüşük ki, başçı, sərkərdə düşməne fənd işlədər, tələ qurar. Bizimkilər özümüzə qənim kəsildilər. Şəhidlər qan ağlayır, şəhid anaları nalə qoparır.

Saat–1, gündüz. "Mayaq" Çeçenistandan xəbər verir. Federal hərbi hissələr (Rusiya) mühasirəyə salınıb. Hər tərəfdən atəşə tutulur. Çeçen döyüşçüləri rus əsgərlərini Qroznıda qırırlar. Rus qoşunlarının arxası yoxdur, boşdur. Çeçenlər onları mənəgenəyə salıblar. Görürsən, halbuki bütün rus mətbuatı, radio, televiziya bu axır günlərdə ehlə söyləyirdi, guya çeçenlər məğlub olub, silahı yerə qoymaqladırlar. Çeçenlərin Vətən sevgisi enilməzdir: ağılla-başla, ustalıqla vuruşurlar.

Necə qoçaq xalqdır!

Çeçenistanın azadlığı federasiya içində hələ də asılı qalmış Tatarıstan, Başqırdıstan, bir çox xalqları ürəkləndirir. Bu, rus imperiyasının dağılmasının yeni mərhələsidir. Ruslar XI-XII əsrdə harada idilərsə, oraya basılacaqlar. Bütün imperiyaların sonu fənalıqla bitmişdir. Çeçenlər əsarətdə qalmış xalqları AZADLIQ DÖYÜŞLƏRİ-nə ruhlandırır, İNAM verir.

Əvvəlcə dünya kommunist hərəkatı çatladı, parçalandı. Sonra "Sosialist ölkələri" deyilən birlik söküldü. Hər biri öz əli, öz başı. Daha sonra SSRİ çökdü. Hər xalq, hər respublika istiqlal qazandı. Son mərhələ Rusiyanın Federasiya adı altında hələ də əsarətdə saxladığı millətlərin–ölkələrin ayrılmağı olacaq. Azadlığa çıxmış xalqlar yüz illərdən bəri çəkdiqləri zülmün, günahsız qanların hayıfını alacaqlar.

Ermənilərə də bir tarixi ibrət dərsi veriləcəkdir. Qəti və amansız olmalıyıq...

Nə vaxt radionu açırsan—"canlı yayım". Bu nədir? Verilişlərin az qala yarısı artist məclisi, müğəni söhbətidir. Ölkənin neçə-neçə əndişəsi qalıb qıraqda, bunlar da başlayıb filankəs belə çalır, filan belə oxuyur. Boşboğazlıq, naqqallıq!

"Ey mömünlər, öldürənlərin qisasını almaq taleyinizə yazılmış yazıdır. Hürre–hürre, köləyə–kölə, qadına–qadın".

"Ey ağıl ziyələri, qisas alırsınızsa, yaşayırınsınız deməli".

"Təcavüzkarları sevməz Allah. Harada yaxalasanız, öldürün onları, sizi çıxardıqları yerdən, siz də çıxarın onları. Fitnəkarlıq adam öldürməkdən daha bətərdir". Quran, "Baqara" surəsi, 178, 179, 190, 191-ci ayələr.

Çeçenlər müsəlmanlıq tarixində ad qoyur, NAMUS və VƏTƏN yolunda çarpışır, candan keçirlər. Rusların 146-cı moto-atıcı polkundan-təkcə bir polkdan 196 nəfər öldürülüb, 300 yaralı, 81 itkin. Bu həmin polkdur-federal qoşunlar Çeçenistanı tərkdə Qroznıda qalacaqdı.

Prezident təhlükəsizlik komissiyasının katibi Lebed İçkeriya hərbi qərargahının başçısı Aslan Məshətovla görüşüb: guya, 95 faiz razılığa gəliblər.

– XX yüz ilin axırı, XXI-in başlamağı ilə MÜSƏLMAN–TÜRK dünyası yenidən dirçələcək, Yer üzünün ən güclü birliyinə çevriləcəkdir. Qərbin hökmranlığına son qoyulacaq. Müsəlman millətləri qarşılıqlı sevgi və qardaşlıq duyğuları ilə yüksələcəklər,—deyir ağ-qara ekrandan kişi.

Quyruq doğdu, havalar sərinlədi. Külək əsir, payız həniri duyulur. Külək ağaclarla dinclik vermir, özü görünmür küləyin, qovaqlar için-için burulur, xəzan yellərinin görünməz nəfəsilə soluxur...

Akasiyalar lopa-lopa gülləyib, yayın sonuna doğru çiçəkləyib. Külək çiçək sovurur, torpağa səpir. Yasamal örüşlərində, quraqsımış yallarda otlamağa bir şey tapmayan qoyun-quzu həyətlərin çəpəri diblərinə, ciğirlərə, ağacların hündərinə tökülüb ağarışan əbrişin çiçəklərinə daraşır, torpağın üzünü yalayır, dil çalıb ləçəkləri torpaqdan götürür, qırpır.

Ağaəmi qardaş tikilib başa gəlməkdə olan məscidin önündə, yolda bir daş qoyub oturub. Məscidin minarəsi yarımçıq qalıb, oradan armatur şivləri puçurlayıb çıxıb. İşləyir müsəlman məbədi. Hər gün əzan verilir—mikrofonla, dualar oxunur, altda, ağ şəkəli pəncərələrdən içəridə işıqlar yanır. Məscidi Türkiyəli qardaşlar qurmuşlar.

Ağaəmi qardaş oturduğu daş kətilin üstünə bir parça qardon qoyur, "Teksun" qutusundan qoparılıb. Kişinin qıçları, dizləri ağrıyır. Deyirəm ona Şıx xəstəxanasına getsin. Orada on beş-iyirmi vanna götürsə xeyri olar, güclü sudur. Oraya "putyovka"nı haradan alsın, necə? Ötən müharibədə, daxili qoşun hissələrində vuruşub. Yaralanıb, əlində sənədi yoxdur. Olmuşdu, təminat idarəsində itiriblər. Kökü hərbi qospitalda olmalıymış, qospitalda çoxdan ləğv olub, arxivi haradadır bilinmir.

- Bir qoyun ver, nə sənəd istəyirsən versinlər!—deyirəm.
- İkisini verərəm. Düzəlmiş.

Ağaəminin on qoyunu var, uzunorta, boy-buxunlu, sağlam heyvanlardı. Darışblar məscidin qənşəri, kər-kəsəkli yamacda yağlıvən, sirkan, pərpətöyün kollarına.

- Bizim qoyunlar bunları yeməz.
- Yeyər—deyir.—Ac qalsa yeyər.

İki də əmliyi var.

- Əkiz deyil,—deyir—Biri o birindən üç gün sonra doğulub. Uşaqlar elədi: qoyunu tutdular qoç atıldı. Qoçu qonşudan xahiş eləyib qatdim qoyuna. Qoyun qoça gəldi.

Məsciddən axşam əzanı verilir: "Allahu əkbər!".

Xankişi toyuqları ambara kişləyir. Yüz əlli qoyun, dörd camışı, iki inək. Alt-üst ev... Hamısı qaldı Zılanlıda. Qubadlı üç gün kimsəsiz qaldı, bizimkilər—qoşun çəkilib getdi, ermənilər girmədi Qubadlıya, Xankişinin heyvanları örüşdə, erməni tankları göründü... Biçənəkdə bir topçu əsgər, çayın qırağında, sığınacaqda idi, görür: dikin başına iki vertolyot gəldi, endi. Düşdülər, oradan hündərə göz gəzdirir erməni vertolyotçuları. Topçu oğlan usta idi, lüləli silahların dilini yaxşı bilirdi. ZPU ilə nişan aldı, vertolyotun birini ilk atəşlə vurdu. Yanğın baş qaldırdı, ikinci vertolyotu da vurdu. Üçüncü "cırırama" göründü, onu da vurdu qoçaq, quyruğu qırıldı, özü də yerə düşdü. Bu üçüncü—quyruqsuz vertolyotu sonra Bakıya gətirmişdilər, görk üçün göstərmişdilər. İndi o igid hardadır, Xankişi bilmir...

Baxımsız qalmış yeni parkın ayağında bir iri bina tikilməkdə, yarımçıq qalmışdı. Üst otel, alt sauna, camaşır, kürə-çörək olacaqmış. Bu mülkün yiyəsi Yelmardı. Yelmar iş adamı, cavan, yaraşığı oğlandı, Xankişinin yerlisi. Kəndində, respublikada xeyriyyə işlərinə baş qoşurdu. Bir avtomobil biznesində diller, ara düzəldən o, idi. Avtomobilləri Cənubi Koreyadan o, gətirdir. Pulları da—yüz əlli milyon dollar onun vasitəsilə Koreya şirkətinə çatmalıymış. Daşkənddə, qonaq evində arvadı ilə yatdıqları otaqda hər ikisi qazdan boğulub öldü. Bu, qəsdidi. Öldürdülər. Necə olə bilər, onlardan bu yanda, aralı, ayrıca otaqda yatmış sürücü-şofer də ölmüşdü.

Yelmarın qəbri Yasamal qəbristanında, girəcəyə yaxındı. Çəhrayı mərmərlə tikiblər: özü və arvadı—çiyin-çiyinə heykəl.

Tikinti yarımçıq qalıb, Xankişidir buranın qarovulu-keşikçisi. Ailəsi Yasamalda "avariyni" evdə qalır. Toyuq saxlayır, on toyuğun heç biri yumurtlamır, iki də xoruzu var: biri səmənd, o biri ları. Bəs, bu şeşə xoruzlar nə iş görür?

– Toyuqlar siftə yumurtladılar, sonra yoxdur.

– Quşçuluq fermaları—broylərdə toyuqları aldadırlar. Gündə iki dəfə yumurtladılar. Necə? İşıqları söndürürlər, toyuqlar elə bilir gecə düşdü, sonra yandırırılar, quşlar elə bilir yeni səhər açıldı; bir gün əvəzinə iki gün—ışığın sayasına. Onlar da...

Xankişinin ağına batmır. O, heyvanın dilini yaxşı bilir, həm də dəyirmançı olub. Dəyirmanın hər iliş-girişin bilir: təkbaşına daş düşürsün, o ağırlıqda daşı dişəsin, paya ilə həsləyib yerinə oturtsun; dənnik, çağ-çağ, nov, şərəfə, püsk, təvərə, mundar... Diribaş, çevikdi. Əsgərliyi Gürcüstanda, Türkiyə sərhəddində keçib. Orada da başı çəkib. Ayı dərisinə girib, hərbi hissəyə əsgər oğurlamağa gələn demə, hissənin öz zabitlərindənmiş. Xankişi postda, gecə qaraulda imiş, şəklənib, duyubmuş. Busub, hər ikisini avtomatla vurub.

Parka baxan yoxdu, su boruları pas atıb, ağacların dibi daş bağlayıb.

– Elə bu parkıdaca tapşırırlar sana, baxarsan, suvararsan.

– Yiyəsizdir,—deyir zılanlı qaçqın.

Ağaəmi kişi hərdən gəlir Xankişinin "məhləsinə". Beynəlxalq hadisələrdən, yoxsulluqdan, çörəyin qiymətinin artmağından, prezidentin görüşlərindən, "sobes"dən danışır.

Ağaəmi deyir: "Mən tatam".

Məsciddən axşam əzanı səslənir: "La-ilahə-illəllah!".

Nə Ağəmi, nə Xankişi namaz qılmır, salavat çevirmir. Əzançının mikrofonla səslənən sədasına da qulaq vermirlər. O dünya ilə işləri yoxdur. Xankişinin bircə nigaranlığı var: Torpaqlar nə vaxt qaytarılacaq, Zılanlıyı bir də görəcekmi?

Ağaəmi həm də bənnadır. Türklər tikintiyə yararlı, yorulmaz fəhlə götürür, 200, 300 dollar verirlər. Ağaəmi Yasamal kommunal idarəsində işçi sayılır, divar hörür, səki düzəldir. Qoyunlar aralanır, məscidin daşla hörülmüş enişdəki heyətinə yönəlir. Ağaəmi qardaş yerdən bir kəsək götürüb, heyvanın qabağına atır, qaytarsın geri. Sonra özü qalxır, ağacı fırladaraq gedir.

– Malik müəllim!—Qiyamət qopanadək insanın cəsədi torpağın altında qalır?

– Bəli.

– Bəs, son anda, son nəfəsdə, insanın ağızından çıxan can, onun ruhu haraya gedir, haralarda dolaşır?

– ...

– Cənnətə gedən cəsəddir, yoxsa ruh? Əti-qanı olan canlı insan deyil, ruhdursa, onda Cənnətdə vəd olunan naz-nemət, yemək-içmək, xurma, banan, hər cür meyvə... qüdrət halvası və bildirçin eti... iri gözlü hurilər, "sədəf içində inciye bənzəyən" kənzilər-xidmətçilər, bal gölləri, şərab çayla-

rı kimdən ötrüdür? Allah insanı özünə bənzər yaratmışdır. Yemək-içməklə yaşamaq dünyası—bu dünya əyləncə və oyundan başqa bir şey deyil. Allaha bənzədikcə, ona yaxınlaşdıqca, insan dünyəvi ehtiyaclardan qurtulur, cismlikdən çıxır: yemir, içmir, töremir; Allah kimi o da görünür. Belədirmi?

"And cənnətlərinə girər onlar. Qızıldan biləzik taxarlar, incilərlə bəzənib düzənərlər, ipək paltarlar geyərlər orada".

– "Fətir" surəsi. 33-cü ayə!—dedi Malik müəllim.

– Halbuki: "Ey Adəm oğulları! Ayıb yerlərinizi örtəcək geyim göndərdik, üstünüzü bəzəyəcək əlbisə göndərdik sizə. Bunlardan üstündür taqvadən geyim".

– "Ərəf" surəsi, 26-cı ayə.—dedi Malik müəllim.

– "Məlum ruzilər gözləyir onları. Meyvələr... Möhtərəm kimsələrdən sayılır onlar, nemət cənnətlərində, taxtların üstündə üz bəzəyər. Qədəhlərlə hər birinin başına dolanarlar. Qədəhləri arxılardan doldururlar. Ağappaq bir içkidir bu, içiləndə ləzzətli, başağrısı verməyir, ağı başdan çıxarmayır. Yanlarında irigözlü qadınlar var, yalnız öz taylarına zillənmiş baxışları. Əl dəyməmiş yumurta sayaq bəmbəyazdırılar. Dünyadakı işlərdən danışar bir-birinə cənnətdəkilər".

– "Səffət" surəsi, 41-51-ci ayələr.

Malik müəllimin gözü süfrədəki nimçələrdə idi, amma cürbəcür qəlyanaltı, salat, plastik şüşələrdə naringi suyu, "Borjom"u elə bil tutqun görür; süfrədəki nemətə baxıb düşünür, yadına salırdı yox, əzbərdən bilirdi. Orasından darıxırdı, burada masanın başında əyləşmiş iki üləma bu öcəsləriylə qalanların, uşaqların iştahını kormamazlarmı?

– "İri gözlü cənnət hurilərlə onları taylaşdırırıq. Arxayın-arxayın hər cür meyvədən istəyib yeyə bilərlər burada. DÜNYADA DADDIQLARI O İLK ÖLÜMDƏN SONRA BİR DAHA DADMAZLAR BURDA ÖLÜM".

And olsun əsdikcə əsən yellərə, and olsun yağış yüklü buludlara, and olsun su üstə süzən gəmilərə, and olsun hər şeyi bölüşdürüb-paylaşdıran mələklərə, sizə vəd edilənlər doğrudur".

– Quran, "Zəriyə" surəsi, 1-5-ci ayələr.

– Göründüyü kimi, Malik müəllim, cənnətdəkilər eynilə bizim burada bu dünyada kef çəkənlərin kefini çəkirlər... Hətta sekslə də məşğul olurlar.

Mən, Malik müəllim, Ruhların taleyini düşünür, onları arayıram. Bu dünyadan köçən ruhdur, yoxsa can-bədən? Oranın təsvirindən belə görünür, canlı bədən üçün hər şey, hər nemət hazırlanıb. Belə isə, deməli, canlı, maddi bədənə gedir söhbət Quranda. Lakin mən buna inanmıram. Mən oraya yalnız insanların ruhunun köçdüyünə inanıram və bütün axtarışlarım da bu yöndədir. Əgər o gözlə baxsaq, Quranda təsvir olunan Axirət yaşayışının cismani deyil, ruhani-ilahi olduğu rəyinə gəlsək, onda mənim araşdırdığım tək, ruhların taleyi barədə mövhumi olsa da bir soru almış olarıq. Halbuki belə deyil, Qurana görə cənnətə gedən canlılardır və bunun belə olmağı da gerçəkdənsə, xəyala bənzəyir. Bizi çaşdırır, inamsızlaşdırır.

Mən Sizə bunları söyləmək istəyir, cavabınızı öyrənmək istədim. Bir şərtlə: "Hər şey onun əlindədir!" deməyəsiz.

Oxuyuram: "Olacaq oldumu, heç kəs daha dana bilməz olacağı. Alçalan kim, ucalan kim o zaman. Elə ki, yer titrəm-titrəm titrədi, elə ki, dağlar dağım-dağım dağıldılar, toz-dumana döndülər, o zaman üç dəstəyə bölünərək ayrılacaqsınız: əməl dəftəri sağ əldən verilən kimsələr—xoşbəxtdir bu sağçılar. Əməl dəftəri sol əldən verilən kimsələr—nə bədbəxtdir bu solçular. Və yaxşılıq eləməkdə qabağa düşən kimsələr—Bunlardır Allah-a daha yaxın olanlar, nemət cənnətlərində

qərar tutanlar. Zər-ziynətdən düzəldilmiş taxtların üstündə qərar tutmuş onlar. Üzbəüz əyləşmiş onlar. Qocalmayan cavanlar dolanar, onların ətrafına. Əllərində şərab bulağından doldurulmuş qədəhlər, lüləksiz kasalar, guzələr. Nə başağrısı verəndi, nə də ağı başdan çıxarandı bu şərab. Dolaşar bu cavanlar cənnət əhli içində, əllərində onların seçib istəyəcəyi meyvələr dolu qablar, meyl salacağı quş əti dolu qablar. İri gözlü hurilər var orada".

Hörmətli Malik müəllim! Mən bütün bunlarda, Cənnət diyarında bizim bu dünyada harınların, varlıların, pulluların yaşadığı həyatdan artıq, fərqli, İLAHİ BİR MƏNZƏRƏ görmürəm. Hamısı buradakılardır, burada—aqibətdə olanlardır, sadəcə köçürülüblər o dünyaya. Həm də, diqqət etsən görəcəksən ki, orada da ayrı-seçkilik var, günah işlətmək, cəzalanmaq var. Özü də, bizim "leç-komissiya" təkisi orada da iki, üç dərəcəlidir təchizat:

Bir fikir verin:

"...Üzlərinə açılar qapılar. "Salam olsun sizlərə, xoş gəlmisiniz. Buyurun içəri. Əbədilik qalacaqsınız, orada,—deyir onlara CƏNNƏT MƏMURLARI". Həmd olsun Allaha, gerçəyə çevirmiş bizə verdiyi vədi, bizi cənnət torpağına varis eləmiş. Cənnətin harasında istəsək qala bilərik. Əməli-salehlərin əcri nə gözəl imiş!" deyər onlar. O zaman görərsən, ərşi hər tərəfdən dövrəyə almış və həmd oxuyur Rəblərinə mələklər. Artıq hamının işi haqq ilə həll olunmuş. Həmd olsun Allaha, aləmlərin Rəbbinə deyər mələklər". "Zumər" surəsi, 73-75-ci ayələr.

– Hafizsənmiş Sən!—Malik müəllim heyrətləndi.

– Qüdrət halvası necə olur, Malik müəllim?

O, süfrəyə göz gəzdirdi, o halvadan olmasa da, ona bənzər bir yeməklə anlatsın.

– Bildirçin əti yemisenmi?

Onun külrəngi, arıq sifətindən bir istehza ötdü:

– Bəli, Quranda bu yeməklərin adı çəkilir, cənnətə gedənlər üçün. "Qüdrət halvası" ilə bildirçin əti göndərdik onlara göylərdən"—deyilir.

– Nə mənada "qüdrət"?

Qonaqlar yeyir, şərbət, su içir, arabir bunların söhbətinə də qulaq verirdilər. Guya, söhbət də bir yemək növüydü.

Malik müəllimin zövcəsi kafedra müdiri, ilahiyyatçı alimin ilişdiyini görüb, oradan, süfrənin aşağısından qoşuldu:

– Qüdrət halvası!..

Mənim qızımın taxsırı idi: cənnətin bir xörək növünü heç olmasa bənzərliylə yada salan bişmiş yoxdu süfrədə.

– Bütün dini kitablar, eləcə də Quran ilahi aləm üçün yox, Yer üçün yazılmışdır. İnsanları nəfs əsiri olmaqdan qurtarmaq, haqq və ədalətlə yaşamağa yönəltmək qayəsi daşıyır. Gerçək dünya, ömrün gödəkliyi insanları daha artıq hərisləndirir, acgözlük, qazancgiriklik baş alır. İnsanları nəfs şıltağından qurtarmaq, naqislikdən çəkəndirmək, alçaq həvəslərdən daşındırmaqdan ötrü, bu dünya qəsdən gözdən salınır, "gəldi gedər", "oyun", "boş əyləncə" adlanır. "Bu dünyada yaşamaq aldadıcı zövq-səfadən başqa bir şey deyildir". "Əl-i-İmran" surəsi, 3-cü ayə.

Malik müəllim! Əgər bu dünyada çəkilən kefi, yeyilən ləziz xörəklər boş-puçmuşsa, onda niyə müqəddəs Cənnətdə, Axirət dünyasında insanlar üçün eləcə bunlar vəd edilir? Burada görə bil-

məyənlərə, tapa bilməyənlərə o dünyada çatacağı söylənir. O dünya bu dünyada insanları pis əməllərdən çəkəndirmək və umudlandırmaqdan ötrü uydurulmuşdur. Kitablardan, hadisələrdən belə çıxır: o dünya bu dünyanın ödənci tək göstərilir. Burada çatmayanların, çatışmayanların Cənnətdə veriləcəyi, Yer üzündə ədaləti, düzlüyü, haqqı, yüksək sifətləri, təmiz əxlaqı yaşatmaqdan ötrüdür.

Malik müəllim dedi:

- "Bir kimsəyə qiyməyən, yer üzündə pozğunçuluq yaymayan adamı kim qətlə yetirirsə, sanki bütün insanlığı öldürür, o. Kim ölümdən qurtarırsa elə adamı, sanki bütün insanlığa həyat verir". "Məidə" surəsi, 37-ci ayədir!
- Eləcə, bizim otuz yeddiyə də elə bil işarə vurulur.
- Quranda çox işarələr var. Görünəndən qat-qat dərin mənalar var.

O yandan Malik müəllimin zövcəsi və Yaqutun mollaəvəzi qayınanası birgə dilləndilər:

- Quranın mənasını yalnız Allah yoza bilər!
- Elədir!–Malik müəllim bu ayəni də oradan gətirə bildikləri üçün zövcəsinə, bacısına gülümsədi. O, Qurani-Kərimin ərəbcəsi–əslindən söyləyir, oradaca türkcəyə çevirirdi. Orxan, yaşıdları Malik müəllimin söylədiklərinin mənasını anlamasalar da, səsi, sözləri boğazında qaynadaraq deməylə əylənirdilər.

Orxanın əmisi Mayısın gözü və əli süfrədə idi. Cənnətdə sadalanan yeməkləri burada, qardaşoğlu, balaca Orxanın adına açılmış məclisdə süfrədə arayıb, tapır, yeyirdi.

İlahi bir kitab sayılan Quranda əməli salehlərin gedəcəkləri Cənnətindəkinə bənzəyirdi Yaqut xanının düzəltməyi süfrədəki nemət. Hətta banan da vardı, nar da. Ləvəngi-qaşqaldaq da bişirilmişdi, bu da elə bildirçin ətinin tamamını verirdi.

Mayıs yeyir, arabir başını qaldırmadan bu yana göz qoyurdu. Cantaraq oğlandı, yaxşı iştahı vardı. Diribaşdı, yanacaq məntəqəsində işləyirdi. Tutaş kiprikləri arasından baxan zil qara, iri giləli gözlərindən od yağırı. Məclisdə içki yoxdu, mömün valideynlər, eləcə də bizim kürəkən içmirdi. Mayıs yeri gələndə ürəyi istəyincə içəndi. Süfrədə içki çatışmazlığının hayıfını yeməklə ödəyir, yedikcə yeyirdi.

Axırda bu müəllimlərin söhbətinə qoşulub dilləndi:

- Bilirsiniz nə var? Əgər bu dünyada özün, ailən üçün yaşayış qura bilmisənsə, ev-eşiyin, qazancın, xərcləməyə pulun varsa, elə Cənnət budur!–Az qaldı desin: "Cənnətin yolu benzokolonkadan keçir!"

Malik müəllim bacioglunun söylədiyini, dini dansa da, bəyəndi:

- "Haqqı xəyal ilə qazanmaq mümkün deyil". "Yunus" surəsi, 32-ci ayə.
- Peyğəmbərlər cənnət-cəhənnəmin varlığına inandırmaqdan ötrü onları anlayacaqları dəlillərlə başa salmaq istəmiş, Axirəti, Aqibət–maddi dünyanın gerçəkliklərlə təsvir etmişlər.

Bəlkə, iş başqadır.

Elə onların özlərinin də Cənnət–Cəhənnəm anlayışları həmin səviyyədədir. Onlar, əsl inananlar da ÖLÜM-ü ömrün sonu, sarsıdıcı hadisə tək qarşılamışlar.

"...Aişənin fəryadı Peyğəmbərin ölüm xəbərini Mədinəyə yaydı. Bütün şəhər əhli məscidə axışdı.

Ömər tökülüşüb gələn camaatı inandırmağa çalışırdı ki, Məhəmməd vəfat etməyib. O da Musa peyğəmbər kimi Allahın dərghahına merac edib və tezliklə qayıdacaq! Ömər deyirdi: "Hər kəs dili-nə gətirsə ki, Peyğəmbər vəfat edib, qılıncdan keçirəm!"

Lakin Əbu Bəkr Aişənin otağına girib, Peyğəmbərin həqiqətən vəfat etdiyinə əmin olduqdan sonra Öməri sakitləşdirməyə tələsdi.

O toplaşanların qarşısına çıxıb dedi:

– Camaat! Hər kim Peyğəmbərə sitayiş edirsə, qoy bilsin: Peyğəmbər vəfat edib, ancaq bizim sitayiş etdiyimiz Allah əbədidir!"

Peyğəmbərin bu yalan dünyadan əsl dünya–Axirətə keçməyi niyə axı, onun ən yaxın adamlarını bunca sarsıtalmıyış. Onun ki, Cənnətdə yeri hamıdan əzəl hazırdı.

Beləliklə, Cənnət də, Cəhənnəm qorxusu da insanları pis əməllərdən çəkındirmək, yaxşı, xeyir-xah yola gətirmək üçün uydurulmuşdur. Bəndələri itaətə gətirmək, təbliğat–ALDATMAQ-dır.

"Düşünüb daşınınsınlar deyə belə-belə bənzətmələr deyirik insanlara" "Haşır" surəsi, 21-ci ayə.

Nə yeri, nə günü bəlli olmayan Cənnət dini kitablarda Qiyamət günündən sonra vəd edilir. Qiyamət nə zamandır, o da bilinmir. Ən başlıcası: Bu, gələcək inandırıcı və şirnikdirici, nağd, şəxsiz olsun deyə, əslində GƏLƏCƏK felilə təsvir edilməli olduğu halda, "Quran"da indinin baş verən hadisəsi kimi danışılır: gələcək zaman şəkilçisi sezilmədən indiki zamanla əvəz edilir. Beləliklə, gələcək, gerçək tək göstərilir.

Belə çıxır ki, Cənnət, Cəhənnəm Qiyamət qopana-dək varmış, orada yaşayırlar. Kimlərdir onlar? Qiyamət qopana-dək, hər bir kəsin haraya göndəriləcəyi aydınlaşana-dək, artıq giriblər oraya; orada naz-nemət içində kef çəkməkdədirlər. Məgər, oradamı "növbəsiz girmək", görün-baxım, "sahə müvəkkili ilə tanışlıq" işləyir?!

Mən əbədi dünyaya cism, sür-sümük, ət qanla yox, RUHUN VARLIĞI-nda inanmaqdayam.

ÖLÜM ANI Quranda belə təsvir olunur: "Bir kimse canını tapşırıan zaman baxa-baxa qalırınsınız. O zaman biz ona sizdən yaxınıq. Ancaq bunu bilməzsiniz. Buna inamınız yoxdursa və doğru sözlü, düz əməlli kimsələrsiniz əgər, di qaytarın görün, necə qaytarırınsınız onun ÇIXAN RUHUNU. Canını tapşırıan kəs Allaha yaxınlardan olarsa rahatlıq, gözəl-gözəl ruzilər, nemətli cənnət gözləyir onu".

"Vaqiə" surəsi, 83-89-cu ayələr.

İNDİ reanimatorlar bədəndən ayrılan RUH-u qaytarır. Ölməkdə olan insan özü, ruha çevrildikdən sonra həkimlərin onun cismini bu dünyaya necə qaytardıqlarını görmüşdür; canlı dəlil, elmi sübutlar var. Daha sonra bizi düşündürən budur: ÇIXAN RUH kimdir? Hara gedir? Onun–Ruhun taleyi necə olur? Qiyamətdə cəsəd torpağın altında qalıb gözləyirsə, bəs, qeyri-maddi Ruh haraya gedir, hansı məkanın, məkansızlığın sakini olur?

Bu suallara ilahiyyət, dini kitablar aydın cavab vermir.

Ruh qüdrətlidir. Onu "yer ağı" ilə qavramaq olmur.

Həyətdəki dayanacaqda yalnız gecələr maşın saxlanır. Səhər gəlib aparır, bir də gecələr gətirirlər. Gündüz dayanacaq boşalır, qonum-qonşunun beş-üç avtosu saxlanır, bir də "Patrul" firma maşını dayanır. Gündüzlər dayanacaq keşikçiləri boş qalır. Odur, boy-buxunlu, qürumlu, çəhrayı-sifət oğlan özlərinin quraşdırdıqları kürsülü köşkə girir, köhnə, qırım-qırtıq şüşələr arxasında görünür. Mirağa kişi bazardan qayıdır, əlində torba, bir əlində çəlik. Oğlundan gileyənir: "Məndən pul istəyir, təzə kostyum istəyir, Restorana getmək könlündən keçir...Dili lal kimidir, ağızdan çox əli ilə danışır. Qoydum işə, atıb gəldi. Pul istəyirsənsə, qazanmaq istəyirsənsə, gerek işləyəsən, çalışasan. Yatır evdə. Deyir mən heç yerə çıxmıyacağam bu otaqdan!.."

Mirağanın oğlu nə qədər qalacaqdı dörd divar arasında? Cavandı, könlündən çox şey keçir. Məhlədəki o biri cavanlar da girlənilər. Gah köşgə girir, gah baş küçəyə çıxır, dolanır, avara qalırlar.

Səhərdən axşama, boş qalmış dayanacağın ortasından adamlar keçir. Tələbələr, bir də yaxındakı universitet yataqxanalarında yerləşmiş qaçqınlardır. Gözəl qızlar, gəlinlər ötür, baş küçə Şərifzadəyə çıxır, bazara, dükana yollanırlar. Qaçqın qızlar şəhər dəbini götürməkdə, qadınlar özlərini sahmana salmaqdadırlar. Mal-heyvandan canları qurtarıb, pambıq becərmək yox, taxıl artılmaq yox. Nə bağ, nə bostan, odun-ocaq, kərmə yapmaq, əlaq çəkmək. Yox, bunlar qaldı orada, tərketdikləri obalarda, yurdlarda. İndi, kəndin ağır işinə gedən vaxtı burada, adam arasında üz-gözlərinə, əyin-başlarına, tapsalar, sərf edirlər. Yeniyetmə qızlar şəhərdəkilərdən seçilmir, hələ desən onları üstələyiblər; axşam televizorda nə cür saç görsələr, onu götürür, hansı geyim desən ona oxşadırlar. Yerləşləri də dəyişib.

Yataqxana otaqları, mətbəx, tualetdə yaşayır, buradaca nişanlı tapır, ərə gedir, yataqxanada məclis qurub toy da vururlar. Dörd il. Bu dörd ildə çağaları da olub. Ayaq açıb, pilləkənlərdə qum tək ağnayıb artırlar yurdsuz tiffilər. Onlarda daha dədələri, nənələri tək yurd, Vətən anlayışı kökündən yoxdur. Vətən–Yasamal, pilləkən qatları, bazarlar. Vətənsiz balalar, atasız biclərə oxşayırlar; gözlərində, sifətlərində də qatışıq var. Bu tiffilərin məscidləri də var, qaçırılar məscidin asfalt döşənmiş həyətinə.

Mənim rəhmətlik dostum taksisürənin oğlanları da dayanacaqda ortaqdırlar. Özləri də öz həyətlərində bağça becəriblər. Atalarının əkdiyi qızıl güllər qalxıb, kol bağlayıb, gözəl güllər açır, ətir saçır. Həyətin çəpəri yanında bir quşxana da tikiblər. Göyərçin saxlayır, quşbazlıqla əylənirlər. Azmaz qazanırlar dayanacaqdan.

Bunlar, bəs, bu subaylar ərgən ehtiyacını necə ödəyirlər? Onların gözü önündən qəşəng qızlar, canlar nazlana-nazlana ötüb keçir; sataşmaz, dəyib dolaşmazlar bizim məhlə uşaqları. Baxmaqda da doymaq olmur.

Bu həyətin o yanı, aspirant yataqxanasının bərisində "Bənövşə" restoranıdır. "Mersedes", "Pejo", "Dayvo"larda elə bunlar yaşda ərgənlər, kişilər gəlirlər yeyib içməyə, kefə, ləzzət almağa. Bunların həsrət qaldığı eyş-işrət oradaca, küçənin o tayındadır.

Görəsən, bunları o dünyanın varlığına, burada tapmadıqlarını o dünyada tapacaqlarına inandırmaqdan savab iş olarmı?

Bir gün enərəm həyəət. İndiyədək yovuşmadığım köşkə baş çəkərəm: " -Darıxmayın!–deyə-rəm.–İnsan öldükdən sonra onun ruhu yaşayır. Əsl həyat, əbədi xoşbəxtlik ruhlarıdır. Sizi bu dünyadakılara nəsb olandan qat-qat gözəl yaşayış gözləyir".

Mən ruhun varlığına gözlə görünən bu aləmin gerçəkliyindən artıq inanmaqdayam.

Malik müəllimdən bir söz də soruşacaqdım:

– Qiyamət qopanda bütün məxluq ayağa qalxacaq. Bəşər yaranandan indiyədək yer üzündə nə qədər insan olub ölübsə, hamısı qalxacaq. Başlayacaq sorğu-sual və göndəriş. Bu, trilyonlarla insanın əməl dəftərinə baxmaq, yoxlamaq, sorğuya çəkmək, yerini ayırd etmək, daha sonra onları Cənnətə və Cəhənnəmə yollamaq... Orada xidmət. Bütün bu işləri görməkdən ötrü nə qədər məmur, sorğuçu, bələdçi lazımdır. Göndəriş məntəqəsində bunca əməkdaş varmıdır? Onlar bu işin öhdəsindən gələ biləcəklərmi?

Daha sonra bir şeyi də öyrənməliydim: Cənnət-cəhənnəm məmurları orada, Qiyamət gününü gözləməkdədirlər. Biz gedənəcən onlar oranı urulamaz, süng eləməzlər?

Balaş müəllimin ölümündən sonra yoldaşlar aylarla biri-birini görmürlər. Asif heç görünmür. İstiqanlı, bacarıqlı oğlandı. Mühəndisdir. On il yatıb gəldi, sexi vardı. İndi "sexovşiklər" cəmiyyətin aparıcısı, sayılan zümrədir. İki kərə infarkt keçirib. Əynində "adidas"–idman geyimi, ayaqlarında krossovka. Görüşürük.

– Görünmürsən?–qıvrıqdı, qamçı tək, qayışbaldır, çevik.

– İki aydı yoxdum.

– Harada idin?

– Türkiyədə.

– Xeyir ola?

– Üçüncü infarktdan sonra Alman-Türkiyə kardioloji klinikasında operasiya elədilər.

Gödəkçəsinin yaxasını yuxarıdan aralayır. Sinəsində bir qırmızı çərtik-cızıq seçilir.

– Hər şeyi özüm görürdüm, ekranda baxırdım. Damarın bir yerindən qan keçmirdi, tıxanmışdı. Ayağımın damarından kəsib, ürəyimə caladılar. Beş saat çəkdi operasiya. Beş saat ürək bədən-dən ayrıldı. Üç gündən sonra dedilər. İstəyirsən, qaç, tennis oyna!–özü baxır sinəsinə:– Tikiş qoymurlar. Yapışdırırlar operasiya yerini,–sinəsində yapışqan izi qalmışdı.

Həmişə maşını olub, indi də var: "Jiquli"dir, saxlanıb orada, qarajların qabağında.

– Dünən bütün gecəni dişimin ağrısından yata bilməmişəm. Alt-üst bütün dişləri qızıldır.

– Türkiyədə dişlərini də düzəltdirəydin. Orada dabankeş tək damağ qoymurlar, nəfəs də ala bilmirsən.

– Çox baha idi, gücüm çatmazdı.

Ürək operasiyasına xeyli xərci getmişdi: qırx min dollar. Dustaqlıqda evindəki tək yaşayıb, istədiyini yeyib içib. Orada keşikçilər başına dolanmış. Yenə olar bunun pulu, görünür azalıb.

Özləri burada olmayanda oğrular gəlib, evini büsbütün yağmalayıblar. Həm də lotular bütün gecəni mənzildə qalıb, istədikləri tək, arxayınca davranmış, yeyib-içiblər. Elə bil özəcə mənzillərini köçürmüşlər. Qonşulardan kimsə duyuq düşməyib...

– Şey-mey heç. Aparıblar aparsınlar. Amma bilirsən, nə qablar, kuboklar, vazlarım vardı, onları aparıblar.

Dünyanın hər üzünü görüb. Bu şəhərin adamlarını kim kimdir, kim kiminlədir, kim nə qazandı,– hamısını dib-dəhnədən bilir, elə bil hər birinin də dosyosunu özü yazıb.

– Millət acından köpük qusur. Qoy, havalar soyusun, qış gəlsin; indi pamidorla, kartofla dolanırlar, o da sovuşsun, görək əhali nə yeyəcək.

Asif öz ürəyini görüb...

Daşbaşıdakı əsgər– uşaqları Xələflidə toya aparmışdılar. Orada erməninin tut arağından möhkəm içib, qayıdıblar posta. Hərəsi bir yanda leş olub yatırlar. Ermənilər gəlir. Hamısının–iyirmi nəfər, başını kəsmiş: neçəsinin ürəyini çıxarıb qoymuşdular ovcuna...

Ayxan onun söhbətinə qulaq asır, qoşulmur.

O, birinci qat, birotəqlı mənzilin qabağında, həyəti düzəltdi. Tor hasara aldı, qəşəng də bir quşxana tikdi, bacası, içində rəfləri, qəfəslər, Ayxan keçmişdə quşbazlıq eləyib, dostları ona bir neçə quş bağışladılar, Nardarandan, Mərdəkəndən. Onun da biznes işlərində səriştəsi var. Üstdə yaşayan təqaüdüçünüdü həyətin o parçası. Özü də KQB-də işləmişdi, yəqin indi də əlaqəsi vardır. O, icazə vermirdi siftə həyəti düzəltməyə. Qorxurdu bir vaxt Balaş müəllimin masası başına yığışanlar indi burada lövbər salar, nərd şaqqıltısından bütün dincliyi pozulardı. Əzəlcə razılıq vermədi, sonra Ayxanın atası–onlar üçüncü qatda yaşayırdı–onu, hər ikisi müharibə veteranıdı, yola gətirdi və bu bir parça torpaq oldu yenidən quşbazlığa başlamış Ayxanın əyləncə guşəsi.

Moskvadan, "Mir" stansiyasından belə gəzib, dolanıb, iş görüb, alıb-verib.

Quşxana sahmanlı, gözəldir, səliqə ilə tikiblər.

– Oranı icarəyə verə bilərsən,–ona sataşırım.

– Əsəbləri sakitləşdirir. Bilirsiniz, uçurlar, göyün dərinliyində saatlarla qalırlar... Dünən quşun birinin, boynu ulduzlunun göydə ürəyi partladı, tappıltı ilə düşdü yerə.

Asif "LM" siqareti çıxarır. Çaxmağı çəkir.

– Həkimlər siqaret çəkməyə icazə verirlər?–soruşuram.

– Hə!–vecinə almır.–Çək, iç, nə istəyirsən elə!

Soruşmaq istəyirəm ondan: Beş saat sənin ürəyini çıxarıb, qıraqda saxlayıblar. Onda, ürək əvəzinə cihazla yaşadıqda Sən nə duymusan?

Yasamal bazarının qabağında, küçələrdə neçə yerdə qarpız tığlanıb. Yük maşınları, qoşqularla gətirir, maşının arxasını açır, satmağa başlayırlar. Ot-ələf yığıqları qarpız tığının üstə qan tək qıpqırmızı bir şaqqa qoyublar. Qədim qarpızlar şirin olurdu, nabat tək, xarlanmış. İndikilər də qırmızı olur, amma şirinliyi azdır.

Qabaqdan bir oğlan gəlir. Qolunu qovzayıb, əlinin ortasında bir qarpız gətirir. Qarpızın sinəsində bıçaq izi sezilir. Nişanlayıb alıb. Nişanlayıb, içinin qırmızı olduğunu biləndən sonra almağa nə

var. Oğul odur nişanlatmadan alsın, gətirib kəsəndə qıpqırmızı çıxsa. Gəlib keçir, qarpızın içindən sə, onu təkəlli başı üzərinə qaldırıb aparacağı ilə öyünür.

Yoxsullar bazarlığa axşam çıxırlar. İşdən dönəndə, onda ucuz olur. Hava qaralana macal kimin nəyi var, satıb sovub getmək istəyir, uzaqdan, kənddən gələn var. Axşama doğru qiymətlər düşür.

Varlılar səhər, ertədənəcə almalını alırlar: meyvənin, ətin siftəsini, əldəyməmiş. Özləri bazara gəlməz. Sürücünü, buyruqçunu göndərirlər, necə lazımsa alıb gətirir, "xozeyn" in evinə çatdırır.

Müəllimə əksərən axşam, bazar sovulana gedir. Pomidor, badımcən, kartof, mer-meyvə alır. Səhər qoyun ətini min iki yüzdən enmirlər (çaşdırır: on min–bir "şirvan" iki min deməlidir). Axşam səkkiz minə alır.

– "Şirvan" in başını, kəsirsən canı yoxdur. Həmin ətdir.–deyir.–İntəhası səhərə saxlamayıb, axşam verirlər gedir. Meyvə budur, bir topa badımcənı qoyub qabağına, deyir üç kilodan artıqdır, iki kilonun qiymətinə alırsan.

Məktəb çantası bir yana, bazar torbası mətbəxə. Açıq, bir-bir çıxarır, sahmanlayır. Bütün günü seçiblər, alıblar, artıq-urtuq bizə qalıb.

Pulsuzluq asudəlikdi, pulun olanda onu necə xərcləmək əndişəsində qalırsan. Müəllimə bu gün əlinə gəldimi, ikicə günə axırına çıxır.

Əyləşmişik üz-üzə. Onun qarşısında sinif jurnalı, uşaqların "dosyo" sunu yazır. Yazır: adı, atasının adı, işlədiyi yer... Az qalıb qurtara.

Birdən elə bil sərsəm yuxudan ayılırsan. Ona açıqca deyirəm:

– Biz biri-birimizin nəyiyik?

– Sən doğrudan belə düşünürsən?

– Nə qədər uşaqlar sənindədir, nə qədər ki, getməyiblər, onlardır bizi bağlayan. Elə ki, hər kəs özünə ailə qurur, ayrılır, bizi də biri-birimizdən aralayır... yadlaşdırır.

Televizoru qoşuram, saat səkkizdir. Ekranı əynində ağ-göy naxışlı jaket, tutqun bir qadın, bir də başında çanağa oxşayan, çətiri kəsilməmiş şlyapa papaqlığı, saç-birçəyi çallamış arıqaz kişi. Alatoran ekranı bu ikisi. Cavan, şux qız səsi eşidilir: "Axşamınız xeyir!"

Bizim hansımız qabaqca gedəcəyik? Mən gedəsiyəm. Belə olsa, yaxşıdır. Dəfn işləri, qonaq-qaranı yola salmaq, xeyrat. O, bunların öhdəsindən gələr. O və qardaşları. Xərc çəkilməlidir, bu da düşər onların öhdəsinə. Yekəcə bir zavalıdır ölü. Bütün bunlardan qurtulum deyə, istəyirəm ondan qabaq mən gedim. Mənim yasıma çox adam gələr, el-oba, qaçqın camaatımız. Kömək eliyərlər. Onun qardaşlarının imkanı var.

Birdən o, qabağa düşdü? Mənə ağır olar. Neylərəm? Hər saat gəlib gedən, cüməaxşamları, qəbir üstü... Ağlamalıyammi? Arvadları ölən kişilərin ağlamağı qəbahət sayılırmı? Kim üçün ağlayırsan, axı? Bu sənənin bacın deyil, anan deyil. Niyə ağlayırsan? Yad, ögey bir kimsədən ötrü. Qırx il birgə olmuşunuz, acı da olub, şirin də. Bir yastığa baş qoymuşunuz. Bu ünsiyyət sizi nə qədər yaxınlaşdırsa da, doğmalaşdırmayıb. Sizi doğmalaşdıran törətdiyiniz doğmalardı. İndi onlar yoxdur.

O, YOXDUR! O... Sizinlə qalacaq, birgə yaşayacaqdınız. Onu evləndirəcəkdiniz, həm də qohumlardan. Bu evə gələcəkdi gəlin. Onlardan nəvələriniz olacaqdı. Onda heç vaxt ağılınıza gəlməzdi. Siz–ikiniz biri-birinizə yadsınız. Evinizin içində yaranmış yeni, doğma bir ailə sizi də dirçəldəcək, fərəhlənib yaşayacaqdınız. O, YOXDUR.

Şəhidlər tək-cə bir insan kimi ölmür. Hər biri özüylə bir ailə aparr.

Mən getməliyəm. Söz vermişəm. Məni oğlum gözləyir.

– Ata, mən gedirəm. Gələcəksən də?

– Gələcəm. Danışdığımız tək. Beşinci gün çıxacam.

Saat altı, yeddiyə işləyirdi. Orada, öz otaqlarında ana ilə yatmışdı. Səhər yaxşı açılmamışdı, alatorandı. Mənim qapımı araladı; ucaboy, göyçək, ağbəniz oğlan. Başında boz əsgər papağı, əynində şinel, yalnız başını içəri uzatdı. Açıq-bəyaz gözlərində bir dalğınlıq, rica ilə soruşdu məndən. Çıxış qapısı açıldı, getdi. Mən yataqda qaldım.

Horadiz səmtdə, Araz qırağında bir əsir tutmuşdu bizimkilər ermənilərdən. Rusdu milliyətcə, kəşfiyyatçı zabitdi. Televiziyada göstərdilər, danışdı: Nişançı qızlar Baltikadan gətirilmişdi, guya. Dedi: "Onların—"beliye liftçiki", gülləsi yayınmır. "Odin vıstrel odin trup!". Dedim, Məhəmməd, eşirdirsən? O da mənimlə oturub, televiziyada kəşfiyyatçı zabitin söylədiklərini dinləyirdi. Dinmədi.

Özü getdi hərbi komissarlığa, bir neçə dəfə. Gah sənədlərini tapmadılar, gah dedilər hələ çağırış bitməyib. Get, iki gündən sonra gələrsən. Soyuqlamışdı, qızdırması vardı. 39 dərəcə qızdırmanın içində gedirdi komissarlığa. Anası hey başına döyür: "Axı, ona mən üç gün, beş gün də bülleten ala bilərdim. Qızdırmanın içində getmişdi o xarabaya".

Yenə xəbərsiz gedir. Oradan, hərbi komissarlıqdanca aparmışdılar. Pirküşgülə. Gecə gəlmədiyindən ertəsi qardaşı, müəllimə–anası onun ardınca Pirküşgülə getdilər. Axşam qayıtdılar. Onu da gətirmişdilər. Anası söylədi: "Xarabadır ora, yiyəsizlikdir!". Özü söylədi: "Bir qazan qoyurlar, yetən qabını, kasasını basır içinə. Yorğan-döşək, yataqlar it günündə".

Müdafie Nazirliyində bir yerlim işləyirdi, şöbə müdiri idi. Onunla danışdım, söz verdi ki, kömək göstərər: heç olmazsa, yaxşı bir hissəyə göndərərlər. O, nazir müavinini gözləyirdi. Nazir müavini cəbhəyə yollanmışdı, gəlib çıxmırdı.

O gecə qaldı, ertəsi Müdafie Nazirliyinin qabağında yerli tanışım ilə görüşdük. Onu maşına götürdüm və gəldik Yasamala, bizə. Məhəmməd gözləyirdi. Blokdan çıxıb maşına yaxınlaşdı. Şineli qoltuğunda, papaq başında. Onu elə bir hərbi hissəyə salsınlar, iki-üç ay təlim keçsin. Sonra haraya istəyir aparsınlar. Axı o, ömründə əlinə silah almamış, döyüş təlimi keçməmişdi. Doğrudur, iki il orduda xidmət etmişdi: əvvəlcə Litvada, sonra Qorki–Nijni Novqorodda. İnşaat batalyonunda.

Yerlim-polkovnik blokdan çıxıb əyləşdiyimiz maşına doğru gələn əsgəri görəndə, mən tanışlıq verdim. O, astadanca dilləndi: "Maşallah!" Boy-buxunlu, yaraşığı oğlana hayıfı gəldi.

Səksən kilometrlik acı-acınacaqlı yolu başa vurub, viranə bir yurda oxşayan Pirküşgülə, sınıq-salxaq hərbi kazarmalara yetişdik. Polkovnik getdi, arasın, görsün bir tanış tapacaqmı. Məhəmməd məndən icazə istədi, o da içəri keçsin. Dünən tanış olduğu uşaqları görmək istəyirdi. Polkovnik əli ətəyindən uzun qayıtdı. Kimsəni tapa bilməmiş, düzəlməmişdi. Məhəmməd də gəldi.

– Ata! Onda mən gedim.

– Get,–dedim.

Şinelini qabaqda, sürücünün yanına qoymuşdu. Əyilib götürəndə, başı maşının üstünə toxundu, papağı düşdü oturacağa. Əyilib götürdü, "uşanka" başına balaca idi. Getdi. Şineli bükülü qoltuğunda, papağı gözünün üstünə enmiş, qulac addımlarla dəmir darvazadan keçdi və arxaya baxmadan yox oldu...

Onu otağın qapısında görürəm. Qollu-qamətli, əsgər geyimində, şinelsiz, baxır mənə. Çəhrayı-sifət, qaş-gözü yerində, cod-qıvrım qara saç, boynunu azacıq yana əymiş, göyəçalan gözləri oradan, kandan dikilib mənə. Nə soruşur, nə deyir? Bu, odurmu? Mən bunu bilmək istəyirəm: ODURMU?

Girişdə görünən, otaqda gəzinən, havada sezilən ODUR... Yoxsa MƏNİM YADDAŞIM canlanır. Xatirəmidir bu? Bax, bunu ayırd etmək, aydınlaşdırmaqdır mənim ümdə istəyim! Gözə görünən odur, yoxsa, mənim gün-gündən solan xatirəm? Onun özü–RUH-mu, yoxsa, mənim istəyimdən, nisgildən doğulanmı?

Bu dünyada ömür boyu qarşılaşdığım suallar içində ən başlıcası budur. İndi təkə özümün deyil, bütün insanlığın aradığı, bütün bəşəri çırpındıran budur: Ruhlar yaşayırırmı?

Müəllimə sinif jurnalını qurtarıb, bir qalaq dəftər gətirmişdi, yoxlayır. Huşu yalnız varaqlarda deyil. Deyəsən, o da heyretlənir... İkimiz burda, bir otaqda əyləşmişik, kimik? Bir-birimizin nəyiyik?

Eynək əlindən düşüb sınır, günlərlə heyifsilənirsən. Bəs, canlı bir insan, bir gözəl oğlan yox olur. Biryolluq gedir. Otaqlar boş, o pilləkana heç vaxt onun ayağı dəyməyəcək, o qapıda, gündə yüz kərə onu gördüyüm taxta qapıda o, canlı halda görünməyəcək.

Köhnə kürsülər, hərdən onun uzanıb dincəldiyi mənim taxtapuşlu taxtım, tez-tez baş vurduğu, qazanların qapağını götürüb yemək aradığı mətbəx... Məhəllə, bütün dünya onunla vardı, onunla bizə doğma, canlıydı. O, yoxdur. Bu abadlıqda, otuz ildən artıq yaşadığımız üç otaqda pəncərə pərdələrində onun həniri qalıb... Günü-gündən, özü orada torpağın altında sovuqca, izləri də burada pozulur, silinir.

Anası yaslara gedir. Qaçqın-köçkün, qohum-əqrabadan ölən çox olur. Gedir, ağlayanlara qoşulur, bizimkini də ağı qoşub ağlayırlar. "Şəhid balam!" Bu da ağı deyir, inləyir.

Mənim üzümə baxır, mən ona baxıram. Hər ikimizə aydındır: Onu anır, için-için ağlayırıq. Bizi tək qoyub getdi. Bizi gəlinsiz, nəvəsiz qoyub getdi. Bu mənzilin yiyəsi onlar olacaqdı. Məni hündür, qəşəng çiyinlərində aparacaqdı; uzun boynu tabutun altından qırağa çıxacaq, güclü əli ilə yapışacaqdı məndən-mərhum atanın tabutundan.

Hərdən canbaza çıxır, karate, kinq-boks başlayırdı. Yumruğunu divara çırpırdı.

"Məhəmməd, divar dağıldı axı!" Üstümə cumur, uzun-qulac qolları ilə məni qucub, bağına basırdı.

"Qabırğalarımı qırdın!". Gülürdü, ağzı açılır, ənglərinə çəkilir, alt-üst dişləri təmiz çınqıl tək çarpacaq, saf, itiydi. Məhlənin yaraşığı, hamının sevimlisi.

Yoxdur!

Bəs, otağın şüşəli qapısından görünən kimdir? Əsgər geyimini soyunmayıb, başı açıq, alnı iki yandan azacıq açılıb, cod saç qısa vurulub. Bəyaz gözlərilə baxır. Görürəm, ilahi! Özü, onun özü!

Onu Pirküşgüldə qoyub gələndə tapşırımdım: "Axşam icazə al, gəl evə. Gəlməsən, biləcəyik ki, harasa aparıblar". O gecə gəlmədi. Müəllimənin qaçqın bacısıgildə məclisdə idik. Oğlu qız qaçır-mışdı. Özləri, bacıuşaqları, qardaşı oğlanlarıydı. Hamısı Məhəmmədlə maraqlanırdı. Buradaca bir yığın cavan əyləşib, yeyib içir, hallanırdı. Heç biri getməmiş, çağırışdan yayınmış, canlarını qurtarmışdılar. Cəbhədə döyüşlər gedirdi, indi bunlar burada əyləşməməliydilər.

Bunun üstündə də mübahisəmiz oldu. "Genofond" söhbəti düşdü. Belə çıxdı ki, qalanlar, tələbəkliklə yayınanlar "genofond"dur, gedənlər, döyüşənlərsə elə də saxlanmalı toxum deyillər.

– Genofond dedikdə millətin, insanın ən dəyərlisi, safı qalmalı, gözlənməli, artırılmalıdır. Bununla-qeyrət, namus, vətənpərvərlik sifətləri olanlardan törənməlidir millət. İndiki vaxtda isə qeyrəti olan, millətə yananlar döyüşdə, cəbhədə, səngərlərdədir!–dedim mən.

Bir cavan kürəkən də qızıxdı, düşdü salatdan, xörəkdən acgözlüklə təpişdirən bu qanuni fərari-lərin üstünə:

– Əsl genofond onlardır. Düşmən qabağında dayananlar, döyüşənlər.

Süfrədə beləcə kəsgin mübahisəmiz düşdü-yü yerdə, pərt halda qalxıb, evə gəldik.

Gecə saat ikidə qapının zəngi çalındı. Anası qalxıb, əvvəlcə gözcükdən baxdı və dərhal qapını açdı. O idi. Bircə gündə sınıxmış, qəribəmişdi. Dedi, onları Gorana aparıblar. İcazə alıb dörd yoldaş gəliblər. Özü də, kazarmalardan dəmir yol stansiyasına bir sistern maşının üstündə. Qardı, şaxta idi, yoldaşlarından ikisi sisternin üstə, biri ayaqqoyduda iyirmi kilometrədən artıq yol gəliblər. Düşəndə görüblər ayaqqoydudakı oğlanın qıçlarını don keyidib...

Anası buraxmaq istəmirdi. Mən də israr etdim: "Üç gündən sonra sən anadan olan günündür. Qal, o günü burada, evimizdə keçirək, gedərsən".

Razılaşmadı. Ertəsi axşam anasına tapşırtdı: "Səhər saat altıda məni mütləq oyat. Getməliyəm. Yoldaşlarım vağzalda gözləyəcək".

Nə illah elədik, qalmadı. Getməzdən axşam, əsgər köynəyinin döş cibindən bir bükmə çıxarmışdı. Onu açmış, anasına göstərmişdi.

– Bu nədir?

– Hər birimizə çarpayı vermişdilər. Uzandım, bir qədər dincəlim. Gördüm belimi nə isə deşir. Qalxıb axtardım. Bu imiş!–avtomat gülləsi.

– At getsin onu!–ana ürpənmişdi.

– Bu, mənim taleyimdir!–demiş və gülləni yenidən büküb qoymuşdu ürək üstə, cibinə.

Obaşdan qalxdı, anası oyatdı. Başını mənim otağıma salıb: "Ata! Mən getdim. Gələcəksən də!" Həmin son sözlərini deyib, qapıdan çıxmışdı.

Mən başqa səmt gözləyirdim. Goran yad yerdi. Heç olmasa, öz yerimiz—Qarabağ olsa idi, məh-rəm, tanış adamlar vardı.

Allahdan olan təkı həmin gecə xalaoğlum zəng çaldı. Beyləqanda prokuror müaviniydi. Ona ha-disəni dedim. "Ha vaxt istəyirsən gedək!"—dedi. İkinci gündü, mən yubatdım. Beşinci günə razı-laşdıq. Dedi, səni Beyləqanda gözləyirəm.

Beşinci gün, fevralın 11-də Bakıdan sərnəşin avtobusu ilə çıxdım. Beyləqan cəbhə bölgəsinə ya-xındı. İndi ora o səmtdə bizim əlimizdə qalan son rayon mərkəziydi.

Xalaoğlum məni balaca iş otağında gözləyirdi. Evə gəldik. Beyləqan əhalisindən də qaçan, kö-çən olmuşdu. Bunlar qalmışdılar. Oğlanlarından biri komandır gəzdirirdi, o birini harasa yollamış-dılar.

Xalam gəlini xörək hazırladı. Kotlet gətirdi. Getmədiyi, qaçmadıqları ilə öyünürdü. Bunların lap yaxınlığında, qonşu evlərdə qrad, kristal partlamış, atəşə düşmüşdülər, amma qaçmamışdılar. Xalaoğlum yemədi, içmədi. Dedi, tərgitmişəm. Güman, dünən hardasa möhkəm vurmuşdu, tər-gitdiyi də dediyi təkı, bir il yox, bir gündü.

Qışdı, soyuqdu, otaqlarda işıqla soba yandırmışdılar. Yankı otaqda iki yorğanla yatdım...

Ertəsi erkən onun göy "Jiquli"sində tərpendik.

Hava korlanmışdı, qar başlamışdı. Yolda yadıma düşdü. Məhəmmədə heç nə götürməmişəm, ev xörəyi aparmırdım. Gəlinə axşam dedim, bəs, eləcə bu kotletdən qoyarsan, apararam ona. Ma-şında xalaoğlumdan soruşdum. Dedi, görünür unudub, hələ desən ürəyində arvadını söydü də.

Hava qarışdı, qar artırdı. Yolun alt-üst pambıq tarlalarıydı, məhsul yığılmışdı, çör-çöpü qaralan kollarda tək-tük dişlər ağarırdı. Qar döşəyirdi, silgəclər işə düşmüşdü. Yolun hər iki yanınca məh-sul daşıyan yük maşınlarından pambıq səpilməmişdi, ağ ciğirlər təkı yol boyu uzanırdı. Qar yağır, ağ qar ağ pambıq ciğirini örtürdü.

Cəbhəyə, hərbi duruma o məndən artıq bələddi və görünür, uşağın taleyi onun ağılına ağır gü-manlar gətirirdi. Silgəclər işləyir, görüş şüşəsini bürüyən çovğunu silib, təmizləməyə gücü çat-mırdı.

Maşını Goran prokurorluğuna sürdü. Buranın prokuroru ilə tanış, tələbə yoldaşı idilər. Taxta pillə-kanla ikinci qata qalxdı, ərklə onun qapısına yönəldi. İçəridə iki cavan müstəntiqdi, prokuror ha-rasa yollanmışdı. Onun qararasınca söydü. Bu cavanlarla da bir az söhbətdən sonra yubanmayıb, oradan çıxdı. Bu dəfə maşını Goran hərbi komissarlığına sürdü. Komissar hərbiçidən artıq sivil, qanacaqlı adamdı. Bizi də xoş qarşılıdı və dinlədikdən sonra dedi:

– Onları Murova aparıblar. İki gün qabaq Gorandan Murova iyirmi batalyon gedib.

Telefonu götürdü, hərbi hissə ilə əlaqələri vardı, soruşdu və bir də bildirdi:

– Onların hamısını aparıblar!—bizi üzükara qaytarmasın deyə söylədi:

– Gəlin! Mən sizə bələdçi də qoşaram. Əgər qalmış olsa, mən onu eləcə bu gün komissarlıqda işə götürürəm.

Üz-başı çal bir kapitan qoşdu bizə, özü də eyvana çıxıb, gəlib keşikçi dayanmış həyətdən bizi yola saldı.

Arxada dinməz-söyləməz hərbi əməkdaş, qabaqda ikimiz yola düşdük. Gorana, hərbi hissəyə. Xeyli yolmuş, cəbhəyə göndərilməzdən bu yolu o, sistern maşının üstündə, soyuqda, küləkdə gəlmişdi.

Qar çırpırdı, maşın kələ-kötürlərdə atılıb düşürdü, asfaltdan torpaq yola çıxmışdıq. Çöl-biyaban çovğuna bürünmüşdü. Bələdçi olmasa, bəlkə, heç özümüz gedib çıxa bilməzdik. Qış şumu aparılmış torpağın üzü ağarır, örtülür, uc-qulağı qaralırdı. Çovğun güclənir, maşının içərisi də soyuyurdu.

Yoxuşda, kazarmanın girişində maşını saxladı. Düşdük, keçdik həyətdə. Birqat, uzun əsgər kazarmaları, yataqlardı. Eşikdən, sal şüşələrdən içərisi sezilən binalarda kimsə gözə dəymirdi. Lələ köçmüş, yurdu qalmışdı. Xalaoğlu bələdçiyə getdi. Məni aparmadılar...

Girişə yaxın, iki-üç daş pilləli evin qabağında dayanmışdım. Qar döşəyir, çırpırdı. Bu çovğunda, qiyamətdə bəs, Murovun başındakılar nə halda idilər, necə getmişdilər, qalxmışdılar o yoxuşları. İki gün qabaqdamı buralar belə qiyamatdı?

Çönüb, arxamdakı evə baxdım. Qapısı açıqdı, içəridə masalar, kətilər düzülmüşdü. Pərdəsiz şüşələri də çovğun bürüməkdə idi.

Burada onun bir tanışını vardı, təchizat xidmətində işləyirdi. Onu soraqlamaq istədim. İçəridən, yeməxana olan evdən bir uzun–hoqqar cavan çıxdı, kandarda dayandı. İçəri görünür, istiydi, yaxası açıqdı, altdan zol-zol desant köynəyi göyərirdi.

– Sındırırlar, dağıdırlar. Yediklərini yeyir, yemədiklərini korlayırlar.–O, yeməxana müdiri idi. Getmiş, indi Allah bilir hansının başına nə gəlmiş əsgərlərin qarınca gileylənirdi. Əlləri cibində, ədəbsiz yeməxana müdiri, boş qalmış damın yiyəsi necə qıyır, dili varırdı.

Ondan soruşdum. Məhəmmədin buradakı tanışını, bildi. Adam göndərdi, onu tapıb gətirdi.

– Apardılar hamısını. O da getdi.

– Axı, mən ona demişdim gələcəm.

– Özü də deyirdi atam gəlməli idi.

– Gözləyə bilməzdi? Elə bir imkan yoxdu?

– Vardı, qala bilirdi. Qalmadı.

– Bu da, bələdçimiz də, komissarın özü də elə bil nə işə bilir, demirdilər.

Cəbhədən, ölüm-itimdən törənən nigaranlıqdımı, yoxsa?..

Kazarmada qalan bir o idi, bir də bu yeməxana siçovulu.

Qərargah səmtədən xalaoğlu göründü. Qar örtmüş cığırla, yerə baxa-baxa gəlirdi. Ayaqlarını elə qoyur, elə bil, bircə addım yana atsa, xata çıxacaqdı.

Bu yandan, baş yolla kazarmalardan üzberi bir "UAZ" gəlirdi. Qabaq şüşəni qar bürümüşdü. Brezent örtüklü maşın bir az qalmış dayandı. Oradan, silgəclərin azacıq açdığı sırsıra içindən, sürücü yanında bir laliğ, qıpqırmızı iri sifət sezildi; yüksək rütbəli zabitə oxşadı. İçmiş, ya bərk hirsələnmişdi. Bir leytenant düşüb gəldi, bizimlə maraqlandı. "UAZ"-dakı laliğ Goran göndəriş məntəqəsinin rəisi imiş, rusdu. Bizim–sivil adamların kazarma içində görünməyindən acıqlanmış.

Xalaoğlu gözünü qar örtən torpaqdan ayırmadan söylədi:

– Baxdım siyahıya. Gedənlərin içindədir. İkinci batalyon, üçüncü rota...

Minlərlə əsgərin təlim-göndəriş məntəqəsi–Goran kazarmalarını tərk etdik. "Goran"! Keçmişdən mənim bu addan xoşum gəlmirdi.

"Siz dirini ölümlərin içində axtarırsınız".–Belə demişdi mələk, İsanın meyidinə balzam yaxmağa gəlmiş Mariya Maqdalınaya.

O gün FEVRALIN ON İKİSİ idi. Onun anadan olduğu gün. Uşaq öz doğum gününü Murovun qarlı zirvəsində, səngərdə, əsgər yoldaşlarıyla keçirirdi, yoxsa?

Bələdçini komissarlığa çatdırdıqdan sonra xalaoğlu məni Gəncəyə gətirdi. Burada–Altay vardı–mənim qırx illik dostum.

Ünvanı unutmuşdum. Bir-iki kərə gəlmişəm də, yadımda qalmamışdı. "Jiquli" Gəncənin baş küçəsində çox dolandı, iki-üç kərə gedib qayıtdı. Axırı beşmərtəbənin həyətinə girdik. Həyət qardı, maşını mən göstərdiyim alt qat, sonradan qurulmuş şüşəbəndin qənsərində saxladı. Düşdü. Güman etdim, mənimlə evə girecək:

– Yox!–dedi.–Gedəcəm!

– Qapıdan qayıtma. Gəl, heç olmasa onunla görüş, get!

– Yox. Gedəcəm!–deyib dirəndi.

– Bəlkə, görüşün var?–qanıqara olsa da, ona sataşdım. Məni həyətdə qoyub, maşını işə saldı, çıxıb getdi.

Altay müəllimlə söhbət, Almaz bacının bişirdiyi əla xörəklər, açdığı təmiz süfrə... O, dadlı xörək bişirəndi, nə yediyimi bilmirdim. Onun yerini görürdüm: buradaca, Altay əmisigildə mənimlə oturub süfrədə, aramla yeyirdi. Yaxşı xörək olanda canayatan, qızgın iştahla yeməyi vardı onun.

Gecə ayrıca otaqda yatdım. Ertədən nahar eləyib, onun kiçik oğluyla çıxdıq. Altayın "QAZ" maşını vardı, çoxdan almışdı, səlqiqli saxlayırdılar, kiçik oğlu sürürdü.

Gəldik Gəncə İcra Hakimiyyətinə. Gecədən məsləhətləşmişdik. Mənim yolum bu idi: Gəncə İcra Hakimiyyətinə baş çəkimi və oradan bir nəqliyyatla, bəlkə, icra hakimiyyəti işçilərinin biri ilə Murova qalxım. Onun hissəsini bilirdim. Harada olduğunu öyrənib, oraya gedəcəkdim.

Gəncə cəbhə bölgəsinə yaxındı. Murov səngərlərindən, Ömər, Koroğlu zirvələrindən raketlə buranı vura bilərdilər. Bir ara əhali daha artıq təlaş keçirmişdi: ermənilər Gəncəni çoxdan özlərininki sanırdılar. Azərbaycanın qədim paytaxtı hücumla məruz qala bilirdi.

Şəhərin arasında adam seyrəkdi. Qar yağırdı, acı soyuqdu. Gəncədə ən iri bina olan icra hakimiyyətinin sıra sütünlü daş eyvanında, geniş pillələrdə beş-üç kişi dolaşırdı. Hamısı qaşqabaqlı, qayğılıydı.

İcra hakimiyyəti sədri Elsevər cəbhə bölgəsində idi. Müavini ucaboy oğlan keçmişdə artist olmuşdu.

Demə, Kəlbəcərə bizimkilərin hücumu başlayıbmiş. Müavin sevincəkdi. Belə söylədilər ki, bizimkilər Kəlbəcərə çatmaqda, almaqdadırlar. Şəhərə Azərbaycan Respublikasının bayrağı sancılacaqdı. Bu, Türkiyədə səfərdə olan, oradan günü bu gün qayıdası respublika prezidenti Heydər Əliyev üçün əvəzsiz bir ərnağan olacaqdı. İcra hakimiyyətinin dəhlizlərində, həndəvərdə qələbə ruhu duyulmaqda, gözləyirdilər o şad xəbəri.

Mən də inanmaqdaydım: Bəlkə, indi Məhəmməd Kəlbəcərin ortasında, avtomatı çiyində ilk dəfə gördüyü dağlar şəhərini qalib döyüşçü kimi gəzir; nə üşüyür, nə darıxır.

Hər gün Gəncədən Murova müəssisə başçıları, başqa rəislər gedirdi. Onların birilə danışdılar. O, mənə aparmağı boynuna götürdü.

Səhər saat on olardı. Çıxdıq İcra Hakimiyyətinin qabağına. Gözləməkdə olduq. Hər yan, şəhərin küçələri ağappaq qara bürünmüşdü. Sərdar bağının şamları bəmbəyaz qarla yüklənmişdi, ağacların qol-qanadı buzlamaqda idi. Sərt soyuqdu, ayaqlarım üşüyür, keyiyirdi. Corablarım nazikdi. Bu halda, dağa qalxanda dona bilərdim. Əsl şaxta irəlində idi. Kim bilir mənəim səfərim harada, nə vaxt qurtaracaqdı. Eldara dedim:

– Get, gör evdə atanın qalın, yun corabı varsa, gətir mənə.

Getdi.

İcra Hakimiyyəti başçısının köməkçisini qoşmuşdular mənə, Murova gedəsi trest rəisini gözləyirdik. Gəlib çıxmırdı. Arada bir ümumi şöbəyə getdik. Bakı ilə danışmaq istəyirdim telefonla. Şöbə müdiri fağır, sakit adamdı. Dedi olar, danışmaq, niyə olmur. Elə buradaca söylədi:

– Mənəim oğlum Murovda şəhid olub. Qırxı yenice çıxıb. Özü də, gözündə illət vardı,–yəni, hərbi xidmətə yaramırdı.

Kişinin cavanca övladı, cəmi qırx gün qabaq şəhid olmuş, ölmüşdü. Bunu o, necə soyuq, təmkinlə danışdı...

Bakını tezəcə aldı. Evdə müəllimə idi. Dərhal soruşdu, mən də gizlətmədən bildirdim: "Məhəmmədi Murova aparıblar". Vaysındı, ah çəkdi, özünü yedi tökdü. Bilirdi Murov haradadır. Kəlbəcər nə deməkdir.

Çıxdım eşiyə. İcra hakimiyyəti başçısının müavini burada idi, bayaqından qanı qara. Oraya yıxılmış beş-üç kişi cəbhədən soraq verir, bir neçəsi deyirdi almışığı Kəlbəcəri. Kəlbəcərə bayrağımız sancılıb.

Divar dibində bir nəfər dayanmışdı, milis paltarında, yaxına gəldi və dedi:

– Nə almışığı, nə girmişik Kəlbəcərə?! Mən bu gecə oradan, mühasirədən çıxmışam. Heç alıb eləməyiblər. Üstəlik, bizdə olan bir neçə kəndi də ermənilər tutublar...

Onun söylədiyindən, özəcə halından aydın oldu ki, bizimkilər ağır vəziyyətə düşüblər. Ölən, yaralanan çoxdur. Gəncəyə gətirilmiş əsgər meyidlərindən danışdılar. Bakıdandı çoxu, son çağırışla təzəcə aparılanlardı. Binəqədi... Yasamal adını çəkdi.

İlahi, Yasamaldan daha kim gəlib, gətiriblər Gorana, oradan Murova aparıblar?

Saçı büsbütün ağarmış cantaraq bir kişi də gəldi. O, yuyur, kəfənləyir, məsciddən yola salırdı mərhum əsgərləri. Mənim halımı görüb, and-aman elədi. Elə bil onu tanıyırdı. Gəncəyə gətirilmiş, indicə yuyulub kəfənlədiyi iyirmi nəfərin içində onun olmadığına şəhadət verirdi:

– Ağılınıza elə şey gətirməyin. Allaha ağır gedər! İnşallah, görüşərsiniz!–deyib toxdaqlıq verdi. Kişinin qıvrıq ağ saçları elə bil şıdırğı yağan qar gimriyinə bürünmüşdü, guya qar kəsən təki, onun saçı da öz rənginə düşüb qaralacaqdı.

Eldarın şabalıdı maşını göründü. Gəldi, düşdü. Bir cüt qalın, ağ, yun corab gətirmişdi. Oradaca qış corablarını alıb geydim. Çəkməmlə bir qədər darlıq eləsə də, istiydi, şaxtadan saxlardı.

Trest rəisi gəlib çıxmadı. Ağıma gəldi ki, bəlkə, oradan–cəbhədən alınmış uğursuz soraq rəisi Murova getməkdən çəkindirib. Həndəvərdə dolaşan şəhər adamlarının üz-gözündən də şad, xoş bir xəbər duyulmurdu.

Gözləməyin adı yoxdu. İcra hakimiyyəti başçısının köməkçisi qalxdıq onun otaqçasına. Danışdı, biz birlikdə–onunla getməli olduq.

Şəhərdən çıxıb "Moskivç"də Xanlar yoluna dönəndə, mən başa saldıam:

– Mən Murova getmək istəyirəm. Oğlan oradadır. Soruşub, yerini dürüst öyrənərik.

Razılaşdı, məni ümüdsüz qoymaq istəmədi:

– Biz hər gün Murova gedirik. Bu maşın dəlmə-deşikdir güllədən, qəlpədən. Gedərik. Tapırıq. Nigaran olmayın.

Hava açıq olanda, aralıdan Kəpəzin başı–əjdaha ağız təki yarıq, haça qaya görünür, Murov yüksəklikləri seçilirdi.

Hacıkəndi keçib, Murov yoluna düşdük.

Yollarda əsgər görünməyə başladı. Silahsızdılar.

İcra hakimiyyətin başçısının köməkçisi söyləyirdi.

– Burdan,–Toğana körpüsünü keçib, Kəlbəcər yoluna yönəlmişdik–Kəlbəcərə səksən kilometrdir. Odur, yola yarıcında yazılıb.

Səksən kilometr yoxuş, dik. Bu havada...

Sürücü bərkə-boşa düşüb çıxmışdı. Yollara bələddi. Bu fısırtıq, qasırgada dağ yoluna maşın sürmək hər adamın hünəri deyildi. Maşın özünüdü, icra köməkçisinə belə səfərlərdə yoldaşlıq eləyirdi.

Qar döşəyir, boranlayırdı. Mən ilk dəfə deyil, bu yolları gedirdim. On il qabaq bacanağım Toğana, Kürək çayın qırağında, Balıqçılar qəsəbəsində ev tutmuşdu. Bizi qonaq aparmışdı. Bü-

tün yayı orada keçirdik. Evə girmirdim. Çarpayımı açmışdım çayın yaxasında, gecə də orada yatırdım. Kürək çayın sedasını dinləyərək.

Hakimiyyət başçısı köməkçisi məni başa salmaq istəyirdi: Bu havada sən gedə bilməzsən. Özləri heç, qarşılaşdığımız mənzərədən işin nə yerdə olduğunu anlamışdılar.

Çovğun bürümüş yollar, dolaylar, enişlər, meşə cığırları hey əsgərdir. "Yol evi" səmtdən axışib gəlirdilər. Kimi də meşə talasında ocaq qalayıb qızınırdı. Hamısı silahsız, başsız əsgərdir. Bunlar niyə səpələnmişdi qarda-qiyamətdə çöllərə? Əyin-başları da qalın deyildi. Elə bil əldən buraxılıb, fəlakətdən qurtulub çatmışdılar buraya.

Tez-tez maşını saxlayır, düşür, soruşur, soraqlayırdıq.

– 701-ci briqada!

– Bizim yaxınlığımızda idi. Oğlunuzun şəkli varmı özünüzdə?–bəlkə, baxar, tanıyardılar.

Hər dəfə qar basmış yolda, izdə bir əsgər, bir əliyalın döyüşçü görürdüm, elə bilirdim odur. O da onların arasındadır. Düşəcəm indicə, oradan, gələcək üstümə. Çəhrayı üzü şaxtadan tay da allanmış, içində isti, qaynar ürək döyünür, qızdırırdı özünü də, yanındakı dostlarını da. Dil-ağzı donmamışdı bu qoçağın. Gələ-gələ astadanca qandıracaqdı: "Məni haraya gödərmisən, ata!" Mən öyünən əsgər görməliydim bu işə deyirdi: "Mağmınçılıq!"

Dikdə, meşənin seyrek yerində üç əsgər dayanmışdı. Düşüb, onlara doğru getdik. Əl-ayaqları donmuşdu. Murovdan piyada enmişdilər.

– Elə bir əsgər vardı: Siz deyən kimi. Özü əlini avtomatla vurmuşdu. Bildilər, bir qapaz endirib təpəsinə, qovdular.

Bunu eşidən İcra Hakimiyyəti köməkçisi oğlanı yaxaladı:

– Mən hər gün oradayam, dedi–Elə hadisə olsa, bilərdim. Niyə yalan danışırısan?! Sarsaq! Hələ bir de görüm, sən özün kimsən? Burada nə gəzirsən?! Qaçmısan, fərarisən!–itələdi onu. Oğlan susdu.

Bir başqası dedi ki, sağ qolundan yaralanmışdı bir bakılı oğlan.

Soruşur, maşından düşür, minir, qar-çovğunda qalxırdıq Murov zirvəsinin ilk yoxuşlarını.

Nəcməddin Sadıqovun adını çəkirdilər. Kəlbəcərə bu hücumda o başçılıq etmişdi, yoxsa? Köməkçi, İcra Hakimiyyəti başçısı Elsevəri soraqlayır, onu arayırdı. Görünür, qabaqda idilər. Qabaqdan sa əsgərlər tökülüb gəlir, qarlı yollarda üzü enişə axışırdılar.

Yox, bu hal, bu mənzərə Kəlbəcəri almış əsgərin deyildi. Komandirsiz, silahsız, kim canını qurtarmışdı, səksən kilometr yoxuşu enə bilmiş, qar-çovğundan qurtulmuşdu–onlardı.

– Sizinçün ağır olar. Murova qalxmaq çətindir.–Dedi köməkçi.

– Siz ki, gedirsiniz, gedə bilərsiniz. Mənim balam oradadır. Nə olacaqsansa olsun, getməliyəm!

Güllələrdən dəlmə-deşik olmuş, top mərmilərinin təsadüfən partlatmadığı "Movkviç" boran içində irəliləyirdi. Dolamaları qalxır, çən bürümüş döngələrdən keçirdik.

Meşənin arası, qar basmış yollar, ormanlar əsgərdir, ağappaq qar içində qaralırdılar. Orasını düşünürdüm ki, görəsən, bu dağlarda əsgərlərə barı ağ xalat geyindiriblərmi? Yoxsa bəyaz qar üs-

tə qara paltarda onlar aşkarca hədəfə çevrilirdilər. "UAZ" maşının sırsıra bağlamış ön şüşəsi arxasında qızaran lalixsifət gəlirdi gözümün qabağına. Bəlkə, elə bu satqın özücə həmin iyirmi avtobus əsgəri Kəlbəcərə yola salıb, ermənilərə soraq çatdırmışdı: "Gəlirlər. İyirmi avtobus. Naşı, yenice yığılmış çağırışçılardı. Qırın!"

İndi boyunlarına alırlar: Murovun bir neçə əlverişli yüksəkliyi ermənilərin əlində idi. Kəlbəcərə gediş–hücum həmin yüksəkliklərdə qurulmuş hərbi texnika, silahla möhkəmlənmiş mövqelərlə üzleşməliymiş.

"Yol evi"nin adı çox çəkilirdi. Yanşağa can atırdım. "Yol evi"ndən Yanşağa ucaldıqca kəndlərə maşın yolu var. Amma döyüş mövqelərinə əsgərlər hər biri altmış kilo yüklə özləri ayaqla dırmanmalıymişlar. Altı saata çata bilmişlər zirvədəki mövqelərə. Altı saat qarda-boranda ayaqla dırman!

Ermənilərsə yüksəkdəki mövqelərinə rahat maşın yolu çəkibmişlər. Bütün hərbi sürsat, silah nəqliyyatla daşınırmış.

İcra Hakimiyyəti başçısı köməkçisi, sürücü də susmuşdu. Daha qonağa işin nə yerdə olduğu aydındı. Kəlbəcər nəinki alınmışdı, bizi pərən-pərən salmışdı erməni qüvvələri.

Müharibədə böyük əməliyyatlara, hücum əmrinə Baş komandan qol çəkir.

Bir ara televiziya da bizim dağ batalyonlarını göstərdilər. Yüksəkliklərdə vuruşmaq, qayalara dırmanmağı öyrətmişdilər onlara. Bəs, onlar–dağ döyüşçüləri necə olmuşdu, Kəlbəcər vuruşmasına, bunca çətin, ağır döyüşə cəmi beşcə gün qabaq komissarlıqların topladığı yeniyetmələr, təlim görməyən uşaqlar göndərilmişdi. Prezidenti Kəlbəcərin açarı ilə sevindirmək istəyənlər işin burasını düşünmüşdülərmi?

"Yol evi"nin qabağında adam çoxdu, özü də adi, sivil geyimdə. Köməkçi gördü, maşını yaxında saxladığı və düşdü.

Evin qabağında Gəncə İcra Hakimiyyəti başçısı Elsevər, Kəlbəcərin tanınmış kişisi Əvəz, iki-üç nəfər zabitdi. Sonra içəridən bir neçə də kişi ağızlarını silə-silə çıxdılar. Əyin-başları toy büsətində, qalstuklu, başlarında andatra-qunduz, norka papaqlar. Deyəsən, orada "Yol evi"ndə qonaqlıq olmuş. Yeyib içirmişlər. Əksəri qonşu rayonların icra başçılarıydı. İstəkləri baş tutmamış, ovqatları korlanmışdı. Elsevərin əynində dəri gödəkçə, başında xəz papaqdı. Hamıdan uca, boy-buxunlu ydu, bu yerlərin hakimiyyət başçısı.

Qar döşəyirdi, soyuq içəridə əməllicə yeyib çıxanların vecinə gəlməsə də, onların canına özgə üşütmə düşmüşdü.

Mən yanaşdım, Elsevərlə görüşdüm, Əvəz kişi də əl uzatdı. Bunlar məni deyəsən, tanıyırmışlar. Necə? Keçmişdənmi, yoxsa...bir hadisə baş vermişdi: "Bu kişi onun atasıdır"–deyə.

Füzuli cəbhəsindən bir batalyon gətirilmişdi. "Əfqanlar"dı. Onları Murova köməyə göndərmək istəyirdilər. "Yol evi"ndən o yana avtobuslar qalxmırdı.

Yuxarıda, yoxuşun ayağından bir ağartı seçildi. Qar tozanağında şığıyan yük maşınıydı. Yaxınlaşdı. Büsbütün sır-sıra içində idi maşın da, onun kuzovunda comalaşmış, oturmuş əsgərlər də.

Maşın gəldi, saxlandı. Üstdə, kuzovda çökmüş əsgərlər buz bağlamışdı.

Bircəsi tərpenə bilmədi. Yalnız cavan zabit kuzovda ayağa qalxdı. Maşının nəyə görə saxlandığını bilmək istədi.

Baxırdım, qıymasam da ayağına daş dəysin, deyirdim: "Bu əsgərin bircəsi o ola idi". Təklənib qənsərə çıxdım. Bəlkə, görüb, tanıyacaqdı.

- Düşün maşından!—göstəriş verdi Gəncənin İcra Hakimiyyət başçısı Elsevər.
- Bunların düşməyə taqəti yoxdur.
- Düşün! Maşın bizə lazımdır!

Zabit oğlan bortun bəri qırağında dik dayanıb, düşmədi. Onda kabinədə əyləşmiş bölük, ya batalyon komandirini çağırdılar. Qırağa çəkildilər. Onunla danışib, yenidən maşına yanaşdılar. Batalyon komandiri razılıq vermişdi. Üstdəki zabit ram olmadı.

- Sizə başqa maşın veriləcək,—deyib, yaxındakı "samosvalı" göstərdi. Zabit arxası qırılmış maşına baxıb dedi:
- Bizim bütün silahımız minaatanlar özümüzlədir. "Samosval"da aparmaq olmaz onları!
- Düşün!

Yük maşınının kuzovunda tərpeniş olmadı. Bu yerdə, Elsevər əlini dəri gödəkçəsinin altına apardı. Pistolet çıxartdı. Bir güllə atdı. Ara qarışdı. Kuzovdan zabit çiyindəki avtomatı hərlədi, çaxmağı çəkdi.

- Binamus!—dedi—Sən öl, bu güllənin hamısını dolduraram sənın qarnına. Nə istəyirsən? Üç aydır bunlar səngərdə, qar-boranda döyüşüblər. İndi azacıq dincəlməyə gedirlər. Görmürsən nə haldadırlar?! Nə əngəl-əyintiniz olur, yıxırsınız Mingəçevir batalyonunun üstünə. Üç aydır, orda, dağın başında qalmışıq. Sənın insafın yoxdurmu, alçaq!—deyib avtomatı yenidən yönəltdi.

Bayaqdan "Yol evi"ndə yeyib içmiş başçıların bənizi qaçdı. Geri çəkildilər. Buradaca qırğın düşər, biçib tökərdi.

İşin yoğunladığını görüb, Gəncənin icra başçısı da çəkildi.

Mingəçevir batalyonu sürüb enişə getdi. Bizsə onların gəldiyi tufanın içərilərinə tərpendik. İrəli qorxuluydu. Bunu onlar deməsələr də, sezdirdilər. Bir neçə dolama da çıxdıqdan sonra icra köməkçisi bildirdi:

- Daha irəli getməyə ehtiyac yoxdur. 701 indi Murovda deyil.

"Yol evi"ndən geri qayıtdıq. Hacıkənddə o, düşüb getdi, nəyisə öyrənsin. Sonra qayıdıb gəldi, bir qədər toxdamışdı. Bu döyüşdə şəhid olanların siyahısı qərargahda imiş. Dedi:

- Oğlumun canına and olsun, hamısına baxdım. Sizin oğlunuzun adı orada yoxdur. Sağdır! İndi onu axtarmaq lazımdır.
- Harada?
- Qospitala baş çəkək!

Bayaqdan ağılıma gəlirdi: bəlkə, əsgərin dediyi, qolundan yaralanmış oğlan odur.

Qospital Toğana körpüsünü keçəcək, çayın qırağındakı binada idi. Bir vaxt balıqçıların uşaq baxçasıymış.

Baş həkim, cərrah bizi otaqlarda gəzdirdi. Kiçik otaqlarda bütün çarpayılarda əsgər oğlanlar, yaralıları. Kimsə səsini çıxarmırdı, həkim bizi həmin sağ qolundan yaralı oğlanın çarpayısı yanına gətirdi. Birdən Məhəmməd dillənə "Ata!". O, deyil, bir sarıbənz yeniyetməydi.

Çıxdıq eşiyə. Həyətdə böyük mağar qurulmuşdu. Oraya girdik.

Qospitalda yerləşməyən, don vurmuş, heydən düşmüş yüzlərlə əsgər vardı, bu mağardansa mağaraya oxşayan qaranlıq çadırın içində. Kimi biri-birinə sövkək vermişdi, kimlər torpağın üstünə çökmüşdü, ufultu, sızıltı da sezilirdi. Çoxunun əl-ayağını şaxta kəsmişdi. Bir qismi də uzun taxtaların üstünə sərələnmişdi. Sir-sifətlərində istahət qalmamışdı. Bunlar da səksən kilometr yolu ayaqla enmiş, gəlib çatdırmışdılar özlərini qospital yanına. Üçü lapca alçaqda, torpağın üstünə yığılmışdı. Biri sönük gözlərilə umacaqlı halda inləyirdi.

Cibimdən siqaret çıxartdım. Onlara uzatdım. Heç birinin heyi çatmadı, əlini qaldırıb alsın. Halsız oğlanın dodaqları arasına bir siqaret qoydum, çaxmaq çəkib yandırdım.

Qaranlıqda inləyən cavanları o kökdə görmək istəməyib, çıxdıq. Eləcə mağarın qabağında dayanmışdıq.

Arxadan kimsə boynumu qucaqladı. Çevrildim, üzümdən öpdü, isti göz yaşı boynuma axdı. Ağ xalaltı, ağ qalpaqlı, qaraşirin gəlin gülümsər soruşdu:

– Tanımadın?

Üzünü görməzdən duymuşdum; məni arxadan qucaqlayan qadındı. Baş həkimin, başqa kişilərin yanında belə bir zənən xaylağının kim ola biləcəyi düşündürmüşdü o an məni.

– Aygünəm də!

Tanıdım. Cəbrayıldan onu daha yaxşı tanıyırdılar. Xəstəxanada şəfqət bacısıydı, cərrahiyyədə işləyirdi. Rayon başçıları, əsgisi üstülü olanlar ondan zağ-zağ əsirdilər. Hamısının üzünə döşəyir, alıb gedirdi.

– Aygün xanım!– dedim. Məmnun oldu, onu tanıdım.

– Müharibə başlayalı Cəbrayıldan keçmişəm bura. Cəbhə qospitalında işləyirəm.

– Oğlum bu səmtə gəlib. Murovdadır. Onun ardınca gəlmişəm. Yaman nigaranam!

– Qurban olum, müəllim! Heç zad olmaz. İnşallah, sağ-salamatdı.–Sonra mağara işarə eləyib, astadan söylədi.–O, bunların tayı deyil. Heç nə olmaz, ürəyinizə ayrı şey gəlməsin. İnşallah, görərsən!

Eləcə Məhəmməd yaralanmış ola idi, buradaca Aygün xanımın gözü üstündə olar, tezcənək sağaldı.

Bir də mağara girmək istədim. Bəlkə, qıraqda, dibdə əyləşmişdi; nə o, məni görmüş, nə mən onu. Həndəvərdə görünən, bakda çay qaynadan, ocaq çatan əsgər oğlanlara baxıram. Görünən hər bir şey elə bil varlığındansa, onu bu yerlərdə tapa bilməyəcəyimdən soraq verirdi.

Qayıtdıq bir də Hacıkəndə. Bu dəfə istirahət evlərinin kiçik taxta eyvanlarında, həndəvərdə dolanan əsgərlərin arasında aradım. Yaxınlaşdım yol qırağındakı olacağa. Eyvanda bir neçə döyüşçü dayanmışdı. Biri eşmə biğli, nisbətən yaşlıydı. O, gileyli halda qarşıdakı evin qabağında görünən əsgərlərə baxırdı. Dedi:

– Bizə "starik" deyirlər. Çoxumuz ailəli-uşaqlıyq. Üç aydır səngərdə idik. Elə ki, bunlar gəldilər, ara qarışdı.

Cavanlardan ona görə yanıqlıydı, hücumu onlar gətirmişdi. Neçə müddətdən bəri səngimş atəş mövqelərində çarpışma başlamış, lov düşmüşdü. Mingəçevirlilər, həmin "Yol evi"ndə saxlanmış maşında gələn döyüşçülər.

– Orada sağ qalmaq təsadüfdür, ay əmi!–dedi.–Bax, mən səngərdəyəm. Bir mina oraya düşür.–eyvanda iki addımlığı göstərdi–biri bura. Azacıq bu yana düşsə, məni aparardı.

Mən 701-i soruşdum. Demə, elə onlardan şikayətlənirmiş. Bütün bu ölüm-itimin, bu hala düşməklərinin də baisi həmin hissə imiş. Onlar gəlmiş, vuruşma başlanmışdı.

İcra hakimiyyəti başçısının köməkçisi dolanıb gəldi. Soraq gətirmişdi:

– Onları, Gorandan gətirilmiş batalyonları yenidən qaytarıb aparıbılar Gorana. Oraya getmək lazımdır. Oğlunuz orada–Goranda olacaq.

Məni yola salmaqdan ötrü minik aradı. Tapdı, bu da köhnə bir "Jiquli"ydi. Onlarla danışdı, əsgər görməyə gəlmiş bir kişi ilə bir neçə cavandı. Əyləşdim onların maşınına. Tərpəndik. Yolda cəbhədən, Murova hücumdan, uşağın Xanlarda tapıldığından söylədilər. Xoşbəxtlər, bu çarpışmada onlarınkı qıraqda qalmış, salamat qurtarmışdı.

Gəncə Xanlar yol ayırıcında məni düşürdülər. Oradaca dayanmış bir köhnə "Moskviç" taksiyə minib Gəncəyə sürdürdüm. Yenə şəhərin baş küçəsinə çıxdıq. Seyfinin barelyefi vurulmuş binanın qabağında saxlatdım. Elə bil kişi mənim nə aradığımı, peşiman qayıtmağımın səbəbini anlamışdı. Ona görəmi, yoxsa bunca mayıf maşına görə pul aldığındanmı, tutuldu. Ömründə mənim oğlumu görməmiş bu kişi də, dünən axşam gəldiyim bu həyət, şəhər elə bil bütünlüklə onu deyir, onun taleyindən acı bir soraq söyləyirdi.

Döndüm həyətə. İlahi! İndi girəm içəri, görəəm oturubca Altay əmisi, onun oğulları, Almaz bacı ilə. Onlara Murov hadisələrindən danışır. Elə danışan da deyildi...

Qar səngimş, külək kəsmişdi. Həyəti örtmüş qarın üzündən də soyuqluq, bədlik oxunurdu. Sonradan quranmış taxta eyvan da dünən məni gülər qarşılayan deyildi.

Kandar aralıydı, məni gözlətməyə qıymayıb, qapını açıq saxlamışdılar. Mətbəx pəncərəsindən baxıb çəkildilər.

Qalxdım, ayaqlarımı dəhlizdə soyundum. Almaz bacı göründü. Tutqundu, içəri keçdim. Altay əllərini çəliyin başında üst-üstə qoyuğ, mənim indilərdə qayıdacağımı bilirmiş kimi gözləyirdi:

Əyləşdik, ilk sözüm bu oldu:

– Mən ömrümdə belə səhv eləməmişəm!.. Dəhşətdir! Kəlbəcər hücumu baş tutmayıb. Hacıkəndin meşələri, o yanlar tey əsgərdir. Başlı-başını götürüb, canını qurtarsın.

Gözlərini süfrəyə dikib, mənim qurtarmağımı gözləyirdi. Təmkinini pozmadan soruşdu:

– Həsən kimdir?

Bir xeyli düşündüm. O, dedi:

– Məhəmməd yaralanıb. Bakıdadır... Həsən kimdir?

- Qaynımdır.
- O, bizə zəng eləyib, düşə bilməyib. Gəncədə tanış-qohumları var. Onlara bildiriblər. Bir oğlan göndərmişdilər oradan, gəldi o dedi. Yaralanıb qolundan. Bakıdadır!
- O gələn oğlan bəs kimdir, haradan gəlmişdi?
- Gəldi, çatdırdı, getdi. Əyləşmədi.
- Onu tapmaq olmaz?
- Bilmədim.

Onun gözlərinə baxdım. Söyləmədiyi nə vardısı, oradan, gəlib kəndə dayanmış Almaz xanımın halından oxuyum. Almaz xanım çəkildi. Az sonra süfrəyə xörək gətirməyə başladı.

- Altay!–dedim.–Əgər Məhəmməd yaralanıbsa, bunun üçün sən məndən muştuluq istəməliydin. Amma mən sənə üzünə baxıram, bu, yaralanmaq sorağına oxşamır...
- Yaralanıb. Elə çatdırdılar. Bakıdadır.

Almaz xanım dil tökdü, xörək çəkilmiş nimçələri sahmanla bir qədər də yaxına çəkdi.

- Almaz xanım!–dedim.–Siz də məni qarşılayanda gördüyüm deyilsiniz.
- Yox, vallah, elə indi də eləyəm,–gedib həтта konyak gətirdi.

Oğlanları gəldi. Onlar da səhər görüşdüyüm insanlara bənzəmədilər.

- Mənsə Gorana hazırlaşmışdım. Orada dedilər ki, Gorandan gətirilmiş batalyonları bir də qaytarıblar Gorana!
- Bakıya getməlisən...–O məni elə indicəmi yola salmaq istəyirdi.
- Avtobus saat neçədə gedir?–oğlundan soruşdu.
- Axırncı onun yarısında.
- Elə Elxan da Bakıya gedəcəkdi bu gecə, birlikdə gedərsiniz.
- O niyə gedir?
- Neçə gündür getmək istəyirdi. Birlikdə gedərsiniz.

Eldarın sürdüyü maşın bizi–məni Altayın ortancıl oğlu ilə vağzala gətirdi. Arabir oğlana baxırdım, o da bir söz demir, susurdu.

Bakıya "İkarus" avtobus getməliydi, son səfəriydi. Bilet aldı oğlan. Yarım saatacan avtobus sənişin gözləyib, gecə saat onda Gəncədən çıxdı.

Gözüm salondakıların üzündə dolandı. İlk kərə gördüyüm bu adamlar, qız, qadın, kişi, cavanlar nə isə söyləyirdilər. Axı, bunların heç biri onu tanımır, görməmişdi.

Elxanı dilə tutdum, daha bir şey öyrənəm. Dedi, mən evdə yoxdum, mən evə gələndə, oğlan getmişdi.

- Bəs, sən Bakıya niyə gedirsən?
- Bir iş var.
- Niyə elə bu gecə gedirsən?

Bərk bir şaqqıltı qopdu. Avtobus yoldan çıxdı. Biz səmtdən xəndəyə əyildi. Saxladı maşını sürücü, düşdü. Bir "Jiquli" qıraqdan vurub çıxıb baş yola və avtobusun düz qarşısından dolayı ötmək istəyəndə çırpılmışdı. İçində dörd nəfərdi, biri ölmüş, biri ağır yaralanmışdı. "Jiquli"ni sürən açıq-aşkar səhvə yol vermişdi. Avtobusu saxlamadılar, yolumuza vardıq.

Arada Elxana dedim:

- Bu avtobus səhərə yaxın Bakıya çatacaq.
- Elə çatar, altı, yeddi saata!
- Qışdır, onda hələ hava açılmır, qaranlıq olur...
- Siz Bakıda hansı səmtdə yaşayırsınız?
- Yasamalda.

Ona deyəsən belə tapşırıq vermişdilər: danışma, nə soruşsa, yovut!

Dedim:

- Qaranlıqda çatacayıq. Qalxacayıq Yasamala. Əgər bizim mənzilimizin pəncərələrindən işıq gəlsə, deməli, nə işə olub. Yox, pəncərələr sönük olsa, həmişəki qaydasındadır.

Avtobus gecikdi, yollar büsbütün qarla örtülmüşdü, üstəlik gecəyə salıb möhkəm də yağırı. Hər addım qəza baş verə bilərdi; birindən qurtarmışdı...

Bakıya çatanda hava işıqlanmış, səhər açılmışdı. Bu şəhəri də mən belə görməmişdim. Sabunçu vağzal, Cabbarlı meydanı, tək-tük insan, tək-tək dayanmış maşın, qar döşəyir, yer-yurd ağappaq. Hamısı, gözə görünən canlı-cansız nə varsa, elə bil yas içində idi. Bakıya bunca qalın qar düşməmişdi.

Dedim:

- İnanmıram bu havada Yasamala qalxan maşın tapıla. Yaxşısı budur, metro ilə gedək. Akademiya stansiyasında düşək, oradan ayaqla qalxaq.

Metronun ilk səfərləri başlanmışdı, vaqonlar boşdu. Əyləşdik və "Elmlər Akademiyası"nda boş vaqondan düşüb, eskalatorla qalxıb, eşiyə, işığa çıxdıq.

Səhərin erkən çağında küçədə, bayırda ikimizdən başqa kimsə yoxdu. Küçələr qarla örtülmüşdü, irəlidedə, yataqxanalar olan döz də ağappaqdı. Dizimizəcən qara bata-bata gedirdik.

- Sizin ev hansıdır?
- Qabaqda pilləkanlar var. Oranı qalxacayıq. Oradan əlli addım gedəcəyik. Dönəcəyik bizim evin arxa həyətinə. Orada hər şey bilinəcək.

NƏ BİLİNƏCƏK? NƏ, NƏ, NƏ?!

Yasamal ayağı, yataqxanaların aşağısından başlayıb, dikin başına qalxan pilləkanlar görünmürdü. Ora suvadaq qarla elə örtülmüşdü, elə bil heç yerli-dibli orada pilləkan olmamışdı; ağappaq, sal bir yamacdı.

Pilləkanın yerini anaşdırıb oraya yönəldim. Qalxmağa başladım. Pille seçilmirdi, qara bata-bata, tapırdıq pillələri. Tapsan da birdi, tapmasan da. Hələ bu səhər kimsə qalxmamışdı buranı, heç olmasa bir iz qoya idi. Bizdik ilk qalxan, qıçlarımız batırdı, altda daşa çatır, çatmır, dırmanırıq. O da çətinlik çəkirdi, mənim qoluma girmişdi. Heç özü də təkbaşına çıxa bilmirdi. Qarın qalınlığından, yamacın dikliyindən; yoxsa evə çatmaq anı hər addımda yaxınlaşdığından çəşir, o da sən-dirleyir, qıçını, ayağını qar quyularından güclə çəkib çıxarır, dizin-dizin qalxırıq.

Pilləkan başa çatdı.

- Bax, indi, o qabaqkı döngə bizimdi. Ora çatdıqımı, evimiz görünəcək!

Çatdıq döngəyə, evimizin arxa həyəti. Bizə qədər bircə iz düşməmişdi, hər yan bəyaz mərmər təkidi, düpdüz, haphamar.

Odur bizim mənzilimiz–beşinci mərtəbədə. Yataq otağınanımı işıq yanırıd–çaşdırdım. Evarası mənim lağım dediyim cıgırı da yarım arşınca qar basmışdı. Elə ki, oranı irəliləyib keçdik, gözlərim, əksərən xeyir-şər mağarı qurulan meydançaya dikildi. Əlbəttə, ora boş olmalıydı, qarla örtül-müş olmalıydı.

Evin qabağı, həmin meydançada bir qəttəzə göy-yaşıl əsgər çadırı qurulmuşdu. "Ola bilməz!" Görəsən, kim qurub? Çadırın həndəvərində kimsə yoxdu. Blokda, girişdə də gözə dəyən yoxdu. Qurşağacan qar basmış uzun pilləkani görməyə-görməyə boşa çıxmışdıq, burada öz evimizin, mənzilimizin darkeş blokunun açıq-aydın qupquru və alçaq pillələrini qalxmağa heyim qalmadı.

Elə ki, mənzilin açıq qapısından qoluma girmiş bu oğlanla içəri ayaq basdım, bütün qohum-əqrabani, otaqları dolu gördüm.

Orta–böyük otaqda çəhrayı ipək örtük çəkilmiş cənazə qoyulmuş, anası başdan oturmuş, xalaları, qonum-qonşu cənazə dövrəsində halay qurub əyləşmişdilər.

– Y O X ! Yox! Yox... Ola bilməz. İnanmaram! Məhəmməd, balam mənim! İnanmaram!–cənazənin ayağında çöküb, dizin-dizin onun üstünə can atdım:

– Açın üzünü! Götürün örtüyü! Mən onu görmək istəyirəm!.. Mən səni haralarda axtarırdım, balam?! Gəlibmişsən, özün gəlibmişsən! Məndən qabaq gəlib çıxmısan evimizə. Bütün nigaranlıq bitdi!

Yüzlərlə insan gəldi başsağlığına, qaçqın-köçkün ellilərimiz eşidib tökülüb gəldilər. İllərlə uzun görmədiyim xalamqızları, dayım uşaqları bizə ayaq açdılar. Çovğundu, qar çırpırdı. Gələnin hamısı havanın bu sayaq xarablığından çəkinmədən, qəbiristanlığa yollandılar. Səhsiz-hesabsız maşınlar düzüldü. Yasamal rayon icra başçısı, Prezident Aparatından nümayəndələr yasa buyurdular.

Onu "ikinci fəxri xiyaban" deyilən gorgaha gətirdik. Şəhidlərdən ötrü idi bura. Yenəcə açılmışdı, şəhid olanların əksəri Murov və Füzuli bölgəsində vurulmuşdu. Həmin döyüşlər–93-ün axırı, 94-ün ilk ayları gedən vuruşmaların qurbanlarıydı. Bu qurbanlardan bütöv qəbiristanlıqlar salınmışdı Bakıda, Abşeron kəndlərində, başqa rayonlarda. Həmin gün orada qarda, çovğunda qəbirələr qazılır, neçə yerdə şəhidləri torpağa tapşırırdılar. Kim bilir, bəlkə, onunla bir səngərdə olanlardan da vardı dəfn olunanların arasında. İçin-için əsirdim, bəlkə, güman edirdilər, üşüyürəm.

Gündüzlər, axşamadək gəlib gedir, qohum-qardaş təsəlli verir, toxdatmağa çalışırdılar. Elə ki, çəkilib getdilər, gecələr yalquzaq tək uluyurdum...

Bir kərə gələnin qonaqların arasında Türkiyədən də bir ziyalı vardı. Gözünü mənə dikib, sərinsərinx baxırdı. Mən ona söylədim:

– Biz ölüm hadisəsini çox ağır keçiririk. Çünki o dünyaya inamımız yoxdur. Sovet hökuməti bizim o dünyamızı əlimizdən alıb.

Soruşurdular, danışır, Murov səfərini deyir, oradakı çaxnaşmaları, bu dəhşətli səhvini gördüyüm mənzərəsini onlara da çatdırırdım.

Xalaoğlum çəkinirdi. Bir kərə açıqca dedi: Ağzının ipini yığ, mumla!—öz əlini öz ağzına qapadı. Qorxurdu aparıb çatdırarlar, mənə olmasa da, ona bəlkə, ziyanı dəyərdi. Yoxsa, ona tapşırırmışdılar; yasinizi dincliklə keçirin. Siyasi söhbətlərə meydan açmayın!"

Murov ziyalı Şamil Əsgərov gəlirdi yasa. O, dedi:

– Eşitdim, belə bir hücum hazırlanır, getdim qərargaha. Avtomatımı, güllə darağımı qoydum masanın üstünə. Dedim: "Qışın bu günündə Kəlbəcərə oradan, Murovdan hücum etmək ağılsızlıqdır. Oranı heç yayın günündə çıxmaq olmur. Başlıca yüksəkliklər—beş zirvə ermənilərdədir. Gədən onların şiddətli atəşinə tutulacaq". Qulaq asmadılar. Getdilər və axırı də bu cür fəlakətlə bitdi.

Şamil müəllim Kəlbəcər döyüşlərinə dair ayrıca bir guşə açmışdı. O, ağac parçasını yandıraraq şəkil, qorelyef düzəldirdi. Dinc vaxtı Kəlbəcər muzeyinin başçısı idi, oradan dəyərli əşyaları çıxarda bilmişdi. Dedi ki, Məhəmmədin də ağac parçasında şəklini yandıraraq düzəldəcək. Yazılar çıxdı mətbuatda, ilk şəri Qabil yazdı:

"Kəlbəcər dağlarında bir uşaq həlak oldu. Bəm-bəyaz qar içində..."

Yasın ikinci günü onun tağım komandiri gəldi. Etibarın tanışısı idi. Onunla əyləşdik və soruşdum:

- Nə deyir, necə davranırdı?
- Deyirdi atam gələcək. Sizi gözləyirdi.
- Bəs, orada necə?
- Darıxırdı, meşəyə gedirdi. Biz Yanşaqda idik, çayxanaya gedirdik, çay içirdik. Deyirdi: "Bunlar adam deyil!"
- Kim?
- Komandirlər, batalyon komandiri, qərargah rəisi. Orada, döyüş başlayan kimi hamısı qaçdı, yox oldular. Siftə günü biz döyüş mövqeyinə çatanda arada ağacların altında bizim döyüşçülərin meyidləri qalmışdı. Təzə gələnlər bunu gördükdə qorxdular. O, mənə dedi: "Mənim başıma bir iş gəlsə, mənə burada qoymazsan qalam".
- Hadisə, necə olub?
- Oturmuşduq ocağın qırağında, qızınırdıq.
- Soyuqdu ora?
- Soyuqdu.
- Onun əyni-başı qalırdı. Şineli, papağı, altdan yun köynəyi də olmalıydı.
- Vardı. Ocağın qırağında oturmuşduq. Birdən tək bir səs eşidildi. Tup-p! Güllə idi. Baxdım ocağın başındakılara. Soruşdum: Kim yoxdur? O, yox idi. Qalxıb yüyürdük. Qayanın yaxınlığında uzanmışdı. Tərpənirdi. Komandirlər, cəbhə həkimi gəldilər. Əsgərlərə dedilər çəkilin. Özləri qaldı... Baxdılar, yazdılar.
- Hadisə hansı gün baş verib. Ayın fevralın...
- On ikisi!
- Saat neçədə?
- Gecə saat iki üçdən işləmişdi, on beş, iyirmi dəqiqə.
- Fevralın on ikisi. Onun anadan olan günü. Doğum günü!

Bütün Yasamal qəbirstanında bəlkə yüzlərlə, minlərlə məzarda belə tarix görməzdin. Eləcə də yazıldı baş daşı əvəzi dəmir ayaqlı lövhəyə:

"12 fevral 1970-ci il 12 fevral 1994-cü il".

Kəlbəcər uğursuzluğu yayılmasın, səsə düşməsin deyə, çoxlarını pərən-pərən salmışdılar. Məhəmmədgilin hissəsini aparmışdılar Neftçalaya. Orada həmin bu tağım komandirini də sorğuya tutmuş, sonra ayrı-ayrı bölgələrə göndərmişdilər. İki komandir həbs etdilər, onların məhkəməsi oldu. Demə, birinin anası erməniymiş... İş kəsdilər, özü də hərbi məhkəmənin qərarı ilə onlar bu cəzani cəbhə bölgəsində çəkməliymişlər. Az qan tökülmüşdü bu qeyrətsizlərin ucbatından. Qoy, gedib cəbhədə yenidən axıtsınlar millət balalarının, kasıb-küsüb uşaqlarının qanını!

Bunlar bizim evdə, hüsr məclislərində dönə-dönə söylənir, Kəlbəcərə uğursuz hücum mətbuata çıxır, bu başsız işi quranların öz qulaqlarına da çatırdı.

Bütün bu lov, qan-qada mənim dünyalarcan istədiyim övladımın başında imiş.

Huş məni aparır, birdən yadıma düşürdü. Bu məclis, gəl-get, ağlaşma, hamısı olur: "Məhəmməd yoxdur!"

Fevralın on üçü–istirahət günü səhər mənim Gəncədən telefonla danışib, onun Murova aparıldığı xəbərini çatdırdığımdan az sonra evə zəng çalırlar. Etibar cavab verir. Komissarlıqdandı: "Sizi görmək istəyirik". Gəlir iki nəfər. Onu otaqdan bayıra çıxarırlar. Anası nə dalısınca gedibmiş. Burada, qapı ağzında ona söyləyirlər. Ünü quruyur. İnanmır: "Səhv salmışsınız!"–deyir.–Ola bilməz". Özü qabağa düşür. Büsbütün əminmiş: O, deyil. Gedirlər respublika xəstəxanasına, morqun qapısına. Onlar girir içəri, bu ardınca. Gözü dikilir, bir neçə nəfərmiş gətirilən. O, imiş, əynində şinel, papağı gözünün üstə, alnının sağ yanında güllənin açdığı oyuq.

Hərbi həkim aktına baxdım. Böyük dayısı–cərrah Cəbrayıl qospitalda çox görmüşdü şəhid olan əsgər. Dedi o: "Snayper gülləsidir!"

Oradan qarda-çovğunda dayıları ilə məscidə götürmüş, yumuş kəfənləmiş və gətirmişdilər...

Siftə dolaşiq anlatmışdı onları gətirənlər. Deyirdilər guya, tağımı komandir sıraya düzüb. Həmin anda top mərmisi partlayıb. Neçəsi şəhid olub. Əli müəllim danışdı:

– Yox. Yuxarıdan bir maşın gəldi. İçində bir neçə meyid vardı. Biz də Məhəmmədi qoyduq o maşına. İki də yoldaş qoşduq, gətirsinlər Bakıya. Bizim oğlanları maşından düşürüb, özləri gətiriblər. Onlar da elə biliblər bu da top mərmisi ilə sıra düzülüşündə vurulmuşdu...

Mən gör, nələri arayı, yerinə çatırdım. Guya necə şəhid olduğunu dürüst araşdırmaqla onu dirildəcəkdim.

Qanlı-qarlı yasın ilk günlərində onun böyük xalası mənə təsəlli verirmiş kimi otaqda dedi:

– Onlar quş olur. Göyərçin olub gəlirlər.

– Mənə göyərçin yox, Məhəmmədin özü lazımdır. Mən onu görmək istəyirəm...

Telefon yetim cücə tək cükgüldəyir. Bu cihazı bizə müəllimənin dayısıoğlu gətirmişdi, onun hüsr günlərində, "Didim" adlanır, xırdaca düymələri basmaqla yığırsan. Müəlliməni istəyirlər. Mənə zəng çalınmır.

Müəllimə getdi Şövkətgilə–bacısı qaçqın. Dedi: "Darıxıram". Dünən Yaqutgildə idik. Övlad–uşaq, nəvələrlə başımızı qatırıq. Hərdən Aydanı gətirir, bir neçə gün bizimlə qalır. Etibarın böyük qızı. Başımıza oyun açır Aydan. İndi o biri nənəsigildədir.

Oradan zəng çalmışdı. Özü telefon nömrəsini yığa bilir. Deyir bu nənəsinə ki, orada darıxır. Bu nənəsi getsin onu o nənəsigildən gətirsin. Evimizi süpürür, balkonu sulayır yuyur, kartof soyur, indi axır günlər ət də çəkir. Mənim buyruğuma baxır: "Aydan, külqabını gətir!". "Aydan! Alışqanı tap!", "Stəkanı apar, nənən çay versin". "Aydan, nənəni incitmə!". Ay döyürlər, ay danlayırlar ha. Müəllimə gündüz məktəbdə uşaqlara nə qədər deyirsə, tək cə Aydana onlardan artıq baş qoşur, yağdırır: "Səni görüm əllərin tökülsün!" Hər cür qarğış. Tətildə idi, dərslər başlanacaq, onda görək Aydanla necə olacaq. Bunlara deyirəm: "Bu, əməllicə buyruğa baxır. Onu işlədin. Onda şuluq salmaz".

Bir kərə də ləyəndə su gətirib, ayaqlarımı yudu.

İsa peyğəmbər belinə məhraba bağlayıb şagirdlərinin ayaqlarını yumağa başlamışdı. Şagirdləri heyrətə düşmüş, soruşmuşdular ondan: Niyə belə iş görür? Onda İsa demişdi: Sizin hər biriniz mənim kimi biri-birinizin ayağını yuyacaqsınız. Bu sizi daha da mehribanlaşdıracaq.

İnsan bədənində yuyulmalı ayaqdır, yer üzünün çirkabına bulaşır.

Aydanı gətirəndə sevinirik, yola salanda da. Orada, öz mənzillərində iki bacı bizi görəndə lap azışır; biri-birini əzişdirir, saçlaşırlar.

Uşaqdılar, qalıblar dörd divar arasında. Neyləsinlər.

Heyf səndən, Cəbrayıl! Yığıb yayın bu tüljanında aparardım bunları oraya, yurdumuza. Bağ-bağça, çöl, kəhrizlər, su çağlayan arxlar. Burax, qoy, nə istəyir eləsinlər. Hara istəyir baş alıb getsinlər. Bir də yorulub əldən düşəndə qayıtsınlar evə. İçsinlər saf, bumbuz sudan. Yoxsa, lehmə içirik bu sifətsiz şəhərdə.

MƏNİ ÖLÜM DÜŞÜNDÜRÜR. Baxıram bu uşaqlara, gözüm önündə canlıca varlıqlardı. Beş-altı il qabaq bunların heç biri yoxdu.

Tez-tez onu soruşurlar. Murad– böyük nəvə lap yaxşı xatırlayır. Onlar yasda da iştirak etdilər. Onun torpağa basdırıldığını da bilir və orasını düşünürlər: "Baba, Məhəmməd ordadır?" Qanırlar, qəbirstan deməyə dilləri gəlmir, torpağın altı onları da qorxudur. Ölüm onları da düşündürür. Birdən birə, canlı bir insanı aparıb qoydular, basdırdılar, çıxıb gəldilər.

– Baba! O, bizə sosiska, pirojna alıb gətirirdi...

"Ora gətdilər nənəgil",–nənənin dilindən götürüb, o da istəkli əmisinin uyuduğu məskəni adı ilə deyil, "ora" adlandırır. "Ora"dan xoflanır uşaqlar, körpə nəvələr. Onlar da ölümün nə olan olduğunu düşünürlər.

Bəlkə, mənim aradığım, bütün insanlığı sarsıdan ÖLÜM-ün açarı eləcə bu körpələrin ağı ilə tapılacaq.

Hər gün yataqxanalar arasında, daş pilləkanlarda qaçqınlarla üzləşirəm. Üzülüb, günü-gündən sustalmaqda, Axirət yolçularına çevrilməkdədirlər. Qadınlar dözürlər, kişilər ÖLÜM DAYANACAĞI-na doğru sürünürlər...

Bir ara yataq otağına girməyə ürəyim gəlmədi. O, orada yatırdı, anası ilə yanaşı çarpayıda. Köhnə, ağır dolaba heç yanaşa bilmirəm. Onun geyimləri oradan asılıb. Qaydadır, insan gedəndən sonra onun üst-başını paylayırlar. "Sovxa" deməyə dilim gəlmir. Anası qalıb onları neyləsin.

Qalxdım, onun sənədlərini, şəkillərini yığdığım qara dəri qovluğu öz otağımdakı geyim dolabanın üstünə, əlçatmaza qoymuşdum. Oradan götürdüm. Açıb baxmağa başladım. Uşaq şəkilləri: maşın–dayısının "Jiquli"sində sürücü yerində oturmuşdu. Bir əli sükanda, başını maşının açıq qapısından çıxarıb, baxır. Şabalıdı, qıvrım saçları boynunun ardına tökülüb. "Balaca prins" deyirdi Altay əmisi onu görəndə. Uşaqlığı da gözəldi. Sonra, on altı yaşında Moskvada oxuduğu–şəkillər. Tələbə dostlar, meşə, rus qızları, neçəsilə qucaqlaşmış, qol-boyun olub, şəkil çəkdirib. Litva, əsgərlik, əynində frənç, başında qara günlüklü furajka. Necə yaraşırdı bu geyim ona! Əsgər libasında elə bil zabitdi.

Bakıda şadlıq məclislərində, toy-düyündə çəkdirdiyi şəkillər. Bunların hamısından həyatı, yaşamağı sevən, dünyaya sevinclə baxan, arzular, ümüdlərlə bəslənən erköyün istiqanlı, gözəl bir ərğən oğlan baxır, gülümsəyir; ağappaq dişləri, qurumlu, necim sifəti vardı bu oğlanın. O yoxdur. Sən onu həminə bu körpə nəvələr tək canlıca görməkdən ötrü...

Onun geyimi asılmış dolabın qırıq qapısını ilk dəfə açıram. Yaxında başqa geyimlərdir. Dolabın sol küncündə çiyinlikdə bir tutqun pencək asılıb, əlimi toxundururam. Onun kostyumudur. Başımı dolabın içinə soxub, qucub onun kostyumunu qoxlayıram. Bu kostyumda onun təmiz canının həniri qalır.

Üstündən üç il keçmişdir. ÖLÜM-ü ona yanaşıra bilmirsən. Özünü "şəhid atası" kimi görməkdən bilmərrə çəkinirsən. Doğrudur, bu, bütün ölümlərin ən şərəfli olsa da, sən: "Bıçaqlanıb ölmədi. Bir alçaq iş üstə getmədi,–soruşana deyə də bilməyəsən nədən oldu". Yox, qat-qat şərəfli olsa da, onun ölümü ilə barışmaq olmaz.

Anası deyir:

– Səndən çəkinir demirdi. İmtahan, zaçotların hamısına pul istəyirdilər. Qalırdı neyləsin. Gedib bacısından, xalası qızı Mətanətdən borc almış, maaşında vermiş. Moskvada bir semestr oxudu, poliqrifiya institutunda. Orta məktəbə altı yaşında getmişdi, birinci sinfə. On altı yaşında hələ ağzının sarfası getməmişdi, Bakıda Politexnik İnstitutda öz gücünə imtahan verib, Moskvaya köçürdülər işini. Orada mən gördüm ki, çətin başa gələcək. Cavan, boy-buxunlu, qəşəng oğlan, rus qızları. Arabir mən, ya anası Moskvaya gedib, baş çəkirdik. Bir otaqda on nəfər qalırdılar...

Çıxıb gəldi, yenə öz gücünə imtahan verib bu dəfə Neft-Kimya Akademiyasına girdi–axşam. Gündüz işlədi. Nəqliyyat Nazirliyinin hesablama mərkəzində... Bir kərə onun işinə baş çəkməyə getdim. Elə bildirdim kompyüter cihazının qarşısında görəcəm. Rulonlar tökülmüş bir otaqdı. Kağız tozundan nəfəs almaq olmurdu. O, burada kağız doğrayırdı...

Bəlkə, bütün bunlar onu bezdirmiş, müəllimlərin, imkansızlığın cəngindən qurtarmaq üçün, özü "kənüllü" çıxıb getmişdi. Gedər, əsgər olar, cəbhəyə də aparsalar salamat qalar. Əynində əsgər geyimi, bəlkə sinəsində də orden-medal qayıdar. Institut, fəhləlik zillətindən biryolluq qurtarardı. Onun tayları istəniləni geyir, yeyir, kef çəkir. Altlarında xarici maşınlar. Eləcə bütün bunlar–gözəl

limuzin də, əla fransız kostyumu, gözəl köynəklər də onun kimi bir yar-yaraşlıq oğlanın könlüncə deyildimi?

Doğrudanmı, belə ola bilərdi? Bu səbəblər üzündən başını götürüb gedərdi. Nəticəsi də budur!

Universitet yataqxanaları arasından enən daş pilləkanla düşürəm. Bu pilləkan mənim yaddaşımda büsbütün qarla örtülmüş, ayaq qoyanda dizdən yuxarı batdığı bir boranlı-çənli yoxuş təkə ağarır: qupquru daşlardı, istidən yanar kösövə dönmüş, ilğim saçan səkilərdi.

Pilləkanın künc-bucağı zir-zibillə, xarici firma məhsulları etiketi, boşalmış sifonlar, dezodaran lüləkləri, tum çirtantı-qabıqları, hər növ əcnəbi zir-zibillə doludur. Divarlardan kanalizasiya axınları süzülər, üfunət yayıldı. İndi, almanlar oranı - yataqxanaları öhdələrinə götürüb, bütün kanalizasiya,–axıntı kəmərinə yenidən qurmuş, su da çəkmişlər. Pilləkanın hər qatında bir masacıq–dükən açılıb. Səkkiz yaşlıdan tutmuş səksən yaşacan, körpələr, qarlar alış-verişçiyə çevriliblər. Hər masanın üstə eyni məhsullar, araları da üçcə addım. Kartofdan tutmuş diş pastası, dodaq boya-ları, ətirlər–fransız və dünyanın hər ölkəsinin buraxdığı parfümer...

Bu uşağa şef gündə bir "şirvan" verir. Ayda otuz şirvan; Respublika Nazirlər Soveti sədrinin aylıq maaşından iki kərə artıq.

Domino düzür, nərd atır, oynayrlar. Uşaqlar pillərdə atılıb düşür. Yeni tikilmiş məscidin həyətinə dolanır. Dağlı balaları ilə qaçqın uşaqların davası da düşür. Bunlar guya yersizdilər. Gəlib bunların–dağlıların, bakılıların yerini dar eləyiblər. Ha vaxt gedəcəklər, şəhər təmizlənsin. Guya, qaçqınlar gətiriblər bu üfunəti, zir-zibili. Onlardan da qabaq bu şəhər beynəlmiləl zibil çəlləyi deyildimi?

– Necəsiniz?–deyib domino düzənlər, pilləkan səkisində çöküb baş-başa vermiş qaçqın kişilər qalxır, əl verir. Nə əllərində hey var, nə sifətlərində sifət. O kişi raykomda ikinci katib işləyirdi. Yaxşı kostyumlar geyərdi, sifəti al, kefi kök. İndi ikiqat bükülüb, yerindən qalxıb görüşməyə kirdar qalmayıb. Bu biri qalınqaş, qalınbiğ əbrəş oğlan kommunal təsərrüfat şöbəsinin müdiri idi. Sağ olsun, biz rayonda ev tikəndə kömək əli uzatmış, neçə kərə maşınla su daşdıb gətirmişdi. İndi köhnə göy "Jiquli"ni Yasamal bazarında, bazarın qabağında saxlayıb, aparmağa, daşımağa adam, sənişin, yük arayıb.

Hər biri rayonda, dağavar şəhərin arasında bir dağ təkidi. İndi ilk sorğuları bu olur:

– Necəsiniz!

– Hamı kimi.

– Ağlınız nə kəsir?

– Yaxşı olar.

– Doğrudan?

– Doğrudan. Ermənilərin özgə yolu yoxdur. Çıxıb getməlidirlər. Lissabon qərarından, sammitin üç prinsipindən sonra dünyanın Ermənistan–Azərbaycan münəqişəsi barədə rəyi bizim xeyrimizə kökündən dəyişmişdir. İndi ABŞ, Rusiya, Fransa başçılıq edəcək ATƏT-ə. Onlar da beynəlxalq qanunlara, bizim ərazi bütövlüyümüze əməl etdirəcəklər erməniləri.

– Yarı qayıdacaq?

– Mən əminəm.

– Sağ ol, kişi! Mənim umudum lapca qırılmışdı,–deyir kommunal şöbə müdiri.

Başlıcası sağlıqdır. Hər şey gəlib yerini alacaq. Evlər təzədən tikiləcək, şəhərlər, kəndlər əzəlkindən abad qurulacaq. Ötən müharibədə Kiyev, Varşava, Rostov yerlə yeksan olmuşdu. İndi gedin baxın! Beş dəfə özündənartıq tikilmiş böyümüşdür... Amma gedənlər, ölənlər qayıtmayacaq. – Qayıtmayacaq. Ölümdən qayıdış yoxdur.

Var! Ola bilməz cavan-pöhrə insan biryolluq yox olsun. Yox olsun, elə ki, indi Siz də bu sifətdə, bu kökdə Allaha şükür edəsiniz, ölməmişsiniz. Qalmağınızla da mənim balam kimi bu taleyə uğramamısınız. İt günündə yaşasanız da sağsınız, üstünlüyünüz də bundadır. Siz bu kişiye görə çox şükürlüsünüz. Bu kişi oğlunun ÖLÜM səbəblərini arayarkən, bütün insanlara çarə axtarır. Bəlkə, o, sevimli balasının ÖLÜM-ünü yüksək, bəşəri bir mənə ilə anlamaq niyyətindədir. Onu arayır. O, balasına aid olan ÖLÜM EHKAMI-nı qıra bilsə, deməli, bu ÖLÜM bütün bəşəri ÖLÜM DƏHŞƏTİ-ndən qurtarmaq yolunda bir müqəddəs qurbana çevriləcək. ÖLÜM ÇARƏSİ tapılacaq. Bu, təsəllidir, yoxsa gerçək?
– Yasamalda oturmusunuz, elə bilin Çinar kəhrizinin üstündəsiniz.
– Demə! Demə, qardaş, adam dəli olur!

Onuca istəyir, bu ayaqüstə sürünənlər. Gedək, orada ölək.
– XLOR! XLOR! XLOR! Mebel yağı, asiton! HƏŞƏRAT DƏRMANI!

Badımcan tağları, lobyə bitraq, ləkdən təzəcə dərilmiş keşniş, şüyüd, nanə, reyhan. Qapı-baca ətri, yenicə suvarılmış kərdilərdən qalxan qoxu, göy-göyərtili, bir-bitki təravəti. Peyvənd əriklərin balı damır. Xar tut, gilə, gilənar...

Yad-yabançı əlində ev-eşiyin, yurd-yuvan. Gecələr yuxuna girir, ağaclar, bağ-bostan, taxıl zəmiləri, sağmal inəklər, anaş toyuqlar, xəlbir dolu yumurta.

İlk qrad atəşlərindən biri qardaş–ata yurdunun arxa divarının yaxınlığında partladı. Divar cırıldı. Nə qədər ev dağıldı, parça-parça oldu kimi evində, kimi küçədə, kimi mətbəxində. Topuş kişinin qızı getdi. Məmməd müəllim elə yandı, qıpqırmızı kösöv oldu. Ağoğlan səmtdən gələn göy gurultusu tək uğultu qoparan mərmə, Şayaqdan atılan qrad bu an, bu dəqiqə sizin taxtapuşa düşəcək. Səhər obaşdan, axşam qaranlıqda yağdırıldılar. Ürəkqopmasına düşmüşdü uşaqlar.

Prezident idarəsində yığıncaqdı. Bir jurnalist sual verdi. Əzəlcə bu sualı eşitməzliyə qoydu Pənah Hüseynov, iclası o aparırdı–sədr, başqa başçılar. Jurnalist ayağa qalxıb, hamının eşidəcəyi tərzdə soruşdu:
– Öz təyyarələrimiz öz başımıza bomba salır. Bu nə olan işdir?

Ali baş komandan, respublika prezidenti Əbülfəz Əliyev Elçibəy qalxıb, o suala belə cavab verdi:
– Təyyarədə beş bomba olub. Üçünü salıb erməni mövqelərinə, ikisi qalıb, onlarla geri qayıdıb, yerə enə bilməzdi. Ona görə onları da atıb, hara gəldi.

Bir mərmə də bizim yenicə tikdiyimiz evin çəpəri yanında torpağa batıb, açılmadan qalmışdı; qonşunun eyvanı dağılmış, xəlbir içindəki sarı cücələrin bircəsinin burnu qanamamışdı.

Qoşun qaçdı, əliyalın əhalini orada qoyub, şəhərlərdə, kəndlərdə buraxıb, tərpendi Arazbasara, burda da bənd alıb toxdamadı. Hər bölgədə yerlilərdən könüllü batalyonlar düzəlmişdi. Şəhər, kəndlərimizin qoçaq oğlanları, əsgərlik görmüş cavanlar, ziyalılar, qulluqçular toplanmış, döyüşə girmişdilər. Daşbaşında vacib mövqelərdə dayanmışdı yerli hərbi batalyon. Ermənilərin hücumu ərəfəsində bütün bu yerli batalyonları buraxdılar. Silahlarını alıb, dedilər gedin işinizə. Əgər hər

şəhərdə, hər cəbhə bölgəsində könüllülər batalyonu qalsa idi, inan–deyirik indi biri-birimizə xeyirdə–şərdə–heç o şəhərlər alınmaz, ermənilərin qabağını eləcə həmin batalyonlar saxlardı...

Bacımgili Küfulyatağa enmişdilər. Bir də görürlər səhər obaşdan İncirli dərənin başından qoşun axışb gəlir. Deyirlər bəs ermənilərdir. Kəndə çaxnaşma düşür. Bir də baxırlar ki, bu gələn öz qoşunumuz, öz tankımız, topumuzdur...

Təpili otaqlar qaldı, hər cür mebel, gəbə-kilim, servizlər, soyuducu, televizor. Kimsə inanmırdı, axıracan gözləmişdilər. Silahsız, qoruncsuz əhalini çıxmağa da qoymurdular. Kimin əlində bir bağlama düyünçə görürdülər, özümüzün gözətçilərimiz qabağını kəsirdi: "Hara qaçırsan?" Habuki, özləri bu yolkəsənlərin hamıdan qabaq iynə-sapacan daşayıb, evlərində nə varsa–dəyərli-dəyersiz uzaqlaşdırmışdılar. Şəhərlə, torpaqla birlikdə milləti, arvad-uşağı da satmışdılar bu namusuzlar?! Belə alçaqlıq olardı mı?

– Son məqamda kimin yüp-yüngül, əli nəyə çatdısa götürüb çıxdı doğma ev-eşiyindən. Yurd-yuvası dağıldı insanın.

– Mərcanlının, Sultanlının neçə-neçə insanı Araz sularında batdı. Gəlinin körpəsini çay apardı əlindən alıb, özü ardınca getdi. Hər ikisi qərq oldu.

İri K-700 traktorla, maşınla keçdilər Arazı, o taya İrana çıxan çıxdı, çıxma bilməyən boğuldu...

"Cəbrayıl alındı, daha mən getməliyəm!"–dedi. O, heç ata yurdunu düz-əməlli görməmişdi. Amma axşam belə bildirdi. Ona görə, mən də deyirdim heç olmasa, öz yerimizə gedə, oralara apara idilər bunu, özü könüllü istədiyi halda. Bəlkə, bu hadisə də baş verməzdi.

Kür-külfətli töküblər Mil-Muğan düzlərinə, Saatlı, Biləsuvar. Vaqon evciklər, kəfən-çadırlar, yataqxana, klub, kitabxana küncələri. Eləsi var, haman bu tələbə yataqxanasının tualetində yaşayır. Çərləyir, dözmür. Nə qədər insan rəhmətə getdi qaçqınlıqda, yad, yabançı yerlərdə. Qəbir yeri də bir zaval olub. Muğanda ölünü basdırmağa yer qazırlar, su çıxır... O, dünyada bu yazıqları nə gözləyir!

Mən ÖLÜM sirrini arayır, ruhları haraylayıram. Yoxsa, qaçqın tayfasının çəkdiyi sitemlər yalnız bu dünyanın gerçəkliyi ilə ovunur?

Xankişi ilə oturmuşuq, yiyəsiz parkın sementlə şoturcasına suvanmış barısının yarımçıq hörgüsü üstə.

– Görünürsən,–deyir.

– İşim olur.

– Nə var, nə yox? –soruşur, əslində öyrənmək istəyir; qayıtmaq işi nə yerdədir?

– Çalışırlar. Mən belə güman edərim ki, sülh danışığı ilə erməniləri çıxara biləcəyik yerlərimizdən.

Dinmir, inanmır.

– Amma–deyirəm,–biz heç cür bu sayaq çıxarmaqla toxdaya bilmərik. Dəyən ziyan, verilən qurbanlar, onların intiqamı alınmalıdır.

– Heylədir!–deyir. O, bu andaca qisas almağa, Zilanlıdakı evi, camışları, qoyun-quzusu üçün ermənilərdən ödənc istəməyə gedər. Bu ödənci əlində silah qaytarmağa hünəri çatar.

İki qız, iki də yeniyetmə oğlan ötür. Qızların biri–yanlardan kəsik–köynək qanad çalır. O biri çolpa bir dar-düdük don geyib. Göbəyindən birçə qarış aşağı. Oğlanlar da qolları-köynəkləri yellənir,

gedirlər. Xankişinin keşiyini çəkdiyi ikimərtəbəli mülkün böyründən içəri qalxan daş pilləkana yönəlir, nə düşünülərsə, iki-üç pillə qalxıb, çərçivəsiz, pəncərə–oyuqdan içəri boylanırlar.

Xankişi buradan onları səsləyir:

– Ehey!–getmək istəyir ardlarınca.

– Olmaz?

– Yox!

– Niyə?–əslində: "İnsafın olsun, ay əmi. Qoy, girək içəri, işimiz var".

Qayıdıb gedirlər. Ovçular evinin başına sarı.

Xankişi başını bulayır, nə salardı bunları gərməşov dəyənəyinin altına, ola idilər Zilanlının örüşündə.

– Nə şərt qoyur ermənilər!

– Əslində, onlar heç bir şərt qoymur. Şərt odur ki, Dağlıq Qarabağ müstəqil dövlətdir. Özlərinə prezident də seçiblər. Azərbaycanı tanımır, onun şərtlərini də qəbul etmirlər.

– Bəs, onda bu sammit, Lissabon nədir?

– Onlar o zaman söz eşidəcəklər ki, bizim sözüümüzün, arxasında onlarınkindən güclü bir ordunun dayandığını bilsinlər. Söz boş şeydir, əgər arxasında güc yoxdursa.

– Həylədir!

– Şuşa-Laçın yolu qalsın onların əlində. Oradan gedib gələ bilsinlər. Mən buna razıyam. Qoy, bizim o altı rayonumuz ki, var, əzəlcə onları boşaltsınlar. Axı, sonradan tutduqları Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan, Qubadlı, Kəlbəcər Dağlıq Qarabağ deyil.

İstəmərdilər Dağlıq Qarabağı? Qalsın onlarda. Üstəlik tutduqları rayonları tərk etsinlər.

– Şuşa, Laçın qalsın onlara?

– İlk mərhələdə hə! Qoy, getsin bizim o altı rayonun əhalisi, yerləşsin öz yurd-yuvasında. Bunların başı nələr çəkib. İndi öz torpaqlarının qədrini bilər, ölər çıxmazlar. Bir də, Dağlıq Qarabağ onda yenə olacaq azərbaycanlıların əhatəsində–altı rayon qayıtsa. Bunun özü onları çəkindirəcək. İndiki şəraitdə, bizim altı rayonun Ermənistan qoşunlarının əlində olduğu tərzdə, danışmaq çətin-dir, nəinki həmin rayonlar bizim əlimizdə olsa, özümüz olsa q o torpaqlarda.

Ağlına batdı:

– Verərlər, boşaldarlarını?

– Əlbəttə. O yerlərin Dağlıq Qarabağa axı, heç qarışacağı yoxdur, əgər ərazi iddiası ilə yanaşırlarsa... Başlıcası Rusiyadır. O da əzəlki mövqeyindən fərqlənməkdə,–bizə yönəlməkdədir. Axır vaxtlar biz, prezident siyasəti dünyanın rəyini Azərbaycan xeyrinə yönəltməkdə, haqqı, həqiqəti görməkdədirlər. Məncən, bu ilin axırına yoluna qoyulur. Heç olmasa altı rayonun əhalisi qayıdar yerinə!

– Oğlandan nə xəbər var?–soruşuram. Xankişinin oğlu Füzuli bölgəsində, daxili qoşunlardadır.

– Gəlmişdi, getdi,–deyir. Oğlunun uşaqları, ailəsi Xankişinin öhdəsindədir. Onlar da bazarın qabağı, uçuq, "avariyni" binada yaşayırlar. Buradakı evin qənsərində dünən yük, yorğan-döşək vardı. Deyir, bacımuşaqlarını gətirdim, köçürdüm buraya.

– Lap yaxşı! Daş mülkdür. Damı var, pəncərəsinə sallofan çəksinlər, yaşamaq olar. Orada işıq var, ocağı da odunla qalamaq olar.

Baxır, baxdığını görmür; gözünün qabağına Yazılar düzü gəlir, Həkəri axır Yasamal ətəyindən.

– Xankişi!–deyirəm.–Bilirsən, mənim oğlum...

– Bəli, bilirəm. Allah rəhmət eləsin! –deyir. Özgəsi bu sözü deyəndə acıqlanıram. Onlar rəhməti sənin, mənim deməyimlə yox, Allahdan qazanıblar. Xankişiyə acığım tutmur.

– O, Yanşağda... vurulub.

– Eşitmişəm.

– Sən Kəlbəcərə bələd deyilsən? Olmusan oralarda?

– Xeyr. Bizə yaxındı, uzaq deyil. Amma gedə bilməmişəm. Oralıq işim olmayıb.

– İndi o kənd ermənilərin əlindədir. Gözləyirəm, elə ki, bizimkilər oranı azad etdilər, ermənilər çəkilib getdilər, mən Yanşağa yollanacam. Onun şəhid olduğu kəndi, yeri, son dəfə dolandığı torpaqları görmək istəyirəm.–Bu istəyimi Kəlbəcər ziyalı Şamilə də demişəm. Söz verib: Kəlbəcər alınanda mən özüm səni aparacam oraya. Həmin kəndə.

– Bilirsən nə istəyirəm? İstəyirəm... Onun...yıxıldığı yeri görəəm. Sonra... Keçəm ermənilərin qoşununa. Orada axtaram, soraqlayam. Yanşağda hansı hissə, hansı bölük olub. Onların arasında Yanşağda mövqedə hansı döyüşçülər, hansı snayper varmış... Budamı "beliyə liftçiki"dəndi, yoxsa, erməni nişançısı imiş. Onu tapmaq istəyirəm. Bəlkə, qorxar, qoymazlar tanıyam, üzə çıxmaqdan çəkinər. Onda söz verərəm ki, ona toxunmayacam. O, mənə lazımdır. Onu tapın. Soruşacam ondan: "Mənim oğlumu axırncı kərə diri gören sənsən. Gecə işıqla–nişan alan silahdan, onun qurğusundan sən onu görmüsən. Necə idi? Sən snayper silahının gözündə onu görüb, nişan alanda nə düşündün?–Boy-buxunlu oğlana nə yovuz hayfın gəlməyib, qıymısan?!".

Kimdən nə soruşursan, qəssabdan elə bil soruşursan: Qoyunu kəsəndə yazığın gəlmir? Onun sənəti, baş kəsməkdir. Bunun da elə. Hələ desən, gözəl, qəşəng, boy-buxunlusunu vuranda öyünür.

Boyu uca idi–bilirdi Almaz xanım:–Gödək olsa–dedi–bəlkə, dəyməzdi.

Xankişi də bunu anlayır, özü alçaqboydur, qıpq kimidir. Bu görünüşün snayper silahı önündə eyb yox, bir üstünlük olduğunu anlayır.

– Boyu–deyirəm–bircə qarış alçaq olsa, başında dəbilqə olsa, bəlkə nişana gəlməzdi. Güllə eləcə dəbilqəsinə dəyib çovuyardı.

Məscidin minarəsini tikib qaldırmağa başlayıblar. Oradan uğultu qopur. Aşağıda üzlük–daşları cilalayır, sonra ipə bağlayır, yalın başında mühərrik işə düşür. Yerdən minarəyəcən çəkilmiş kəndirlə daş yuxarı, ustanın ixtiyarına diklənir.

Şəhərdə adam oğurluğu artıb. Varlıların övladlarını aparır, əlli, yüz min dollar istəyirlər. Gətir ver, qaytaraq balanı.

Bu yaxınlarda belə bir hadisə baş vermişdi. Oğlanı oğurlayıb aparmış, atasına sifariş göndərmişdilər; əlli min dollar gətirsin. Kişi özündə nə varmış, qohum-qardaşdan olanı yığır, borc-xərc toplayır, deyilən yerə çatdırır. Oğlunu gətirib verirlər özünə.

Üstdən iki ay keçmiş oğlanı əsgərliyə aparırlar. Bir gün əsgər oğlan kazarmada bir zabit görür, oradaca tanıyır. Atasına zəng çalıb bildirir: "Məni aparan oğruları tapmışam. Gəl!"

Kişi bir neçə polis əməliyyatçısı ilə yollanırlar hərbi hissəyə. Alay komandirilə görüşüb, onu başa salırlar. Həmin zabiti gətirirlər. Aydın olur ki, özündən başqa iki zabit də belə işlərə girişibmişlər.

O, evimizin yolunu bizə yadlaşdırdı, qəbirstanı doğmalaşdırdı.

Bəyaz İran mərmərilə örtülmüş qəbirlərdə yüzlərlə igid uyuyur. Qəbirlər əklillər, gül çələngləri ilə bəzənib. Kollar əkilib. Kimin baş daşından sinəsinə, ayağınacan əlvan gözəklər, al-yaşıl qotazlar asılıb. Onların ömür hanası buradaca kəsilib. Hamısı bir boyda, bir biçimdə, cərgə ilə düzülüblər. Baş daşlarına yapışdırılmış ağ-qara, dördkünc lövhədən baxan cavanlar, yeniyetmələr onlara baş çəkməyə gələnləri gördükdə sevinirlər. Bizi salamlayır, doğma sanırlar.

Enişdə, üçüncü cərgədə 9-cu Sənsən. Bu sənsənmi, Məhəmməd? Qalın beton altında. Sənin oğul, yumruğu divar çatladan bədənin indi nə haldadır? Çoxu hərbi libasda, desant, tankçı, papaqlı, furajkalı, çinaryarpaq döyüşçü geyimində. Sənsə bircə yay köynəyində; yaxan açıq, açıq yaxandan boynunun çılpaq damarı görünür, üstü düpdüz vurulmuş, sıpsıx cod saçın... İyirmi dörd yaşında ərgən, gözəl oğlan. Bu yaşda, ömrün bunca şipşirin çağında, iki arşın torpağın altında. Doğulan günü ölən cavan, Tanrı gözəlləri beləmi aparır!

– Keç aşağıdan dayan!–dedi böyük xalası.–O da burdadı, bizimlədi. Onun ruhu burdadı. Bizim yanımızdadır indicə o.

Məzarıstanda əkilmiş kollar cücərib, güllər ləçəklənib, otlar qalxıb, sərvlər boy atıb. Bircə bunlar artmaz, boy-qəbirdəki tək qalar.

Daş barının o üzü açıq ambardır. Saysız-hesabsız iri, xırda mühərriklər, avio-hissələr, lakatr, radar cihazları, gəmi mexanizmləri qalıb qablaşdıqları tək, çöldə. Qiymətli avadanlıqdı bunlar. İllərdən bəri yağış, qar döyür, yiyəsi yoxdur. Bir vaxt zavoddan təptəzə buraxılmış yağlı, qutu içindəki avadanlıq, hərbi sursat, texnika hissələri tökülüb orada. Çürüyür... Ora da qəbirstanlıqdır, cihazlar məzarıstanıdır. Bəlkə, indi onun hansısa bir lakatr qurğusunda, bir təyyarə mühərrikində, bir raket bazasında işləyər, yaranardı. Bəlkə, burada, daş barının bu üzündə torpaq altında yatan şəhidlərin əlləri bu silaha -döyüş yarağına çatmadığından basılmış, məğlub olmuşdular. Qiyamət qopacaq. Bu oğlanlar qəbirlərdən qalxacaq. Oradakı mühərrikləri, dəzgahları, döyüş sursatını işə salacaq, yenidən yağlı üstünə gedəcək və daha ölməyəcəklər.

İri-gövdəli, saç-birçəyi çallaşmış molla "Yasin" oxuyur, əlini Məhəmmədin baş daşının üstünə qoyub. Sənsən! Bu sənsən? Axı, bu necə olub? Sənin taleyin niyə belə gətirdi? Hamı, hər birimiz qalırıq, yaşamağa, bu dünyadan hamıdan artıq ləzzət almağa səndin layiq. İndi gör!..

Əcəlin çağırışına qoşulmuşdu.

Qarlı-çovğunlu səhər onu məscidə götürmüşdülər. Yuyatda yuyucu onu soyundurmuş, bütün əsgər geyimi, şinelini qırağa qoymuş, özünə götürmüşdü. Oradaca oğlanın ciblərinə də baxmışdı. Köynəyin döş cibindən bir bükmə tapmışdı, açmışdı. Bu, avtomat gülləsi yuyucunu çaşdırmışdı. Guya, oğlan bu güllədən getmişdi. Alnının sümüyünü parçalamış snayper atəşi yox, bu açılmış güllə idi.

Yuyucu avtomat gülləsini üzdən biri-birinə çox bənzətədiyi şəhidin böyük qardaşına uzatmış, bu götürməmişdi. Gərək götürə idi. Heç olmasa onun Murovda səngərdə, döyüş mövqeyindən yadigar tək bir əsgər geyimini, bircə çinar yarpaq köynəyini götürə idi.

Biz ondan sonra onun hər hansı bir yadigarını qənşərdə saxlaya bilmirik. Sağlığında şəkli vurulmazdı divara, indi vardısı, divardan onun əksi asılmışdısa, elə bununca özü o deməkdi ki, bu qəşəng oğlan daha dünyada yoxdur, yaşamır. "Bu mənim taleyimdir" demişdi anasına. Həmin güllə

idimi onu Pirküşgüldən tərpedən, oradan Gorana, hərbi kazarmalara apararı, üç gün sonra qarda-boranda, əzəlcə, "Yol evi"nəcən avtobusda, sonra üstüaçıq maşınlarda Murovun başına, Yanşağa qaldıran?

Beləmi ayan olmuşdu ona öz taleyi? Bu nədir? Onu əcəl çəkib aparmışdı, yoxsa. Doğrudanmı ÖLÜM ANI hər kəsin alınına yazılmışdır?

Heç bir təsadüf yoxdur. Faciə baş verdikdən sonra görürsən. Onun qabağını almaq olarmış. Onu qurtarmaq, bunca ağır bədbaxtılığa yol verməmək olardı. Əfsus, basarat bağlanıb. İnanmamısan, bilsəydin bir iş baş verə bilər, qoymazdın, buraxmazdın. Özünü atardın ona atılan güllənin qabağına. Beşinci gün yox, ikicə gün qabaq çıxsa idin onun ardınca...

"Olacağa çarə yoxdur. Ölüm əlacsızdır. Əcəl yetdi, getməlisən, Allah belə istəyib".

Bütün faciələri, qətləri, kamsız getmiş cavanların nisgilini qoy Allahın boynuna.

Taleyilə barışıb. Torpağa uyuşan cəsəd, bizdən, sevdiyi bu şəhərdən, doymadığı dünyadan uzaqlaşıb, çıxıb getmişdir.

MƏNİ ÖLÜM DÜŞÜNDÜRÜR. Bir yar-yaraşılıq oğlanı ölümün varlığında arayıram. Ölüm sirrini anlamaq, doğma övladla görüşməkdən ötrü Axirət qapısına yönəlməkdəyəm.

"Günün xəbərləri" başlayır. Televizoru cərəyana qoşuruq. Ekranı masa yanında iki nəfər əyləşib. Biri yaşlı qadındı. Tutqun, qaş-qabaqlı. Gildən yapılmış, mərmərə-daşa köçməmiş anat-abidəyə bənzəri var. Kişi ondan sinli, arıq, quru, saç-birçəyi əprimiş..

"QADINLARINIZ ƏKİN YERİNİZDİR, GİRİN İSTƏDİYİNİZ KİMİ ƏKİN YERİNİZƏ". "Baqara" surəsi, 223-cü ayə.

Ağ-qara ekranı, alatoran otaqda əyləşmiş qadın danışır:

– O gün, gündüz oturmuşam yataq otağında. Bir də baxdım ki, dayanıb pəncərənin önündə. Həyətdə futbol oynayan uşaqlara baxır. İm-işiq bir kurtqa vardı əynində. Bir də baxdım, yox olub... Sən eşitmirsən, yatmış olursan. Hər gecə saat ikidə telefon zəng çalır. Qalxıb, gəlib dəstəyi götürürəm. Kimsə yoxdur, cavab gəlmir. Hər gecə saat ikidə telefon zəng çalır. Qaldırıram dəstəyi, onun nəfəsini duyuram dəstəkdən.

Ekrandakı kişi söyləyir:

– Bir qadın gəlmişdi işə, yanıma. Qaçqındı, yerlimizdir. Oğlundan şikayətləndi: içir, özünü pis aparır, bacısını söyür. Onunla neyləsin. Bir də qızına iş axtarırdı. Qızı Xızının uzaq bir kəndində müəllimədi. Onu şəhərə gətirmək istəyirdi. Bizim dərdimizdən xəbərdardı, təsəlli verdi. Sonra birdən dedi: "Müharibə yox, oyundu bu. Siz–məne dedi–Oğlunuzu qumara qoydunuz!" Bu nə deməkdir! Qumar nədir?

O dünyadakılarla bu dünyadakılar görüşəcəklər. Şəhərdən şəhərə, qitədən qitəyə, kənddən kəndə gedir kimi hər iki dünyanın sakinləri biri-birini arayacaq, soraq tutacaqlar. Bütün bu səfərlər hələ ki, birinin–ruhların imkanları ilə baş tutur. Bu yan, yer bəndələri onlara qoşula bilmir, görmür, əli çatmır. Budur illacsızlıq.

Cismanilərlə ruhların kütləvi "kommunikasiyası" tək-tək adamların başına gəlmiş hadisə, reanimatsiya mühitində müstəsna hal tək öyrənilməkdədir. Fəqət, insanlarla ruhların, Dünya ilə Axi-rətin ünsiyyəti ölüb, ölümdən qayıtmış "reanimatsiya subyektləri"nin yox, bütünlükdə hər kəsin çatdığı adi varlıq tərzinə çevrilməlidir. BUDUR BÖYÜK QURTULUŞ SON, ƏBƏDİ TAPINTI.

Mən onu görmək istəyirəm. Tək əyləşmişəm. O, qapıdan, eyvandan girsin içəri. Yaddaşdakı yox, onun özü gəlsin. Bircə an görünsün: "Ata! Mən sarıdan nigaran qalmayın!" desin.

Çuğundur, tütün tarlasıydı. İri-iri yarpaqlar bürümüş torpağın üstü ilə gedirdim. Arxadan kimse gəlirdi. Onun hənirini duyurdum. Yaxınlaşır, çatmaqda idi. O, mənim ardımca düşmüşdü. Çönüb geriye baxdım. O, başdan ayağa ağ tənzip, cunaya bələnmişdi, qolu-qıçı kipcə cuna içində idi. Yer in üstü ilə elə bil uçur, iri addımlarla, ayaqları torpağa dəymədən gəlirdi. Çatmağa azacıq qalırdı. Ayaq götürüb, qaçmağa başladım. İlişdim, arxasıqatda yıxıldım. Çatıb, sinəmə qondu. Cuna ilə sarınmış başı, sifətinin qurumu, cizgiləri bilinirdi.

– Sən kimsən?–soruşdum. Cavab vermədi. Gözləri görünməsə də, üzünü, başını bütünlüklə sarınmış cunadan onun doğma baxışlarını sezdim.

– Sən kimsən? Məndən nə istəyirsən?

Kosmonavtlara həsəd aparırıq. Biz hamımız kosmonavtıq. Yerdən baxanda ulduzlar necə görünürsə, ulduzlardan baxanda da Yer eləcə–göydə görünür. Bütün başqa səma cismləri tək Yer də havada, intəhasız məkandadır. Onun da altı, üstü hər yanı boşluqdur. Yer fəzada gəmi, biz də onun içində. Bütün başqa planetlər, səyyarələr tək bizim də marşrutumuz var, dolanır, öz oxumuz–orbitimizdən qopub, ayrı aləmlərə baş çəkə bilmirik.

Ruhlar buna qadirdilər. Ruh üçün zaman, məkan, məsafə əngəli yoxdur. Onlar istənilən yerə, Kainatın hər hansı qütbünə uça bilirlər. "İşıq sürəti" onlardan ötrü bizim yerüstü yerləşimizdən də adi haldır. Yəqin, işıq sürətindən daha yüksək, güclü imkanları var. İş bu sirri açmaqda, ruhların varlıq tərzini öyrənməyin başındadır.

"ZƏNN İSƏ HAQDAN BİR ŞEY DEYƏ BİLMƏZ".

"Nəcm" surəsi, 28-ci ayə.

İmişlidən o yana getmək çətinləşdi. Buracan da yollarda yüklü-yaplı maşınlar görünmüşdü, amma Beyləqana doğru yol büsbütün xıl-xızandı. Qoşqulu, qoşqusuz yük maşınları, üstündə arvad-uşaq, kül-külfət nəqliyyat gəlir, axışırdı. Minlərlə ailə, saysız-hesabsız Arazbar obaları hellənmişdi üzüaşağı. Yurd-yuvanı, ev-eşiyi buraxıb, kimin nəyə gücü çatmışdısa götürüb, yüklənib köçür, qaçırdılar. Sürü, mal-heyvan, qoyun-quzu yol boyu, çöllüklə hişlənib gedir, sir-sifətindən təlaş yağan insanlar baş götürüb ailəlikcə, ellikcə cəbhə zonasından qurtulmağa çalışırdı. İyirmi, otuz kilometr irəliddə, Horadiz, Bəhmənli torpaqlarında çarpışma gedir, erməni tankları gəlir, raket atəşləri yağırı. Əhmədbəyli–Dördyol ayrıcını topa tutmuşdu yağılar. Millət baş götürüb, erməni əlinə düşməməkdən ötrü aralanırdı.

Çöldə qalmış lafetin altında, arabanın böyüründə, yırtıq çadırdə çağasını əmizdirən, körpəsini yedirən qız-gəlin, qoca-qarı, ağbirçək qalmışdı döyükdə-döyükdə. Eləsi vardı, gedəcəyi yer yoxdu, buradan tərpendi, haraya üz tutsun, bilmir, anlamırdı.

Büsbütün tutulmuş yolda-axışan insan seli, nəqliyyata qarşı irəliləmək cəncəldi. Saatda bir kilometr getmək olmurdu. Motor qızmış, radiator qaynatmışdı.

Yolun qırağı, qoşqu altında beş-üç gəlin oturmuşdu. Onların şəklini çəkmək istədim. Foto aparatı görəndə, əzəlcə söz demədilər. Sonra biri gəldi, açıqlandı, üstümüzdə cumub, aparatı alıb yere çırpmaq istədi.

Ağır yüklü, avadanlıq təpələnmiş, bu təpənin də üstdə neçə qadın, qarı bənd almış "KAMAZ" ötdü. "Jiquli"nin pəncərəsindən, sürücü səmtdən əyilib, onu çəkmək istədim. Oradan gördülər, şığıyan maşının üstədən kişi-arvad qışqırdılar, əllərini oynadıb hədələdilər. Kamil mənə bildirdi: "Çəkməyin. İstəmirlər. Bunlar indi bilirsiniz nə haldadır? Nə desən törədərlər".

Huşları başdan çıxıb, dəli kökünə düşmüş bu insanlar qəzəbdən, hirsdən çınlayırdılar. Bunların başı nələr çəkmişdi. Kimi oğlunu, ərinə, qardaşını itirmiş, ev-eşiyi gözü qabağında dağılmış, olma-zin sitəmə, qəddarlığa tuş olmuşdular.

Yol büsbütün tutulmuşdu, daşib daşlanıb, çöllükdə pay-piyada gedir, uzaqlaşırdılar. Üzüyuxarı daha irəliləmək mümkün deyildi. Hətta dönmək, geri qayıtmaq da müşğüldü. Ola bilərdi axının arasında ilişəsən, gəlib keçən bir maşın, traktor vursun, lapca üstündən keçsin. Hər kəs başı ha-yında, kimdir kimi arayan.

Üç əsgər maşından düşüb, kəsdilər kişinin apardığı sürünün qabağını. Əzəlcə özünə nəse dedilər, sonra bir qoyun, daha sonra ikisini boyunlayıb atdılar maşının kuzovuna, sürüb getdilər. Kişi heç nə demədi. Hamısını yığıb aparsa idilər, neyləyəcəkdi.

"Cəbrayılı dünən ermənilər tutublar. İndi enişə, İmambağına irəliləməkdədirlər".

Beyləqan İcra Hakimiyyətində cavan sədr bunu çatdırdı bizə. Avqustun 23-ü idi. Həmin gündən bizimkinin quşu uçdu: "Cəbrayıl getdi. Daha mən qala bilmərəm".

OLMAQ, ÖLMƏK. Bu iki söz biri-birindən yalnız çevrənin ortasından keçən vətərlə ayrılır. Bu yaxınlıq hər iki hadisənin bir başlanğıcdan törəndiyindədir.

ÖLÜM ANI-nı yaşayanlar, canın cəsəddən ayrıldığını görənələr olmuşdur. Onlar ruhlarla qarşılaşmışlar. Lakin 5-10 dəqiqədən artıq çəkməyən azacıq səyahət onlara Axirət mənzərəsilə əməlli tanış olmağa imkan verməyib. Ölüb dirilənlər Axirət qapısından qayıtmışlar. Biryolluq gedib qayıtmayanlar ruhlara dönmüşlər. Onlar qoyub getdikləri Yer və insanlarla ünsiyyətə girə bilmirlər.

Ruhlar aləmində yaşayan necədir? Onların cismi varmı, nədir? Yemək-içməkləri nə sayaqdır? Onlar doğub törəyirlərmi? Sevgi, cinsi bulunma...

Paytaxtımız Bakının uçuq-söküklərində "avariyni" evlərdə, yeni-yeni əcnəbi avtomobillər, "Reno", "Dayvo", "Mercedes"lər şütüyən xiyabanlarda, metro lağımlarında, bazarlar civarında, aeroportda, vağzal kandarında comalaşmış, qarşılardakı masa-dükanlarda dünyanın neçə ölkəsinin nişanəsi cılvələnen bu adamları hansı aqibət gözləyirdi. Yaşlılar çərləyir, qırılır, gedirdi. Yurdsuzluq, didərginlik yoxsulların qismətidi.

Bu davada, qan-qada içində varlananlar vardı. Paytaxtın gözəgəlim yerlərində: Vorovski, Gənclik, Badamdarda padşah saraylarından ehtişamlı imarətlər ucalmaqda idi. Tərk olunmuş

kəndlərin, şəhərlərin variyətini mənimsəmiş, davadan küllü qazanc götürmüş, ağ günə çıxmışdılar. Bircəsinin nə özünün, nə övladının burnu qanamamışdı. Ürəklərində erməni–yağını alqışlayırdılar. Bircə soruşan yoxdu: Ay qurumsaq! Millət qan qusur, dərddən qovrulur, cırıq çadırlarda can verirlər. Hansı ürək, hansı pulla sən bu kaşanəni dikəltmisən? İçində ərəb mebeli, Çin servizi, saunası, lifti.

Orada qoyub gəldiyindən yüz artığını qazanıblar. Beləsi heç istəməz də sülh olsun, alınmış, verilmiş yurdlar, torpaqlar qaytarılsın. Onda hesab çəkiləcək, kimin kimliyi aydınlaşacaqdı. "Əməl dəftəri sağ əldən verilənlər..."

Bənövşə çay, Ağsu, Kürək çay indi də meyid axıdır. Azərbaycanın hər yerində yalnız Kəlbəcər hücumunun mirası olan qəbiristanlar törəndi. Çoxu qar uçqununda, sıldırım qayalarda qaldı. Abdulla Qurbani beş nəfərlik dəstəsilə otuz meyid çıxartdı Kürək çaydan, qarın, buzun altından.

Kürək çayda, yazbaşı ilinmiş suların qoynunda insan parçaları, baş, qol, bədən üzür. Qızıl xallı balıqların ağızının tamı dəyişib...

Aydan sınımış kürsünün yumşaq, qırmızı sövkənəcəyini qoyur eyvan qapısının astanasına; özünə yer düzəldib oturur. Mənsə öz yerimdə: sınıq qutu, dik-lövhəni onun ağızına qoyursan, üstə eyvanda atılıb qalmış, köşəsi çıxmış məxmər döşəkçə.

Göyün dərin qatları buludların arasından qaralır. Qəmər–ay gah görünür, gah itir.

- O nədir?
- Buluddur.
- Bəs o?
- Göydür.
- Mən oradan qorxuram.
- Göydür də. Onun nəyindən qorxursan?
- O, aydır?
- Aydır.
- Ay işıq salır hər yerə.
- Ayın işığı özünün deyil.
- Bəs kimindir?
- Günəşin, Yerə də, aya da işığı günəş verir.
- Aya da?
- Hə.
- Nə təhər?

Günəşin gecə vaxtı aya necə işıq saçdığı, indi harada olduğu görünmür. Doğrusu, bunu heç mən özüm də bilmirəm.

- Ay hanı?
- Girdi buluda. Bir azdan yenə görünəcək. Bulud keçir, elə keçir, elə bilirsən ay o sayaq iti gedir.

Buludlar yerə yaxındır.

- Bulud böyük parçadır. Yorğan-döşəkdən çox-çox böyükdür... Yazıq ay, əsə-əsə girdi buludun içinə. Əsə-əsə...
- Odur bax! Ay göründü... O biri ulduz var ha, o da gedir.

Yasamalda parlayan ulduzu biz axır vaxtlar görmüşük. Bir elənçik ulduz da bu yan, şimal eyvanımızdan görünürdü. Bu iki "obyekti" məhlə uşaqları tapmışdılar. Məhəmməd də axşamlar dostları ilə həyətdə həmin ulduzu izləyirdi. Cavanlar yığılıb baxırdılar. Anasına da həmin işıq cismi o, göstərmişdi. Onu biz "gəlmə" zənn edirdik. Axşamlar şimal, cənub eyvanlarından müəllimə ilə onları arayır, izləyirdik.

Kainatda heç bir ulduz cızığından çıxmır. Milyon il qabaq necə idisə, bu axşam da hamanca—öz çevrəsində çırpınır. Bu iki cisim yerə çox yaxındı. Yasamal təpəsinin üstündə dayanıb, elə bil yeri güdür. Gur işıq saçır, gecəyarısı aralanır, yox olurdu. Onun işığı intəhaslıqdakı ulduzlarınkı tək "ölü" yox, canlıydı. Əl ilə düzəldilənə bənzəyirdi: işığı gah artır, şölələnir, gah azalırdı. Bəlkə, səmada yüzlərlə, minlərlə süni peyk stansiyalardan biriydi, təxribat, kəşfiyyat cihazı da ola bilərdi.

Mən bundan bir yazı yazıb, qəzetdə çap elədim. Astro-fizika institutunu, akademiyanı bu işə baş qoşmağa, Yasamal üzərində görünən parıltının nə olduğunu aydınlaşdırmağa çağırdım. Onlardan səs çıxmadı.

Televizor qoşulmuşdu, "Günün xəbərləri" verilirdi. Ekranı görünən müəllimə ərinə danışdı: – Bir qadını şəhərdən götürüb aparıblar. Həmin cihazın içərisinə gətiriblər. Qadın özü başına gələnəri söyləyirmiş. Orada bir çox tanışları görüb. Qaqarın, Bülbül də onların arasında imiş. Deyib ki, qadın, bir qəşəng də oğlan vardı. Əsgərmiş. Deyirmiş:

"Mənim anam Yasamalda, 13-cü məktəbdə müəllimədir. Atam redaktordur".

Kişi dünən gördüyü vəqəni söyləməyə başladı:

– Məni qıraq bir evə gətirdilər. İçəri girdim. Otağın başında biri birindən aralı iki əsgər çarpayısı qoyulmuşdu. Birindən sənın qardaşın qalxdı, o birində o idi. Hər ikisi trusik-maykada, çıpaq. Mənim çaşdığımı görüb, eləcə baxışı ilə anladı sənın zavod direktoru qardaşın. Axı, Məhəmməd onun zavodunda fəhlə sayılırdı. Bildirdi ki, biz gedib tapmışıq, saxlamışıq burada. Neçə müddətdir bu evdə qalır. Yoluna qoyarıq, fərari sayılmaz, heç nə olmaz".

"Fələklər yandı ahımdan"... İlahi şairin anadan olduğundan 500 il keçmiş onun doğulub öldüyü ölkəyə gəlmişdik. Uşaqkən gördüyüm, göylərin qara yaxasından şölə saçan ulduzları, kahkaşanı, Məkkə yolunu bizim yerlərdə bir daha görə bilmirdim. Gümanım gəldi ki, Cənub ölkələrində, İranda, İraqda, Ərəbistanda göy gecələr ulduzla dolu olmalı, ehtişamı ilə görünməlidir.

Bağdadda, Əl-Mənsur otelinin üst qatlarında, qaldığım otağın kiçik eyvanına çıxıb baxırdım.

Qonaq evinin həyəti füsunkar gözəllik içində idi. Gömgöy üzgü gölünü palmalar, uca xurma ağacları araya almışdı. Kollar, çəmənlər, güllüklər ətir saçdı. Ağacların arasında yanan fanarlardan ziyalar süzülürdü. Dəclə boyu yüksəkdə yanan çil-çıraqdan suyun üzünə parıltılar düşür, körpülər çıraqbanlıq içində görsənirdi. Qəsri Şirindən ta Bağdad həndəvərinədək günəşin qızmar istisindən alışıb yanan bomboz düzlər, dəmyələrin ürəksıxan acısını Dəclə Fərat qovuşduğu yuyub aparırdı. Lələk-budaqları ucaboy indus qadınların saçlarına bənzər xurma ağacları insanı dartır, ucaldırdı. Dəclənin səssiz axan suları, işıqlı bağça, mavi səthi cilvələnən göl, qədim əfsanələr, nağıllar yurdu sehlə doluydu.

Bütün bu gözəlliklə mən onun üstə göyü görmək istəyirdim. Bağdad üzərinə gərilməmiş qapqara göydə ulduzlar çəmənzarını, bürclər silsiləsini arayırdım. Yerın bunca gözəlliyi üstə səma... tut-

qun, ulduzlar solğundu. Görünür, bu yerlərdə də atmosfer korlanmış, göyün qabağını çirkab pərdəsi kəsmişdi... Bir də...

Dəclə üzərində, lap yaxında, səbət içində fanar tək bir cismin yandığını gördüm. O, bütün ulduzlardan şöləliydi. Lapca yaxında dayanmışdı. Sonra tərpendi və üz tutub getməyə başladı. Getdi və batdı.

Bu səfərdən sonra Misir-Qahirə, Nil üzərini gördüm. İskəndəriyyədə dəniz üzərində qara qanad açmış gecənin səmasında aradım. İstanbul, Tehran göylərində də həmin işıq-cisimlə qarşılaşdı gözlərim. O idi. Haradan çıxdığı bilinməsə də, harada batdığı açıqca görünürdü. Gedir, qövs halında dolanır, uzaqlaşır, işığı iynəgözəncə azalır və itirdi. Yalnız Yasamal göyündə zənn etdiyimiz işıqlı cisim-burada, Cənub üzərində də eləcə yaxınmış. Şubanı üstə dayandığı halda Bağdad və Qahirədə də görünürdü...

İndi, Aydanla eyvanda oturub baxdığımız anlarda həmin ulduz səbət içində yanır, aydan xeyli yaxında işıq saçır, közərirdi. Badamdarda civə işıqları çevrələmə parlayan aerodroma bir vertolyot yönəlsə, pəncərə-pəncərəyə ötüb, onun içərisini görə bilərdi.

Aydan "boşqabı" görürdü. Ona başa saldım:

- O da gedir. Ay tək o da batacaq.
- Harada batacaq? Dənizdə?
- Yox. Dənizdən yuxarı, Heybət dərəsində.

Bu yay Bakıda ağcaqanad çoxalıb. Həndəvərdə dolaşır, dinclik vermir, sancır. Eyvanda Aydanın qıçlarını yedi. Bu ilki ağcaqanadlar ötənkilərinə görə cansızdır, öldürürsən, qanları çıxmır, qabıq təkidlər, sancmaqları da üzəndir. Görünür, başlıca yemi insan qanı olan bu həşərat da örüş-süzləmişdi.

Vızıldaşır, otağa dolsalar, səhərədək qoymayacaqlar yataq.

- Baba! Ağcaqanadları da Allah yaradıb?
- Hə.
- Bizi də?
- Hə.
- Bakıda bir belə adam var. Bunların da hamısını Allah yaradıb?
- Hə!
- Allah yorulmur?

Aydanın balaca bacısı Fərəhlə eyvana çıxmışdı. Bunun dili hələ yaxşı açılmayıb. Sözləri əngində əzə-əzə söyləyir. Guya, çörək yeyəndə tikəni çeynəyib ötürdüyn tək, sözləri də ağızında yoğurmalısən.

- Quxunda göyküyə vay!
- Nə?
- Göygül!
- O nədir?
- Si-çan! Göy-gül!
- Hə-ə-ə, kərtənkələ!
- Hə. Sən onu öldürərsən?
- Öldürərəm.
- Payar olacağ! Böyük payar olacağ!

Bizim mənzilimiz böcəklər oylağıdır. Elə ki, ailə-ikinəfərlik cəmiyyət çəkilir, gecəyarısından hamamxanada, mətbəxdə özgə canlılar üzə çıxır. Mətbəxin divarı dibindən, yarıqdan kərtənkələ də gəlir. Gecə Fərəh nənəsinə qoşulub, mətbəxə gedəndə, işığı yandıranda görmüşdü. Müəllimə qalmışdı onu necə öldürsün. Bir kərə mən bir sısqasını quyruğundan tutub, eyvandan atdım həyəte. Öldürməyə əlim gəlmədi. Ölüm ölümdür, nə fərqi var insan olsun, ya böcək. Qatil olursan.

Avgustun 21-i gecə. Aydanın və Fərəhin anası ilə oturmuşuq eyvanda. O, sənətsünasdır, amma həkimdən az bilmir: hansı xəstəlik hansı fəsadlar törədir, dərmanı nədir, insan sağlamlığı üçün nə yemək, nə yeməmək; dünyada baş vermiş, baş verə biləcək vəqielər barədə onun ayıq-sayıq düşünməyi var.

Aytən söylədi:

– Bizim tələbə yoldaşımız qızın başına belə bir iş gəlmişdi: "Keserovo seçenye". Ürəyi xəstə imiş. Bilməyiblər, narkoz veriblər. Ürəyi dayanıb. Qız danışdı: "Ölmüşdüm, həkimin səsini eşidirdim: "Mən Raufa nə cavab verəcəm?!"–deyib cərrah çırpınırdı:

"Bu necə oldu öldü? Mən Raufun üzünə necə çixacam?! Nə olur-olsun qaytarmalıyıq!"

Rauf gəlinin qayınatası, həkim Zəkiyevin dostu imiş. Həkimlərin necə çalışdığını, səslərini-danışığı eşidirmiş. Bədəninə ayrılıb eşidirmiş. "Elektro-şok!"–qışqırır cərrah. Bununla dayanmış ürəyi işə salır. Qızı ölümdən qurtarırlar.

Aytənin bu söhbəti mənə tanış gəldi. Sonra o, əmisinin ürəyində necə operasiya apardıqlarını, onun klinik ölümünü, necə dirildiyini söylədi.

Şubanı dağının üstündə dayanmışdı. Dağın alçaq zirvəsilə arası beş-altı arşındı. Bəyaz, sopsolğun çevrədə bircə şüa yoxdu. On dörd gecəlik ay boyda, azacıq ondan böyükdü. Ay dünən harada idi; bir dilim sineyvaz qovununa bənzəyirdi. Dağın üstə dayanan bütöv aydı, onun tək şüasızdı. Od-alov nişanəsi yoxdu. Eşikdə sərin külək başlamışdı. Açıq pəncərəyə tor tutacaqdım, ağcaqanadlar içəri doluşmasın. Hava sərin, küləkli olduğundan pərdəni asmadım. Şubanı üstə görünən, sezilməz bir tərpanişlə dağ gədiyinə enən–Günəşdi. Aləmi yandırıb yaxan Gün buz parçası tək soyuqdu. Eşikdə əsən sərin külək elə bil ondan qopub gəlirdi. Günəşi heç vaxt belə görməmişdim.

Batmış kəhrizlərin qırx arşın dərin quyularına düşür, zülmət lağımlarda dolanırdılar. Çöl göyərçinlərini yeraltı yuvalarda tutur, gətirib ocaq qalayıb, şişə çəkir, ləzzətlə yeyirdilər. İndi altmış yeddi yaşlı olan o uşaqsız kəhriz lağımlarına ona görə düşür, qorxulu quyulara enirdi ki, oradan gətirdiyi soraqla anasına sübut etsin: "Yerin altında cənnət, cəhənnəm yoxdur. Özüm görmüşəm. Şıxoğlu sənə mələklərini tutub, şişə çəkib yedi". Ana qəlbini təlaş alırdı: "Lağımlara girmisən?! Bala, bəs, qorxmursan, birdən su açılı, səni alıb apara, çırpıb daş-bivara tikə-tikə eliyərdi?"

Çərpələng düzəldirdi indi yaşlı altmışı keçmiş, onda on yaşlı cocuq-bala. Çərpələngin gövdəsi rəsm dəftərinin qalın varağı, qabırğaları qarğı ciliyi, xəmirlə yapışdırırdılar. Çərpələngin uçmağı–ananın "Zinger" tikiş maşınının qutusundan oğurlanmış sap-tağalaq. Quyruğu...

İranda qan düşmüşdü. Tehran hakimiyyəti Azərbaycan Cümhuriyyətini dağıtmış, yüzlərlə inqilabçını, mücahidi boğazından asmış, zindanlara salmışdı. Başını götürüb qaça bilən Arazı keçmiş, bu yana, bizim ellərə gəlib çıxmışdılar. Xeyli yaralı vardı. Onların yaralarından açılmış, dəyişilmiş sar-

ğıları yaldakı xəstəxananın barısından bu üzə atırdılar. Bu qanlı bint-sarğılardan seçib, təmizləyib çərpələnglərə quyruq bağlayır, yenidən Araza doğru buraxırdılar.

"Göydə heç bir mələk-zad yoxdur,—deyirdi uşaq anasına—Mənim çərpələngim lap göyün yeddinci qatına qalxmışdı".

Bəlkə yeri-yurdu bilinməz Allah-talanın özü görünəcəkdi. Bütün aləmlərin hökmdarı yüz iyirmi dörd min elçi göndərməklə də Yer obasında düzlük yaranmadığını görüb, birbaşa özü bu şiltaq küreni idarə edəcəkdi.

YENƏ HƏMİN SUAL QARŞISINDA. Qalxıb gedib mətbəxdən özünə çay süzüb gətirirsən, dincəlirsən, taxtda uzanırsan. Bunlar sənsən. Varsan dirisən. Amma bir an çatacaq, sən olmayacaqsan. Məhv olacaqsan. Məhv olacaqsan?!

ÖLÜM XOFU yenə də insanlığı xırpalamaqda, yaranandan beynində qovzanan sual, qorxulu sorğu baş qaldırmaqdadır.

Kiməsə proqnoz verə bilmir. Münəccimlərin, baxıcıların, falçıların söylədikləri də toxdamırlar. Birdən elə bir qəza baş verdi ki, Yer kürəsi bütünlüklə dağıldı. Bütün insanlıq puçluğa gömüldü. Bir insanın ölüb, yox olduğutək bütün bəşər, yer üzündəki bütün canlı, bütün varlıq yox oldu. Bunun belə olacağı, belə olmayacağı ilə tən gələr.

Mənim aradığım budur: **ÖLÜMSÜZLÜK ELÇİLƏRİ—RUHLAR!**

Murad soruşur:

- Allah-baba hardadır?
- Allahın yeri bilinmir—deyirəm. "Nə insdir, nə cins. Nə doğur, nə törədir. Nə yeyir, nə içir",—bunları söyləmirəm, uşağın Allaha yazığı gələr.
- Adam necə olur... ölür? Güllə dəyir, qoluna, qıçına?
- Qoluna, qıçına dəysə, ölməyə də bilər. Amma bura—ürəyinə dəysə ölər. Bir də başına...
- Başına dəyəndə niyə ölür?
- Başın içinə girir güllə. Beyini dağıdır. İnsan beyinsiz yaşaya bilməz.
- Məhəmmədin başına dəymişdi, güllə?
- Hə. Alnına. Alnının sağ yanına.
- Öləndən sonra necə olur? Basdırırlar. Qalır torpağın altında. Əti...—uşaq biləyinin ətini dartışdırır—əti çürüyür orada? Torpağa qarışır...gedir.
- Yox. Bir vaxt hamı diriləcək. Ona "Qiyamət günü" deyirlər.
- Hamı?
- Hamı.
- Biz də öləcəyik, sonra diriləcəyik?
- Hamı. Siz də.
- Allah dirildəcək hamını, bizi? Bəs Allah harda olur?

Bu suala Orxan cavab verir:

- Allah havadır!—Allahı o, axşam qaranlığında eyvanda görür.

İsa peyğəmbər kütlənin tələbiylə çarmıxa çəkilir, ölür. Arımafeyadan varlı, zəngin Yusif hakim Ponti Pilatın yanına gəlir. Ondən icazə alıb cavan peyğəmbərin cəsədini çarmıxdan endirir. Təmiz kətana bükür və qayada çapdığı qəbrə qoyur. Ağzını iri bir daşla qapayıb çıxıb gedir. Peyğəmbər beşinci–cümə günü çarmıxda can vermişdi. Şənbə, bazar keçir– o günlər iş görmək günahdı. Birinci–Duz günü Mariya Maqdalina Yakovun anası Mariya ilə gorgaha gəlirlər. İsanın cəsədinə yağ çəksinlər. Yolda ikən düşünlər: qəbrin qapısına qapanmış ağır qaya parçasını necə götürəcəklər. Gücləri çatmayacaq.

Gəlib görürlər, İsanın qəbrini qapamış ağır qaya qırağa götürülüb, bu daşın üstündə bir kimşə oturub. O, şimşək tək parlaq, qar tək bəyazmış. Soruşub: "Siz kimi axtarırsınız?" Övrətlər baxıblar, İsa qəbirdə yoxdur: "İsanı"–deyirlər. Zağanın ağzında daş üstə oturmuş mələk söyləyir: "Siz dirini ölülərin arasında axtarırsınız. O yoxdur. O dirildi və getdi. Qorxmayın, yaxın gəlin. Onun uzandığı yerə baxın. O yoxdur. Cəld olun, yubanmayın, gedin. İsanın şagirdlərinə deyir: "O dirilmişdir. Sizi Qalileyada gözləyəcəkdir. Onu orada görərsiniz. "Yevangilə", s-64.

Geri dönərkən İsa özü Mariyağilin gözünə görünür və onlara tapşırır: "Onu Qalileyada gözləsinlər".

Daha bir əhvalat baş verir. Dirilmiş İsa peyğəmbər kənd yolunda bir neçə kişiylə qarşılaşır. Onlar da belə güman edirlər ki, bu İsa yox, onun ruhudur. Onda İsa onlara deyir: Yemək varınızdırmı? Çıxarıb ortaya yemək qoyurlar. İsa da onlar tək yeməyə başlayır: "Mən ruh deyiləm, canlıyam. Görürsünüzmü, sizin kimi yeyirəm. Bu mənim əlim, bu qolum. Sizin kimi..."

Keçmiş peyğəmbərlərin heç biri, nə də Məhəmməd ruh deyil. Canlı insan-cismdirlər. Qiyamət günü yenidən yaranan, ölüb torpağın altında yatan canlı insanların özüdür. Ruh deyil, cəsəddir– bir vaxt diriylən necəydilərsə, eləcə ətli-qanlı, sümüklü adamlardır. Cənnət, cəhənnəm bu dünyada ömür sürmüş, ölmüş mərhumlardan dirilib, o dünyada öz əməlinə yaşamasıdır. Yalnız mələkləri Allahın cismsiz yaratdığı anlaşılır.

BİZİM AXTARDIĞIMIZ ALLAHIN CİSMSİZ YARATDIĞI MƏLƏK-RUHLAR DEYİL, ONUN XƏLQ ETDİYİ İNSANLARIN RUHUDUR!

Peyğəmbərlər ruhlardan gerçək bir soruq versə idilər, insanın əbədiyyə, Cənnət, Cəhənnəm aləminə inamı daha güclü olardı.

SSRİ vaxtı–sovet dövrü səfərə çıxmışdım. Türkiyəyə oradansa Misirə yollanacaqdıq. Dolların dəyəri sovet pulu ilə 1\$–94 qəpikdi.

Turist dəstəsi SSRİ-nin ayrı-ayrı şəhərlərindən toplanmışdı. Çoxu Kiyevdən, Moskvadandı. Sənəddə, pasportda adları, soyadları rus, ukrayın göstərilə də, əksərinin yəhudi olduğu aydıdı. Bu millətin adamları ilə Pisunda, Yalta, Peredelkində qarşılaşmışam. Haradan desən oradan soruq verirlər. Davranış, söz-söhbətlərilə seçilirlər. Ağıllı, mehriban, istiqanlıdılar. Böyük şəxsiyyətlər yetirmiş bu millət bilmirsən nədən əslini danır. Polşada polyak, Fransada fransız, Rusiyada rus olur. Yalnız nasizmin təcibi deyil, ondan çox-çox qabaqlar da onları sıxışdırıblar, əzab veriblər. Niyə?

Uşaqkən, Bakının adı çəkildə qorxurduq. Kənddən Bakıya gedib gələnlər söyləyirdi: Bakıda cuhudlar yaşayır. Onlar öz bayramlarında insan qanından xörək bişirirlər. Uşaqları oğurlayır, so-yundurub teştin içinə qoyur, iynələr batırır, qanını süzür, bu qandan xəmirə qatırlar. Yeyirlər.

Kafkanın "İslah düşərgəsində" hekayəsində dəhşətli bir mənzərə göstərilmişdir. Orada əsgərə buna bənzər cəza verirlər, Kafka da, Erenburq, Sveyq, Remark, Landau, Eynşteyn—hamısı yəhudidir. Marks, Engels də onlardandır. Kommunizmlə semitizmin bənzəri aşkardır...

"Seçilmiş millət" adlanır onlar "Tövrat"da, "İncil"də, "Quran"da da . "Quran"da onların pisinə ayələr olsa da, dəyərləndirilir də. Hətta bildirirlər ki, Məhəmməd adlı bir peyğəmbərin gəlişini də öncə yəhudilər söyləyib, onların qədim kitablarında—"Tovrat"da, "İncil"də buna işarə var. Büsbütün savadsız olan Məhəmmədin din tarixlərini bilməsi, peyğəmbərlər barədə ayələr də onu göstərir; öyrənmiş, şifahi savad almışdır. Deyilənə görə, aylarla, illərlə karvanbaşı tək səfərə çıxanda, Suriya və Mədinəyə yollananda orada Məhəmmədi yəhudilər bilikləndirmişlər. Misir prezidenti Ənvər Sadat İsrailin başçısı Rabinlə məşhur Kemp-Devitdə barışıq sazişi bağlayanda hər ikisi məmnun olub bildirdilər ki, onlar əmioğludurlar. Məhəmməd peyğəmbərin İbrahim-Avraam soyundan törəndiyini deyən ayələr də bunu açıqlayır.

İsa peyğəmbər şagirdlərini bir məclisə toplayır. Hər biri damarını deşib, öz qanından boşqaba axıdır. Sonra çörəklərini həmin qana batırıb yeyirlər.

İsa deyir: "Ən yeməli xörək mənim ətim, ən içməli içki mənim qanımdır".

İstanbulda körfəz gəzintisində çıxacaqdıq. Yaxında kiçik körpüyə bağlanmış gəmini yır-yığış edirdilər. Gözəl hava vardı. Körfəz sularının sərini, günəş ılıntısı, körpü meydançasında, kafedə çay, qəhvə verirdilər. Ağappaq-plastik masa, bəmbəyaz oturacaqlar qoyulmuşdu. Əyləşib, körfəzin ayırdığı, uzaqlarda qaralan Asiya ətklərinə, asma körpüyə baxırdıq. Bunca ağırlığa tab gətirən körpü elə bil üstündən ötən nəqliyyatın altında uçunurdu. Bu yurd, sular, qəhvəni gətirən oğlan mənə öz ölkəm tək doğma gəlirdi. Altından gəmilərin üzdüyü, üstədən Asiyadan Avropaya, Avropadan Asiyaya avtoların şütüdüyü körpü saz tellərindən hörülmüşdü, xəfifcə çalınırdı. Dənizləri qovuşduran, qitələri çataşdıran boğaz Avropanın abad imarətlər tikilmiş ormanlı yamaqları, Asiyanın quraq, yoxsul sahilləri arasında dəbərir, "Buynuz"a yönələn ölgün sulardan asudə, canlı görünürdü.

Dəstəməzdə bir neçə də qadın vardı. İncəsənət, fəlsəfə aləmindəndilər. Moskva, Kiyev intellekt mühitinin qoxusu gəlirdi. Bu ovqat yamyaşıl Boğazın reyhan ətri saçan havasına bir yabançılıq gətirsə də, onlar da özlərini buraya yaxın sanırdılar. Türkiyə tarixən yəhudilərlə ünsiyyətdə olmuş, onlara köməyini əsirgəməmişdi. Osmanlı milləti, Anadolu torpağı antisemit deyil.

Xanımlar ağ etilən qoltuqlarda əyləşib, söhbət edirdilər. Gedəcəyimiz Misirdən, onun qədim mədəniyyəti—Gizi, Sfinks, ehramlar, yeraltı su ambarları barədə elə danışirdilər, elə bil onları bunlar yaratmışdılar. Cəddi-babalarını əsir-yesir kökündə saxlayan, incidən Firoun diyarına Musa övladları nə əcəb belə həvəslə yollanır, ulularının acılar yediyi ölkəyə intiqam ovqatındansa, dostyana gedirdilər.

Yəhudilərin ağıllı olduğuna şübhə yox. Bunun özge dəlilə yer qoymadığı halda, semitlərin "seçilmiş millət" olduğunu kitablarında Allah-a isnad etmələri bir az gopdur. Gop və yalan bunca geniş düşüncəli səmimi millətin nəyinə gərəkdir? Yoxsa, aləmləri qavramaq istəyi yalan və uydurmanın törətdiyi xülyalarla ovunur.

Misir hələ uzaqda idi. Burada, "öz Türkiyəmizdə" mən onları sınamaq istədim. Öncə sənətdən, ədəbiyyatdan söz saldım. Qadınların biri sənətsünaslıq doktoru, o biri uşaq ədəbiyyatı bilicisiydi. Boy-buxunlu, iri, alagöz kişisə Kiyev universitetinin professoru. Görünür, onlar da biz–azərbaycanlıları kökümüzədən tanıyırdılar. Burada–türk yurdunda mənim ərkyana davranmağımı da qışqanmır, əksinə elə bil mənim təmsalımda tarixi yaxınlığı bir daha duymaq istəyirdilər. Yaxınlaşıb onlarla bir masa arxasında əyləşdiyimdən də əsla darılmadılar.

Dedim:

– Rus ədəbiyyatında sənət baxımından yeni bir şey yoxdur. Rus romanları fransız romanlarından mənimsənilmişdir.

Razılaşan təkisi oldular. Rusu danmaq fəndim nə qədər ruslaşmış olsalar da, onların yəhudi xislətini faş edirdi. Ardınca söylədim:

– Amma Tolstoy, Dostoyevski həmin forma, üsullardan bəhrələnib, elə xarakterlər, rus surətləri yaratmışlar ki, bu, orijinallığa bərabərdir.

Dünən gecə İstanbulun bir restoranında şam edirdik. Şou-tamaşa göstərilir, bir qız oynayırdı. Bu qız striptiz tərzdə çıpaqlanmışdı. Rəqqasədənsə kinq-boks savaşı bənzəyən, cantaraq, sağrı və budları möhkəm, qara buğdayı bir vücuddu. O, səhnədən salona uzanmış körpüçüklə oynaya-oynaya gəlir, yeyib içən qonaqların arasına yönəlirdi. Görünür, məclisin ən gözəl kişisini, supermen arayırdı, onunla rəqs etsin. Bizə yaxınlaşırdı. Mənə doğru yönəldi, yerimdən qımzandım. Böyrümdən keçib, kiyevli professorun önündə oynadı, onu qaldırdı. Ucaboy, yaraşlıq, alagöz professor qalxıb, onunla qoşalaşdı. Elə oynayan deyildi, guya başıqışığı da bir məziyyətdi.

Professordan gecədən yanıqlıydım. Çoxdan bəri bunlardan sormağım istədiyim bir sualın anı yetişdiyindən söylədim:

– Konfutsi bizdən üç min il keçmişdə yaşamışdır. Eramızdan qabaq X yüz il. Onun kimliyi, yaşayışı barədə məlumat var. Homer, Aristotel, Sokrat, İsa peyğəmbərdən qabaq yaşasalar da, onların da taleyi bəllidir. Məhəmməd peyğəmbərlə İsanı altı yüz il ayırır. Məhəmmədin də yaşayışı, ölümü bütöyün aydındır. Amma eramızın birinci yüzilliyində İsanın doğuluşundan ölümünədək bütün əfsanəyə çevrilmişdir. Cəmi 2000 əvvəl yaşayıb-uzaq deyil. Belə isə, niyə onun doğuluşu və ölümü barədə bir məlumat yoxdur?

– Bu, mənim sahəm deyil,–dedi professor.–Siz elə sual verirsiniz, ona professional teoloqlar da cavab tapa bilməzlər.

Dini kitablarda, İncil, "Əhd-cədid"də bakirə Məryəmin ilahi nütfədən mayalandığı göstərilir.

Göydən gələn mələk-Cəbrayıl ruhdurmu? Onun gətirdiyi nütfə erkək -kişi cismindədir, yoxsa ruh-nütfəsidir?

"Məhrəm yerini qorumuş olan İmran qızı Məryəm də bir nümunədir. Onun məhrəm yerinə ruhu-muzdan üfürmüşük". "Təhrim" surəsi, 12-ci ayə.

İsanı Allahın oğlu sanıblar. O, özü də Allahı "Ata" çağırır. Allah doğmur, törətmir, onun heç bir övladı yoxdur. Bütöyün bəşəriyyətdir Tanrının yaratdığı. Doğmayan, törətməyən Allah özü cisim deyilsə, nütfə-ruh göndərilibsə, ondan canlı bəşər cinsinin törənməsi ağılabatandırımı? Bu, indi yayılmaqda olan, cinsi əlaqə, can qovuşması olmadan, dişinin-qadının süni mayalandırılması və on-

dan züryət törədilməsinə oxşayır. Qıraqda dişi və erkək nütfəsi qovuşdurulur, mayalanmış embri-
on qadın bətninə köçürülür.

Bəlkə, çağdaş törümköçürmə üsulu da "ilahi nütfə"dən hamilə-boylu olub, doğmaq təcrübəsin-
dən törənmişdir. Haşa! Bizim zamanımızda dünyada atası bilinməyən biclərin sayı xeyli artmış-
dır. Bəlkə, bunlar ilahi ünsiyyət və izdivacdən yaranmışlar. Bakirə qızlar kimdənsə mayalanır, qa-
rınları qalxırsa, bu, Məryəmin başına gəlmiş vəqəni xatırladır. Belə isə, bic doğmaq rüsvayçılıq
sayılmaz, bəlkə, müqəddəs doğuşların sayı artar-yox! Yer üzünü biclik ovqatı bürüyər.

Övladsızlıq nisgilinə dözməyən ailənin binamus əlaqəyə girmədən, qıraqdan pay alması ilə övlad
törənir. Yad-yabançı bir kişilə olmaq-pozğunluq hara, şüşə lülək-kolbada saxlanmış, yiyəsi bilin-
məz anonim döldən illac tapıb, doğmaq hara! Bu üsulla gələcəkdə bütövce bir millət də yarat-
maq olar: "Genofond!"

Ərlə arvadın qarşılıqlı istəyilə, nütfənin kimdən sağıldığını aramadan, övlad qazanmaq sevgidən
törənir. Bu köçürmə mələk Cəbrayılın göydən endirdiyi "ilahi nütfə" tək Allahın, ya bəndənin ol-
duğu bilinməyən əməldir. Sonralar övladı olmayan gəlinlərin şeyx, axund, molla duası, "Bir gecə
bizi tək buraxın!" tövsiyəsindən sonra baş verən iş,—gəlinin boynuna uşaq düşməsi və nəhayət,
doğması da atasızlıq, biclik sayılmaz. Allaha yaxın iqtidar sahibinin möcüzəsi uca bir mərhəmət
dəlili tək bəyənilir.

"Qurani-Kərim"də İsanın Allahın oğlu olduğu iddiası rədd edilir. Allahın heç bir övladı yoxdur. O
doğmur, törətmir. Kimisə onun övladı kimi qələmə vermək yalandır. "Quran" göydən nütfə gətiril-
diyinə də inamsız yanaşır...

Yoxsa, İsa peyğəmbər də bicdir?! Atası var, onu yalnız Məryəm bilir. Bic doğmaqdan, Allahın
göndərdiyi mələyin yetirməsilə döllənib, doğmaq ananı yeri-göyü Yaradanla qohumlaşdırır, biya-
birçılıq deyil. Rəbbin rızası ilə baş vermiş müqəddəs hadisə sayılır.

Hərçənd, iki min il sonra ruhlarla ciftləşmənin canlı dəlillərinin sayı artmaqdadır. Rusiya bu sarı-
dan birinci yerdə gedir. Onların xaçpərəstlik imkanının bu da parlaq bir sübutudur. Atası bəlli ol-
mayan biclərdən ayrıca fermalar, donor dirrikləri yaradırlar. Orada xəfiyyə, casus, kəşfiyyətçi,
başkəsən, qatil, mafiya-reket-ginnerlər yetişdirilir. İblis övladları manyak və paranoidlər törənir.

Hollivudun peyğəmbərləri çəkdiyi filmlər içində mənim ən çox xoşuma gələn İsayə həsr edilən-
dir. Orada peyğəmbər nəcib, sevimlidir.

İsanın öləndən sonra dirilməyi də sual doğurur. DİRİLƏN KİMDİR? Cism, yoxsa Ruh? Meyidə
baş çəkməyə gələnlər çarmıxdan can vermiş, gətirilib gorgaha qoyulmuş zavallının cəsədini yerin-
də görmürlər. O, yox olmuşdur. Demə, cəsəd, bədən dirilmiş, qəbirdən çıxmışdır.

Bu hadisə klinik ölüm, keçinib-dirilmə kimi də aydınlaşdırıla bilər. Axirət qapısından qayıdanların
söylədiyi tək ölüb, beş dəqiqə o dünyanı gördükdən sonra qayıtmağın iki min il əvvəl də baş ver-
miş olduğunda şübhəli bir şey yoxdur. İsanın özünün ölü diriltməyinə indiki "dirilmə"lərin gerçək-
liyilə bir daha inanılır. İntəhası, indi elektro-şok, çağdaş elmi-tibbi, fizio-psixoloji üsullar əvəzinə
İsa peyğəmbərin canında-qanında möcüzəli bir güc varmış. Peyğəmbər bunun hansı qüvvə ol-
duğunu özü şagirdlərinə bildirir.

O, kora yaxınlaşır: "Aç gözlərini!"—deyir. Korun gözləri açılır. Yataqdan qalxa bilməyən şili yorğan döşəkdə onun hüzuruna gətirirlər. "Qalx yataqdan! Qalx! Yeri! At qədəmlərini!". Anadangəlmə şil illərdən bəri yatdığı yorğan-döşəyini dalına alıb, sapsağlam gedir.

Şagirdləri peyğəmbərdən soruşurlar: "Axı, bu necə olur?" Peyğəmbər anladır: "Bütün sirr inamın başındadır. MƏN İNANIRAM!".

Bizim zamanədə geniş yayılmış bio-tok, ekstrasens, əlində, vücudunda qeyri-adi qüvvə olan ara həkimi, loğmanlar onda da varmış. Bəlkə, Allah elçisi sayılan bir peyğəmbərin simasında həmin keyfiyyət möcüzə gücündə ortaya çıxarmış. Baxın, mən ölmüş, dəfn edilmiş mərhumlardan—klinik ölüm, xortdama deyilsə,—bir də diriləcəyinə, xırdaca sümüklərinin də itməyib, torpağa qarışsa da yox olmayıb, ondan—torpağa qarışmış gəmiyələrdən; çürümüş qalıqın bir vaxtki canlısının yenidən törənərək, qəbirdən çıxacağına inanmıram. Qiyamət hesabı bir yana qalsın.

"Hər şey Allahın əlindədir. O, nəyi istəsə, necə istəsə elə olar".

Bu sayaq ehkamlarla inandırmağa çalışanlar özləri də şəklidirlər.

Bütün bunlar, eləcə də İsanın doğuluşu və ölüb dirilməsi dindarların zikri, min illik aşılma sayəsində həqiqəttək görünür. İnandırıcı deyil, doğru yox, toxunulmaz yalandır.

Bəlkə, son dəlillər, reanimatsiya masasında özünün necə öldüyünü, sonra onu diriltməkdən ötrü cərrahların necə çalışdığını görənlər, ruhun bədəndən ayrılmasına bunca fakt olduğu halda, İsa-məsihin ruh kimi dirildiyinə inanmaq olardı. Halbuki o, cismən dirilmiş, bədən-cəsəd qəbri tərk etmişdi. Belə möcüzənin gerçək olduğuna inandırmaqdan ötrü Mariya Maqdalina və onun yanındakı şahidlər and içirlər. Onlar ruh yox, İsanın özünü görmüşlər. Qədimdən indiyədək bütün eti-qadlarda Ruh cəsəddən yüksək tutulmuş, Tanrıya daha yaxın bilinmişdir. Bütler tək cəsəd də maddidir. Ruhsa Allahın özü kimi görünməz, ilahi varlıqdır.

Mən İsa peyğəmbərin cəsədinin dirildiyindən artıq, Ruhunun meyiddən ayrılıb, gorgahdan eşiye çıxdığına inanıram.

"Xəmsə"nin son dastanı "İskəndərnamə"də Məhəmməd peyğəmbərin meracı açıqlanmışdır:

Mücərrəd dolanmaq çatdı bir yerə,
Cismani varlığı itdi bilmərrə.
O, yolu tez getdi, tez döndü yenə.
Bu sürət heç kəsin sığmaz fikrinə.
Şimşəktək şığıdı eylə sürətlə
Dönərkən yatağı istiydi hələ.
O gecə adi bir gecə deyildi,
O bir gecəydimi, yaxud bir ildi?
Bəs, bizim ruhumuz məgər bir anda
Dolaşa bilmirmi bu asimanda.

Şıx Nizami insanın-cismin işığa çevrilməsilə misilsiz başarıq qazanacağına əmindir.

Olum, ölüm eyni hadisədir. Birindən insan, o birindən ruh doğulur. Ölüm də Doğuluşca heyrət oyatmalı, sevincle qarşılanmalıdır. Ölüm əbədi ömrün başlanmasıdır. Ölüm məqamında doğulan Ruh–ışığıdır.

Yuxuda görünənlərin ruhlar aləminə bənzəyişi var. Ruhların canlı insanların yuxusuna gəldikləri ehtimal olunur. Qaranlıqlar içində işıqlanıb, baş verən rəyayə ilə qaranlığa gömülməkdə olan vü-cuddan işıqlı ruhun ayrılmağı necə oxşardır.

İnsanın başı planetlər, yer küresi və göy qübbəsi tək yuvarlaqdır. Baş kainatın modelidir. Beyin aləmləri sığışdırmaq və əks etdirmək imkanındadır. Bu imkan intəhasızdır. İndilikdə onun azacıq bir qismi, Yer-ə gərək olan qədəri işləyir: 5, 6 faiz. Həm də üzde, qabıqda olan toxumlar. Yuxuda beyinin alt qatları oyanır. "Obyektiv gerçəkliyə" uymadan, özbaşına işə başlayır. Bizim beynimizdə Yer üzünün dar, azacıq varlığı ilə bağlı olandan qat-qat artıq qüvvə yatır. İnsan beyninin indiki tək 5, 6 faiz deyil, 20, 30, 40 faizi işə düşsə, bu aciz bəndənin ruhlarla ünsiyyətə girəcəyinə gərək şübhə qalmasın.

KPP–nəzarət buraxılış köşkünə yaxınlaşırıq. Qabaqda o gedir, arxasınca mən. Məni o aparır. Əynində havarəngi, cığırılı kostyum, başı açıq, sarı-qızılı teli səliqəylə arxaya daranıb. Dik, şax gedir, qıçları düpdüz, şalvarı ütülü. Geri baxmadan, məni haraya apardığından duyuq salmadan, qılıqlayıb çəkir. Aramız on addım olar. İrəlində o, yoxlama məntəqəsindən keçir. Ondan nə sənəd soruşur, nə saxlayırlar. Tanıyırlar.

KPP-də bir küren əsgər oturub, avtomatı qucağında. Daş damdır, keçid dəmir-boru qolbənddir: fırlanır, icazəlini içəri buraxır.

İrəlində ikimərtəbəli–alt-üst mülkdür, dam yastı, taxtapuşsuz.

O, geri baxmadan gedir, evin qapısına pilləkanlara çatmaqdadır. Ora buna məhrəmdir, öz evitək, erki ötən yerdir.

Mən də qolbənddən keçirəm, gözətçinin gözündən yayınıb, həyətə girirəm. Üç addım atmışam, arxadan qaraul səsləyir: "Siz hara gedirsiniz?" Tutuluram. "Sənədlərinizi göstərin!" Məni arxasınca aparən, sənədim qaydasında olmadığı halda zonaya salmış adamı girə verməməkdən ötrü susuram. "Geri qayıdın!"–deyir. Duruxuram. "Geri! Çıxın eşiyə!"–deyib sarı saldat hiddətlənir. Mənim oraya girməyimdən artıq, ona kələk gəldiyimə, gözündən yayınmaq istədiyimə görə. Yoxsa, mənim oraya girməli olmadığıma, irəlində gedən bələdçimin aldadıb apardığındanmı?

"Görüm də, məni necə götürəcəksən!"–demişdi bacanaq can verən anlarda xanımına. Özü də dəfnini, necə götürüldüyünü, yas məclisini görüb, arxayın olacaqdı...

Mən insanın anatomik heykəllərini görürəm. Onun içi açılıb, orada ürək, ciyərlər, içalat, beyin–hər biri öz quruluşunda, öz rənginə boyanıb. Belə uyuqlar, tibb institutlarında, klinikalarda olur. Ruhun iç qurumunu arayarkən bunlar yada düşür. Belə bayağı müqayisəyə uyduğuna, yüksək varlıqları əldəqayıma, gil-gips müqəvvalarla yanaşı tutduğuna utanırsan.

RUHUN GÜCÜ ONUN CİSMSİZLİYİNDƏDİR! Cismsizliklə o, SONSUZ AZADLIĞA qovuşmuşdur. Onun ağılı, düşüncəsi, imkanları hədsizdir. O, öz başarığı və təbii varlığı ilə yalnız Tanrı ruhuna telinmişdir.

Biz ruhun kölgələri, onun yuxusuna girənlərik.

Bir, yaşlı müəllim vardı, ibtidai sinifdə işləyirdi. Dərsi az olduğundan, ona coğrafiya saatlarından da ayırmışdılar. Müharibə veteranıydı. Uşaqlar ona sual verirdilər: "Müəllim! Anadır şəhəri haradadır?" Kişi yazı lövhəsindən asılmış cındır xəritənin qarşısına keçir, davada çolaq olmuş əlini bütün xəritə boyu yelləyib, deyirdi: "Budur!"—Onun əli altında yüzlərlə şəhər, ölkə gedirdi. Halbuki, cocuqlar ondan bir şəhəri soruşurdular. Müəllimsə xəritədə həmin şəhəri tapa bilmədiyindən bütün yer küresi üzərində əl gəzdirdirdi: elə ki, desələr ora yox, oradır, o da özünü sındırmayıb söyləyəcəkdi: "Mən də elə oranı göstərdim də!"

İki qohumum var. Biri elmlər doktoru, tanınmış psixiatrdı; sehr, ovsun da əlindən gəlir. Hipnozu başarır. O biri cavan, uşaq xəstəxanasında reanimasiya şöbəsində baş həkimdir. O gün yas yerində görüşdük. Hüzrə gələnlər çəkilib getmişdilər. Çadırı yığışdırırdılar.

Əbrişin altında, taxta masa-oturacaqda əyləşdik. Söhbət, sehr, ekstrasensdən başladı. Psixiatr ekstrasensləri "ifşa edir", o, Axirətə inanmır, ruhları gerçək sanmır. Onun üçün xəstə sağaltmağın tək birçə yolu var: bədənin imkanları, dərmanlar.

Soruşuram:

– Həqiqət çoxdur, yoxsa ehtimal?

– Ehtimal qat-qat!

– Milyon qat. Mən sənə bir ulduz göstərəm. Deyərəm orada canlı həyat var. Sən onun əksini sübut edə bilməzsən. Bir halda, güman gerçəkdən, ehtimal həqiqətdən milyonlarca çox, intəhasızdır, biz niyə yalnız gözümüzlə gördüyümüzə inanmalıyıq?

Onun zənnincə klinik ölümə gedib, qayıdanların söylədikləri—bu dünya ilə bağlıdır. "Bioloji ehtiyat" ölüm baş verdikdən sonra da bir ara işləyir. Lağım, lağımın başındakı işıq, görünən adamlar və hadisələr ölənə hələ büsbütün tükənməmiş, susmayan yaddaşının törətdiyidir. Elə bil arxın başından suyu kəsirsən, axınsa hələ gəlir. "Suyun quyruğu gəlir"—deyirlər.

Cavan reanimator ölümə daha artıq qabaqlaşmışdı. Ölüm anlarında olan xəstələri çox görmüş, neçəsini dünyaya qaytarmışdır.

– Axır vaxtlar klinik ölümlər artmışdır... İki yaşında bir qız uşağı ürək çatışmazlığından öldü. Baxdıq, nəbzini, ürək, beynini yoxladıq: bioloji ölüm baş vermişdi. Akt yazdıq, ölünü qonşu otağa qoyduq, gəlib aparsınlar. Üstdən üç saat keçmişdi. Tibb bacısı gəlib xəbər verdi ki, ölünü qoyduğunuz otaqdan səs gəlir. Gəlib gördüm uşaq dirilib. Tərpənir, səslənir, gözünü açmışdır. Bu, beş dəqiqə ölüm halı deyildi. Üstdən üç saat keçmişdi, bədən işdən bütünlüklə düşmüşdü.

– İndi həmin qız yaşayır mı?

– Bəli. Balakəndə yaşayır. Hər il gəlir, yoxlayırıq. Psixikasında hadisənin izləri qalmışdır.

– Bəs, öldüyü üç saat ərzində onun başına nə gəlib, nə görüb, bir söz söyləyir?

– İki yaşında ağılı nə kəsirdi!

Füzuli bölgəsində, Arazqırağında qızgın döyüşlər gedirdi. Biz oraya, cəbhəyə yollanırdıq. 94-cü ilin yanvar, yeni ilin ilk günləriydi. Aran düzləri–Muğandan ötüb Milə çıxmış, Haramıya doğru irəliləməkdəydik. Avtobusumuz təmiz, sahmanlıydı. Sərinkeş, havatəmizləyən cihaz, kondisioner vardı. Qalın sumağı parça ilə örtülü sövkənəcəklər yatıb qalxırdı. Otuz nəfərəcən adamdıq. Bizi tele-şirkət aparırdı. "Hərbi vətənpərvərlik şöbəsi"ndən jurnalist qız, rejissor, operator gedirdi. Xeyli artist, çalib oxuyan yollanırdı cəbhəyə. Aralarında tanınmış müğənnilər vardı.

Qar yoxdu, yollar, çöllər kimsəsiz, qış yataqları mal-qarasız, binələr bomboşdu. Ulğunluqlar küsgündü, yolüstü bitmiş akasiya, əbrişimlərin çılpaq budaqları arabir əsən küləkdən biri-birinə toxunur, titrəşirdi.

Avtobusda bir köhnə tanışla tapışdıq. O, bərpaçı-rəssamdı. Qabaqlar dinc günlərdə bizim yerlərə–Qarabağa gələr, küçələrə, binalara, şəkil, plakatlar çəkərdi. Məndən qabaqki kürsüdə, tək oturmuşdu. Mehribanlıq göstərmiş, qanrılıb yönünü mənə çevirmişdi. Pişik tükü məxmər çalar; yumşaq, qapqara bığı bütün üst dodağını almışdı.

Bərpaçı əzəlcə yəhudilərdən söz saldı. Dedi, cibindən bir dollarlıq çıxarıb oradakı cizgilər içərisində hansınisa tapıb, göstərdi:

- Bunlar onların ən qədim işarələridir,–ivrid heroqliflərini də dollar əskinazlarda arayıb, tapdı. Daha sonra o ruhlar aləminə keçdi.
- Ruhlar var. Onlar bizimlə görüşə gəlir. Ruh ölmür.
- Məncə, bunlar bizim yaddaşımızın, beynimizin, təsəvvürümüzün törətdiyidir.
- Bəs, yaddaş, düşüncə haradandır? Elə odur də!

Avtobusun içində çoxu susur, yollara baxır, mənzil başına çatmağın intizarını çəkirdilər.

Ondan soldakı kürsüdə–o da tək, bir qız oturmuşdu. İri, gövdəliydi. Qafasını yekə bir şalla bürümüş, qabaqki oturacağı arxasına söykənmişdi. Baş ağrıyırdı.

Cəbhə bölgəsinə yaxınlaşmaqda idik. Top-raket atəşlərinin sədası duyulmalıydı. Avtobus düzen yolda irəliləyir, aramla səslənirdi. Bəlkə, motor qijiltısı atəş səsini eşitməyə qoymurdu.

Bərpaçı ilə öcəşirdik. Mən deyirdim:

- Görünənlər bizim öz təsəvvürümüzdən törənənlərdir!
- Odur! Elə onun özü ruhdur.

Qız başını sövkənəcəkdən qaldırıb, gileyli halda yırğalandı. Mənə elə gəldi ki, onun başağrısı bərpaçının söhbətindən deyil, yekəcə bir şəlpə ilə bürüdüyündəndir.

Haramıdan Horadiz yoluna çıxmaqda cəbhəyə yollananlar avtobusun ipək pərdələrini aralayıb, şüşədən eşiye göz dikdilər.

İrəlidən, Araz səmtdən boğuq partılıtlar qopurdu. Füzuli Cəbrayıl arası, Mehdili, Cocuq Mərcanlı torpaqlarından top-pulemyot sədaları gəlirdi. Onlar sağ-salamat avtobusda gedirdilər. Oradasa ölüm-dirim çarpışmasıdır. Həmin anlarda kimsə yaralanır, qol-qıçını odlu qəlpələr aparır, qan axır, son nəfəsdədirlər, can verirlər, ölürlər...

Azərbaycan əsgərləri son neçə ayda altı şəhər, yüzlərlə kənd, oba tərk etmişdilər. Çəkilməkdən usanmış, axır ki, həmləyə keçmiş, ermənilərdən Füzulinin bir neçə kəndini geri ala bilmişdilər.

Füzuli bölgəsinin Bəhməni, Şükürbəyli, Arayatlı, Əhmədallar obaları düşmənlərdən təmizlənməmişdi. Bizim dəstəmiş oraya, geri alınmış kəndlərə, döyüş mövqələrinə əsgərlərlə görüşə, "mədəni xidmət"ə gədirdi.

Yollarda sivil-mülkü heç nə yoxdu. Nə bir kəndçi, nə əsgər. Aldığımız kəndlərin əhalisi doğma yurdlara dönməmişdi, dönə də bilməzdi. Döyüşdən çıxmış kəndlərdə, işlək yerlərdə, öyrüş-öyrəndə minalar basdırılmışdı, açılmamış mərmilər qalırdı. Gərək təmizlənə idi.

Avtobus Horadizə girib, dəmir yol vağzalının yaxınlığında, meydançada saxlandı.

Arazbasarın ən böyük dəmir yol qovşağı Horadiz bu yaxınlarda düşməndən alınmışdı. Bakı–Yerevan, Bakı–Şərur, Bakı–Naxçıvan qatarları buradan keçirdi. Qafana, Gorusa gedənlər də həmin qatarın ardına qoşulmuş iki vaqona minərdilər. Dağlıq Qarabağın Hadrud rayonu adamları da bu qatarlarla gedib gəlir, Horadizdə düşürdülər. Bakıda, başqa şəhərlərdə yaşayan erməni ailələri yay mövsümünü çox halda Hadrutun dağ kəndlərində keçirir, yüklü-yaplı gəlir, bumbuz suları olan meşəli dağların təpəsində, səfalı kəndlərdə qohum əqraba yanında dincəlirdilər. Elə ki, qatar Arazbarın bu dayanacağına yaxınlaşdı, vaqonlarda tərpəniş artar, minən-düşən çoxalar, kimi də su götürməyə, gül-çiçəkli səkidə gəzinməyə enərdi.

Arazbar şənini–gözəl dəmir yol dayanacağı darmadağın edilmişdi. Qəşəng vağzal binasının yalnız ön divarı qalmışdı, oradan yanmış, his bürümüş pəncərə–gözlər qaralırdı. Pambıq zavodu, elevator, emal müəssisələri, tikinti tresti yerlə bir olmuşdu.

Avtobusdan enmiş sənişinlər ikibir, üçbir harayasa çəkildilər. İki müğənni kişi salamat qalmış sərvlərin düzöldüyü ciğirda gəzinir, astadan danışırdılar. Nə danışırdılar bu konsertçilər, görəsən.

Avtobusda başı ağrayan yekəpər qız eləcə tək dayanmışdı. Ağrısı kəsmiş-artmışdı, kəlləsini bürüdüyü şəlpəni açmışdısa da başı iri görsənirdi, sifətinin cizgiləri zərif, incə idi.

Mən rəssamı arayırdım. Onun əynində bukle pəncək vardı, özündən artıq bu pəncəklə onu tapaçaqdim.

Qəsəbə–Horadiz yaman kökdəydi. Top mərmilərinin, qrad nəriltilərinin, şiddətli döyüşlərin hənəri çəkilməmişdi. Havadan ölüm, qan qoxusu sezilirdi.

Döyüş mövqələrinə çatmış çalib oxuyan qonaqlar tar-kamançanı, zurna-balabanı örtüyə, torbaya salıb, avtobusdaca qoymuşdular. Bu görnüşə çalib oxumaq yox ağlamaq yaraşırı.

Bərpaçı görünmürdü.

Dəmir yolundan bir qədər bəridə bir maşın saxlanmışdı. "Ural" avtomobiliydi, üstünü taxta ilə qurmuşdular. Maşın bütünlükdə qara boyanmışdı, görünüşündən qaramat yağırı. O səmtə kimse dolanmır, elə bil çəkinirdilər. Hərbi avtomobilin arxadan yüklük qapısı açıqdı. İçəri qaranlıqdı.

Şamlığın bürüdüyü Araz qırağından tappa-turup atəş səsləri eşidilməkdə idi. Bizimkilər təpəliklərlə xeyli irəliləmiş, Yuxarı Seyidəhmədli ətəyinə çatmışdılar. Bu yan, Araz yaxalarında isə vuruşma gədirdi. Cocuq Mərcanlı ilə Mehdili arası, Lələ təpəsində qarşı-qarşıya gəlmişdi erməni hərbi hissələrilə bizimkilər. Düşmən Arazbasarda möhkəm dayanıb, ağır texnikanı işə salmışdı. Çəkilə-

nə oxşamırdı. Bizim də deyəsən bu istiqamətdə irəliləməyə, Cəbrayılın heç olmasa, iki-üç Araz-qırağı kəndini almağa gücümüz çatmırdı.

Arazbar torpaqlarında qırılan qırılır, yaralanan yaralanır, meyidlər daşınırdı.

Qara boyanmış, üstündə daxma quraşdırılmış "Ural"ın arxasında, açıq qapıda ala-bula bir kəs görüldü. Bu bərpaçıydı. O, maşının arxasından, dəmir pillədən düşdü. Yaxınlaşdı.

– Ölü maşınıdır!–dedi–Şəhidləri onunla aparacaqlar.

Başı ağrıyan müğənni qız da oraya yönəlib, "ölü maşını"nın arxadan qaranlıq girişindən içəri baxırdı. Dünən, srağagün Arazbar səngərlərində avtomat gülləsi, top qəlpəsi, PDM, ZPU lüləsindən saçılan qurşunlarla ömrü bitmiş oğlanların ruhlarının maşının içərisində dolaşdıqlarını elə bil o da görürdü...

Dəmir yolun o tayında, dağılmış elevator qülləsinin bərisində talvar-emalatxanada iş gedirdi. Orada xarrat çalışır, tabut düzəldirdi. Bir neçə üçlük, beşlik yonulmuş taxtadan başqa bir də oraya qovaq gövdələri, tut gırdınları gətirmişdilər. Qabığını soyur, mişarlayır, rəndələyirdilər. Hazır tabutların yanında iki də balaca qutu qoyulmuşdu.

– Bunlar nədir?–batalyon komandiri soruşdu. O, şəhid əsgərlərinin evlərinə necə göndəriləcəyindən soraq tutmaqdan ötrü emalatxanaya gəlmişdi.– Eləsi var yarımca bədəndir. Qıçları yoxdur. Bir parçası qalıb,–mızıldandı xarrat.

Komandir tapancasını çıxartdı, dirədi ustanın gicgahına:

– Alçaq! İndi mən səni başa salaram. Gir özün o tabutun içinə! Görüm yerləşərsənmi?

– ...Taxta çatmır. Qənaət etmişəm!

– Bəs, düşünmürsən ki, o sayaq tabutu necə aparacaq, çıxaracaqlar onun atasının, anasının qabağına? Deməzmi bu nədir? Mən sizə çinar boylu igid vermişəm, sizsə mənə əl boyda qutu gətirmisiniz! Götür bunları! Mən indicə səni başa salaram qənaət necə olur!–komandirin tapancasının lüləsi tabutdüzəldənin gicgahını eşdi.

"Mədəni xidmət" dəstəmizin başçısı bir sarıbənzir, diribaş qızdı. Günü cəbhələrdə keçirdi. O, qərargah rəisini axtarıb tapmış, qərargaha getmişdilər. Orada dəstəmizin hansı səmtə gedəcəyini aydınlaşdırmışdılar. Yubanmışdı, gec gəldi.

Əksərin diqqəti qara-qaramat maşında idi. Şəhid əsgərləri yumuş, kəfənləmişdilər. Onları tabutlara qoyub gətirəcəkdilər buraya.

Son döyüşlərdə hər iki tərəfdən xeyli qırılmışdı. Bizimkilər döyüş yoldaşlarının cəsədlərini atəş altında, vuruşma meydanından götürürlər. Bu, özlərini də təhlükə altına salsa da, qiymirlər, dost-tanış, əsgər qardaş çöllərdə qalsın, güllə üstədən güllə dəysin. Çəkib gətirir, aradan çıxarırlar. Ermənilər meyidlərini götürmür. Harada vurulmuşsa, oradaca qoyur, atıb gedirlər. Axırıncı döyüşlərdən Horadiz, Şükürbəyli, Bəhmənli çöllərində xeyli düşmən əsgərinin cəsədi qalmış, ac, yiyəsiz itlərə, çaqqallara yem olmuş, qurd-quş didib dağıtmışdı. Çöldə qalmış ağırlaşmış, pozulmuş meyidlərdən xəstəlik, azar yayıla bilərdi. Bizimkilər buldozerlə xəndək qazmış, düşmən cəsədlərini kürüyüb oraya tökmüş, üstünü torpaqlamışdılar.

"Ural" tərənəmirdi. "Uşaq tabutları" əvəzinə dülger yenisini düzəldirdi.

Arazbarda tabut düzəldən qənaətcil ustanın bir qardaşlığı da Ağdərə səmtdə çalışırdı. O, arvadı, qaçmamış döyüş yerlərində qalmışdılar. Gecələr qanlı vuruşmalar getmiş çöllərə çıxır, səngərlərə baş çəkir, top mərmilərinin açdığı çuxurlarda dolaşırdı ər-arvad. Onlar şəhidlərin, ölmüş əsgərlərin meyidlərini tapır, daşıyırdılar öz evlərinə. Təkcə bütöv meyidləri yox, cəsəd parçalarını, qol, qıç, baş–qoymurdular qalsın çöllərdə.

Evinde bir otaq ayırmışdı. Qəfəslər, taxçalar düzəltmişdi. Orada saxlayırdı vurulmuş oğlanların, əsgərlərin cəsədini, bədəndən nə qalmışdısa...

Övladının öldü-qaldısını arayan, valideynlər bu işdən soraq tutmuşdular. Oraya kişiye baş çəkirdi, sorağı kəsilmiş balaların ata-anaları. Eləsi vardı uşağının can-cəsədindən bir nişanə görməkdən ötrü az qala Allaha yalvarırdı: çöllərdə qurd-quşa yem olmaqdan, heç olmasa övladının bir nişanəsini ələ gətirməyilə təsəlli tapar, doğma yurdda olmasa da, torpaqda dəfn edərdi.

Gəlirdilər ağdərəli kişinin evinə. Otaqda saxladığı mərhumlara, onların ələ keçən sənədlərinə baxır, arayırdılar. Eləsi vardı bircə qolun, bircə əlin dərisinə hopdurulmuş, cövhərli yazıdan tanıyırdı. Kişinin əməyini qiymətləndirməklə, doğmasını onun bədəninə nə qalmışdısa alır, aparırdılar.

Arabir o, arvadı ilə harada bərk çarpışma düşmüşdüə öyrənib, oraya ezama gedir, istehkamlara, cəbhə sanitariya məntəqəsinə baş çəkir, dolaşır, arayır, tapır, "Zap"a yükləyib gətirirdi bazaya. Murovun qarlı səngərlərinə cənab çıxıb çıxmışdı.

Horadiz dəmir yolunun o tayında qandan-qəlpədən təmizləyir, yuyur, kəfənləyir, tabutlara qoyurdular. Taxtaya qənaət eləyən dülgər top, raket zərbələrindən parçalanmış, yıxılmış ağacları, qovaq, tut gövdələrini gətirtdirib, ölmüş insanlara ölmüş ağaclardan tabut düzəltməklə ikiqat savab qazandığını zənn edirdi.

Cəbhənin Arazbar bölgəsində Daxili qoşun–Omonla hərbi hissələr birlikdə döyüşürdülər. Bakıdan gəlmiş "mədəni xidmət dəstəsi"ne daxili qoşun alayı ilə görüş məsləhət görülmüşdü. Onların mövqelərinə getməliyidilər. Bundan qabaqsa qonaqları döyüşlər səngiməmiş yerlərlə tanış etmək, gəzdirmək istədilər. Polis qoşunları alay komandirinin müavini Rövşən Cavadov və komandirin təchizat üzrə müavini Fətulla Hüseynov onlara bələdçi oldular.

İki-üç kilometrlikdə şiddətli döyüşdü, çarpışdırdılar. Bununla belə komandirlər, dinc işlərə də baş qoşdular. Mehdili, Cocuq səmtə, Lələ təpəsində atəş səsi artır, ötənlərdə turac, qırqovul oxuyan ulğunluqda "kalaşlar" şaqqudayırdı.

Çay yatağında tappa-turupdu. Üz-üzə, yaxından vuruşmaqda idilər. Düşmənlə özümüzünkülərin saçıdığı atəş biri-birinə qarışmışdı. Hansı bizimkilərin, bu atışmada kim üstələmişdi, görünür, zabit-bələdçilərimiz eşidilən səs-sədadan onu duyurdular. Nigaranlıq baş qaldırmışdı.

Müğənni qız yenə tək dayanmışdı, meyid maşınının yaxınlığında idi. Qara boyalı maşının arxadan, açıq qoyulmuş qapısından içərinə görmək istəyirdi. Döyüş yaxınlaşmaqda idi. Lələ təpəsi səmtə şiddətli avtomat atəşi saçılırdı. "Kalaşnikov"lar şər-şər, uzun, qısa sədalarla ötürdü.

Lap yaxından taqqıltı qopdu. Orada, çay yatağında zəncir tək şırıltı, şaqqultı qoparan atəşlərdən bu–yaxındakı seçildi. Tək-tək səslənirdi, tapança atəşinə bənzədi. Yoxsa, düşmənin kəşfiyyat bölüyü dəmir yolu keçmiş bizimkiləri dənələməyə başlamışdı.

Bərpaçı-rəssam tabut düzəldən yerdə idi. Yekəpər müğənni qız da indi oraya yönəlmişdi. Yerə iki ağac gövdəsi atılmışdı. Biri gər, o biri qoz ağacının şaqqasıydı. Tarçalan, xarratın kərkiylə yonduğu, böyür başı yanıb qaralmış ağac parçasına göz dikmişdi.

O, heyfsilənərək dilləndi:

Tutdur, o da cevizdir. Yaxşı tar sağanağı düzəltmək olardı bunlardan!

Dülgərin düyür-düyür gərməşo çəkici işləyir, mıx çalır. Şaqqıltı, tuppultu onun çəkicindən qopmuş. Müğənni qız elə bilmişdi tapançadır.

Dəstəbaşı sarı-qıvrımsaç qız çağırır.

Bir UAZ qabaqda, biri arxada, avtobus onların arasında tərpendilər.

Cəbhə qonaqlarını dəmir yol dayanacağı Horadizin arasıyla gətirdilər. Maşınlar saxlandı, qonaqlar yerə düşürdülər.

Bura stansiyanın yaşayış obasıydı. Görünür, dönə-dönə qrad, stinger atəşinə tutulmuşdu. Evlər, bağ-bağçalar darmadağındı. Taxtapuşlar tökülmüş, divarlar çapılmış, qapı-pəncərələrin kəsövu qalmışdı. Uçuq bir evin pəncərə oyuğundan "raskladuşka"—çarpayı asılmışdı. Nə insan, nə heyvan, bircə quş da uçmurdu. Yer-yurd oyulmuş, torpaq, asfalt meydançalar tala-tala yanmışdı.

Polkovnik Fətulla artistlərin arasında dolanır, çəkməsinin ucu ilə dəmir-dümürü itələyir, üzə çıxarır, göstərirdi:

– Bunlar mərmə parçalarıdır. Bu top gilizidir. Yolu minadan təmizləmişik. O yanlar hələ qalır. Açılmayan mərmilər var. Yoldan çıxmayın. Qırağa getməyin! Uzaqlaşmayın!

Çökəkədən yerə girmiş mərmənin irtməyi dikəlir, iri çaplı giliz qırıqları gözə dəyirdi.

Döyüşlərdə yalnız insanlar ölmür, yalnız əsgər cəsədi deyil düzdə, dərədə qalan. Mərmilər, minələr, güllələr atılır, partlayır; bununla onların da ömrü sona yetir. Haraya düşmüş, haranı dağıtmışdysa özü də orada puç olurdu.

Qatarlar ötən, parovozlar guppuldayan abad, guşad qəsəbə qan ağlayırdı. Toy-busat qurulmuş yaryaraşılıq mülklər sızlayırdı.

Qonaqlar polkovnikin göstərdiyi yerlərdə, onunla gəzinir, baxırdılar. Bu turist səfərinə bənzəsə də, gərginlik anbaan artırdı.

Bukle pəncək arayır, bərpaçı rəssamı görmək istəyirdim. Ondan soruşmaq istəyirdim: Təkcə insanların yox, uçulmuş evlərin, viran qalmış bağçalarında ruhu var: bu yerlərdə dolaşır, öz əslini arayır. Yanmış otağın pəncərəsindən asılmış çarpayı qırığında şirin yuxu izləri qalmışdı?

Bərpaçı görünür, bukle pəncək gözə dəymirdi. Başının şəlpəsini açmış müğənni xanım tək dolanırdı. Ağır çəkisi, azı doxsan kilo vardı. Bəlkə, sənət yoldaşları buna görə ondan aralı gəzirdilər; Bir var kəpənək tək yüyüngül rəqqasə qız–torpağa basdırılmış minanın üstünə çıxma, açılmaz, partlamazdı. Bir də var bu gövdə ayağını lapca tank minasının üstünə qoysa, açılacaqdı.

Bərpaçı-rəssam polkovnikin ardınca dolanırdı. Ondən aralanmır, ayağını hara qoysa onun izincə gedirdi. Partlayıb parçalanmış mərmı qırıqlarına göz qoyurdu. Bəlkə bu döyüş sursatının qalıqlarından bir sərgi düzəltmək keçirdi könlündən. Dava qurtarandan sonra, tikiləsi binalarda müharibə nişanəsi təkı, şampan şüşəsinə bənzər gilizlərdən yarımaq olardı. Gəncədə bir kışı boş şüşələrdən alt-üst, ikimərtəbəli ev tikmişdi. Cəbrayılda, Xubyarlıaltı raket mövqeyində qrad mərmilərinin qoyulduğu uzun qutulardan topçular özlərinə bir əməllicə sığınacaq, daxma hörmüşdülər. Həmin evcik tabutlardan qurulmuş türbəyə də bənzəyirdi. Bəlkə, tabut əvəzinə, qrad mərmilərinin boşalmış qutularını işlədə idilər. Boyu yaxşıydı, amma ensizdi. Aliməntar distrofiyadan ölmüş əsgər yerləşərdi bu qutuların içinə. Onların boyu boy qalsa da çəkiləri aclıqdan iyirmi, otuz kiloya enmiş olur: bir dəri, bir sümük.

Ulğunluqda səs-səda qoparan avtomat şaqqıltıları indi açığa çıxmışdı. O üz-qarşı səmtdən aramsız, şıdırğı atırdılar. Lələ təpəsində atəş şiddətlənməkdə idi.

Polkovnik Fətulla "gid" öhdəliyini yerinə yetirməkdə, qonaqları çəkillik qırağında saxlayıb, daha nələri göstərməkdə, Cavadov özünü yetirdi:

– Hamı maşına!

Qonaqların yubandığını görüb, uzun-qulac qollarıyla onları qoyun sürüsü təkı helləyib, yolun ortasında saxlamış innabı avtobusa yönəltdi, qapıdan içəri basdı.

– Tez! Cəld olun!

Dərhal tərpendilər. Atəşin anbaan artdığı Araz qırağından aralanıb, üz yuxarı Füzuli bölgəsinin düşməndən alınmış kəndlərinə doğru qalxdılar. Şükürbəylinin arasından keçdilər. Yamacaşağı məsgən salmış kənd salamatdı, evlər, bağı-bağça yerində idi, ancaq insan yoxdu.

Bundan sonra birbaşa cəbhə xəttinə çatdılar. Dərənin arası, daldada üç top lüləsini yuxarı tuşlayıb dururdu. Bir neçə çadır vardı. Görünür, əsgərlər vuruşmadan sonra növbə ilə buraya gəlir, dincəlirdilər. Sanitar məntəqəsi enişdə, başqa bir çadırdə idi.

Arabir təcili yardım, yük maşını görünür, dərhal onun qarşısına çıxır, yaralını, can verməkdə olan döyüşçünü içəri götürür, əllərindən gələni edirdilər.

Sağ yanda, enişdə Aşağı Seyidəhmədli, ondan yoxuşa, iki kilometrlikdə Yuxarı Seyidəhmədli ağaclar, bağlar içində qaralırdı. İki kəndin arasından tək-tək atəş səsi gəlirdi. Füzuli şəhərinə oradan altı kilometr qalırdı. Bizimkilər erməniləri bura qədər qovmuş, dayanmışdılar. Halbuki, qəsd qoysalar, qaçmağa üz qoymuş düşməndən yaxındakı şəhəri də alardılar.

Cəbhənin bu yanı şinnikdi. Ehtiyat batalyonlar, bölüklər, başlıcası buraya toplanmışdılar. Bu mövqeləri nizami qoşun saxlayırdı. Komandır Ramaldanovdu. Onunla Rövşən Cavadov baş-baş verib, genəşir, tədbir tökürdülər.

Innabı avtobus Arazqırağından tərpenib, buraya çatdıqdan azacıq sonra oradan iki kəşfiyyatçı gəldi. Arazqırağında ermənilər omonçuları sıxışdırmış, ön səngərlərdən geri basmışdılar. Bu halda Horadiz arasında görünən iri avtobusu onlar yardımçı qüvvə sanmışdılar. Oranı nişana götürüb, top atəşilə düpdüz vurmuşdular. Beşcə dəqiqə yubansa idilər, avtobusun külü göyə sovrulacaq, xurd-xəşil olacaqdılar. Di gəl, birini bukle pencəyindən, dodağının üstə yapışmış biğindən-rəssam, o birini alt paltarından, məni baş barmağımdan yuxarı, dərimdəki üç hərfdən tanıyacaq, tapacaqdılar. Mətbuat yazacaq, televiziyada göstərəcəkdilər. Yüz konsertdə qazana bilməyəcək

ləri şöhrətə çatacaq, adları çıxacaqdı. Gör gövdəli müğənni qızın səsi necə idi. Hələ bilinmirdi; ilk qastroluydu; onun da adı cəbhədə əsgərlərimizə "mədəni xidmətə" getmiş şəhid sənətkarlarla yanaşı qoyulacaqdı.

Arazqırağında döyüş bizim xeyrimizə getmirdi. Omonu sıxışdırıb, geri oturtmuşdular. Döyüş xəttini yarıb, mühasirə halqası yarada bilərdilər. Polis alayının gücü çatmırdı. Ramaldanovdan kömək istəyirdi Rövşən.

Dərədə bir KRAZ saxlandı. Alaçıqların hündərində, yamaclarda dolaşan, çadırlarda dincələn əsgərləri çağırırdılar. Bakıdan konsert dəstəsi gəlib. Döyüşçülər gözləyirdilər tamaşa başlasın. Bu heydə onları başqa yerə, başqa çalğıya səsləyirdilər: Axışb gəldilər. Avtomatlı, qumbaralı döyüşçülər cəld maşının kuzovuna qalxdılar. Ayaqüstə, biri-birinə dayaq olub dayanan qoçaqlar silahlarını göyə qaldırıb, hay-harayla vuruşmağa yollandılar. Onlar Araz qırağına, Lələ təpəsinə omonçulara köməyə göndərildilər.

Enişdə, daldadakı topların yanına gedir, yamaca qalxırdılar. Yalda bizim ön səngərlərdi. Bu səngərlərdə döyüşə hazır dayanmışdılar. Erməni səngərləri də indi bizim əlimizdəydi. Səliqəylə qazmış, təpənin döşündə mövqə, istehkamlar düzəltdilmişdilər. Yarım arşın dərinliyində səylə çapılmış səngərlərin birindən—o birinə əyri-üyrü keçid-lağım atılmışdı. Döyüşçü yerini istədiyi anda dəyişə bilsin.

Sağda, Aşağı və Yuxarı Seyidəhmədli arasında atışma gücləndi. Oradan nəriltili qopdu. Cavadov qonaqların geri çağırırdı. Yalın başında, dik dayanmışdılar. Bu dəfə mərmilə deyil, eləcə snayper gülləsilə onların hər birini vura bilərdilər.

Guya ölmüşdülər, onların daha heç nədən qorxusu yoxdu. Ölümle onların arasında beşcə dəqiqə ara qalmışdı. Beşcə dəqiqə gecikseydilər... Bu yaxınlıq onları ölümə isinişdirmişdi.

Artistlər ermənilərin tərk etdikləri lağım—səngərlərə baxır, fata-müğənni topçularla tanış olub, söhbət edirdi.

Rəssam yoxdu.

Aşağı Seyidəhmədli qənşərindən uğultu qopdu. Tanklar döyüşə girmişdi. Dəstəbaşı, sarısaç, alagöz jurnalist qız, operatoru axtarır, çəkmək istəyirdi. Operator görünmürdü. Seyidəhmədli yalından güclü partıltı qopdu...

O yandan təpənin ətəyilə üzübəri qaçan operator göründü. Əyilə-əyilə gəldi. Qarayanıq operatorun qıvrıq saçı üzünə dağılmış, özü, kamerası toz-torpağa bələnmişdi. Bu oğlan oradan, tankların tarana gəldiyi meydandan gəlirdi.

O, karıxıb iki mövqə arasında qalmışdı. Ermənilərin üç tankı çıxıb, bizim mövqələrimizə gəlirmiş. Buradan, bizimkilərdən də bir tank ortaya atılır. Dili-dodağı təpiyərek söyləyirdi başına gələnləri, gördüklərini:

– Dayaz bir səngərdə idim. Qulağımın dibindən vıyıltılar ötürdü, əzəlcə anlamadım, bunlar atəşdi, güllədi. Bizim tank erməni tankının üstünə cumdu. Onlarınkı T-72 idi. Kənd yolunda tanklar biri-biri ilə lülə-lüləyə çataşdılar. Kim cəld tərpənib geri çəkilsə, o da atəş açıb vura biləcəkdə. Bizim tankçı zirəng tərpəndi: öz tankını geri həsləyib, lüləni düşməninədən qopardı, atəş açdı. Erməni maşını ye-

rindəcə alovlandı. Bundan sonra bizim oğlan ikinci tankı vurdu. Üçüncü qayıdıb üzünü geri götürüldü. Onu da arxadan odladı...

- Sən bu tank döyüşünü çəksə idin...
- Heç başımı qaldıra bilirdim?..

Operator dönüb, bir də qaçıb gəldiyi yallara baxdı. Orada, ala-bula pencəkli rəssam göründü. O da operatorun gəldiyi yerdən gəlirdi. Onu görcək, operatorun matı qurudu. Bukle pencəkli oğlan da orada imiş...

- Çəkmək lazımdı!–rəssam operatoru qınadı.–Bu unikal bir lent olardı!
- Çəkə bilmədim–operator ölüm qorxusunu unudub, gözü qarşısında baş vermiş tank döyüşünü çəkmədiyinə yanırıdı.

Lələ təpəsi, Cocuq Mərcanlı səmtdən girə bilməyən ermənilər, görünür, bu yan, yüksək yerlərdən, Yuxarı Seyidəhmədli səmtdən hücumla keçəcəkdilər. Əzəlcə tankları buraxmışdılar. Top atəşi gözlənilirdi. Bizimkilər daldada qurulmuş üç top lüləsini qaldıraraq qalmışdı. Topçuları səsləyirdilər; batareyaya atıcısız–yiyəsizdi.

- Topçular! Hardasınız?!

Nişançılar harada idi, onları atəş mövqeyinə çağırırdılar.

Sanitar məntəqəsinə–maşında yaralılar gətirildi. Nə inilti, nə ufuldu çıxırdı, amma ağır dırdılar. Onları maşından düşürüb, çadırın içinə aparır, dərhal cərrah əməliyyata başlayırdı. Üzümüş qol-qıçı kəsb qırağa qoyur, yaraları sarıyır, ağrıkəsən iynə vurur, ölənin gözünü sığayırdılar.

Topçuları haraylayırdılar.

Həkim, sanitar-təlimatçı görünür, çox yorulmuşdu. Çöl qospitalı–çadıra qırağ kəs buraxılmırdı. Az sonra çadırın qapısında yosma bir əsgər göründü, köynəyini şalvarın içinə salmışdı. Qızıcığazın on yeddi yaşı vardı. Ermənistanlıydı: atasını, anasını, qardaşını, kiçik bacısını ermənilər öldürmüşdür. O da cəbhəyə gəlmişdi, döyüşür, vuruş meydanından yaralı çıxarır, elat dəyəsinə oxşar çadırda cərraha kömək edirdi.

Rəssam necə olmuş, çadıra girə bilmişdi. Qızı dindirirdi. Başını açıq, ağ xalaltı ağbəniz cərrah çadırdan bir qədər aralı dayanmışdı. Rəssam qızı cərrah-həkimin yanına gətirdi. Demə, cərrahla sanitar qız bir kənddənmiş. Onları rəssam tanış etdi.

Sanitar məntəqəsi–çadırın eşikdən, böyründə bir neçə güllə qutusu üst-üstə yığılmışdı. Qutuların biri cırılmış, avtomat güllələri yerə səpəlmişdi.

Topçuları axtarı, haraylayırdılar.

Konsert başlanmışdı. Dərənin boğazında kürsü düzəltdilmişdilər. Artistlər, çalib oxuyanlar oraya yığılmışdı. Üçlük çalır, opera müğənnisinin səsi qırıq-qırıq gəlirdi: "Mənsuriyyə" zəngüləsinə oxşayırdı.

Rəssam oraya gedirdi. Dərənin quzey döşündə iki batalyonca əsgər toplaşmış, yerdəncə oturub, çalğın dinləyirdilər. Elə qənşərdi, erməninin bircə top atəşi bunları pərən-pərən salardı. Bir azdan döyüşə gedəcəkdilər. Kimin başına nə gələcəkdi bilmirdilər. Hələ sapsağdılar. Bakıdan gəlmiş çalğıcılarla, oxuyana qulaq verirdilər. Sonra kim hansı havanı dinləyəcəkdi, onu Allah bilirdi. Guya iki saat keçmişdi. Bunlar–indi təpənin döşündə torpaq üstə bardaş qurub, çöməlib, dostu-

na dirşeklenib əyləşmiş əsgər oğlanların orada görünməyi möcüzə sanılacaqdı. Oradakılar necə olmuşdu? Bəs, bu görünənlər kimlərdi? Bayaq döyüşə yollanmış əsgərlərin dərə üstə, yamacda dolaşan kölgələri, RUHLAR-dı.

Bərpaçı rəssam oraya gedirdi, konsertə. Onu yekəpər müğənni qızın səsi maraqlandırırdı. Görsün bu gövdənin yiyəsinin heç olmasa, bədəninə görə səsi varmı? Yoxsa, iki saatdan sonra döyüşə giresi oğlanların artıq ruha, görüntüyə çevrilmiş varlıqlarını arayırdı.

Batareya mövqeyindən topçuları səsleyirdilər:
– Birinci batareya! Hardasan?!

Təpənin döşündən üç oğlan düşüb gəlirdi. Topçuydular, dərəyə encək toplara doğru qaçmağa başladılar...

İnnabı avtobusda geri, Bakıya qayıdırdıq. Bizdən irəlidə qara maşın, əsgər meyidləri qoyulmuş "Ural" gedirdi. Bərpaçı-rəssam yoxdu, avtobus seyrəlmişdi. Kimi başqa maşınla çıxmış, kimi hardasa ayrılmışdı.

Haramı çöllərindən keçən meyid maşınının içindən elə bil səda qopurdu. Yolüstü kənddən çöllükdəki qəbirstana bir qafilə gedirdi. Kəndin arvad-uşağıydı. Qırmızı qumaşa bürünmüş iki tabutu kişilər aparırdı. Qadınlar birçəklərini yolur, yanaqlarını cırırdılar. Birinin anası qollarını qaldırıb, meyidin qabağında oynayırdı.

Müğənni qız başını sövkənəcəyə atıb ağlayırdı.

Çalğıcılar yolboyu susur, çimir alırdılar. Yuxusuzdular. Kimi cəbhə qərargahında, kimi harda qoydular orada gecələmişdi. İşdir bunlar hamısı Horadiz arasında partlamış raket zərbəsinə tuş olsaydılar, meyidləri həmin bu gədikləri avtobusda Bakıya qaytarılacaqdı. Qənaətçil tabutçu bunları qoymağa qutu tapacaqdımı?

Pəncərələrindən sarı ipək pərdələr asılmış avtobusun qalın sumaqı parçadan örtük çəkilmiş sövkənəcəklərinə baş qoyub uyumuş insanlar dünən bu yolla cəbhəyə qastrola gəlmiş sənətkarlar deyil, onların kabuslarıydı. Gələndə başını fatasayaq bürümüş yekəpər qız sızıldayırdı.

Səngərlərin hündərində, sürüsüz-qoyunsuz qalmış xıl itləri dolaşırdı. Qazmaların, sanitariya məntəqələrinin yaxınına gedir, kandardan içəri boylanır, umsunurdular.

Ömər dağı, Koroğlu dağı sırsıra bağlamış sinələrində, Bənövşə və Kürək çayın qovuşduğu dərədə yüzlərlə meyid qalmış, qar uçqunundan, yarası ağır olduğundan səksən kilometr yolu enib, "Yol evi"ne çata bilməmişdilər. O yerlərdə qara qarğalar, quzğunlar dolaşır, şəhid xeyratı arayırdılar.

Yanşağa yetişdikdən ilk gün onlar ağacların arasında, çöldə vurulub qalmış əsgər meyidlərini görmüşdülər. Avtobusda tanış olduğu, böyük qardaşının tələbəklik yoldaşı tağım komandirindən xahiş etmişdi: "Mənim başıma bir iş gəlsə, qoymazsan burda qalım".

Kimin Cənnətə, kimin Cəhənnəmə gedəcəyi Qiyamət günü aydınlaşır: əməl dəftərləri ortaya gətirilir. Bəs axı, şəhidlər birbaşa Cənnətə gedirlər. Qiyamət qopmayıb. Yoxsa, elə onların qiyaməti budur. Son an, son qəlpə, son güllə. Bir insafsız nişançının snayper silahından açdığı son atəş...

Cənnət qapıları Qiyamət günü açılacaqdısa, onda çöllərdə qalmış, Murovun şaxtasında donmuş şəhidləri kim qarşılıyır? Kim onları Axirətin Cənnət adlı səfəli məsgəninə aparıb, əbədi ömrə qovuşdurur?..

Qalan cəsəd, gedənsə lağımın başında yanan işıq şüləyinə can atan RUHLAR, İLAHİ MƏXLUQLAR-dır.

1996-97-ci illər

Mənbə: AZERİ.org, 2004
Veb direktor: Betti Bleyer
Yoxlayan: Gülnar Aydəmirova
Veb üçün hazırlayan: Arzu Ağayeva
Veb master: Ülviyyə Məmmədova